

MŰVELODÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
51. szám.

CSALÁDI ÉS TÁRSADALMI
ÉLET
III. KÁROLY KORÁBAN

ÍRTA
GOSZTONYI GIZELLA

BUDAPEST,
MARKOVITS ÉS GARAI KÖNYVNYOMDÁJA
1911.

Tartalom

	Lap	
Forrásmunkák és rövidítések		V
Előszó		VII
Bevezetés		1

I. FEJEZET.

Keresztelés.

<i>A „jegy“ A keresztelés ideje. Névadás. Több név egy személyre. A keresztszülők nagy száma. Keresztszülők és komák. Keresztelői lakoma</i>	3
--	---

II. FEJEZET.

A házasságról általában.

<i>A házasságkötés ideje, szükségessége. A szülők akarata. A származás, nagyon, jó erkölcs fontossága</i>	6
---	---

III. FEJEZET.

Eljegyzés.

<i>Leánynéző. Háztüzlátók. Kérők. Eljegyzés: kézfogás, gyűrűváltás, hitlés (előzetes eskü). Jegygyűrű. A mátkaság ideje. Házassági aladály</i>	10
--	----

IV. FEJEZET.

Lakodalom.

<i>Készülődések. Tisztségek. Nász nép. Gazdák, vicegazdák. Sirató este. Örömondók. Tréfás versenyek. A nász nép felvonulása. Asztalhoz ülés. Tánc. A leány elbúcsúztatása. Az új asszony félkontyolása. Üdvözlő versek. Tréfák a lakodalom másnapján. A lakodalom tartama, költséges volta. Zene. A falu megvendégelése. A személyzet lakodalmának kiszolgáltatása</i>	17
--	----

V. FEJEZET.

Hozomány.

<i>Ékszerek, fehérenemű, felsőruha, evőeszköz</i>	28
---	----

IV

VI. FEJEZET.

Családi élet.

Hitvestársak viszonya. A nő a háztartásban és gazdaságban. Szülők iránti tisztelet. Vallásos szellem. Gyermeknevelés. A leányok értelmi nevelése. A fiúk iskoláztatása: elemi oktatás, collegiumi tanulmányok, „inasok”. Az iskolából kikerült ifjak életmódja. Udvari élet. Érdemszerzés. A legidősebb fiú tekintélye. Összekötetés a háztól elkerült gyermekekkel 33

VII. FEJEZET.

Szórakozások.

Bálok. Születés- és névnapj összejövetelek. A király születésének és nevenapjának megtartása. Beiktatások. Újesztendő, karácsony, húsvét, pünkösöd megőlése. Nánásos ebéd. Egyéb vendégeskedések. Farsangolás. Az alsóbb körök mulatsága. Szüret. Április járatás. Húsvéti öntözés. Kártya, pipa, kocka, ostábla játék. Tobákalás. Iskoladráma. Recreatio. Búcsú az iskolától. Világi színészet. Halászat, vadászat. Lovaglás, kocsikázás, korcsolyázás. Olvasás. Utazás. Búcsújárás..... 44

VIII. FEJEZET.

Végrendelet.

A végrendekezés ideje. A végrendelet nyelve, formulája, hangja. Kegyes hagyományok. Önéletrajz. Korkép. Utasítások a temetésre vonatkozólag. Kedvezés a fiúknak. Kiterjeszkedés minden eshetőségre. A végrendelet befejezése. A végrendekezésre vonatkozó rendelet 61

IX. FEJEZET.

Temetés.

A halotti pompa fontossága. A halott kiterítése. Koporsóba tétel. A koporsó. Ideiglenes elhelyezés. A holttest hazaszállítása. A koporsóba-tétel és a temetés közti idő. Értesítések, hívogató levelek. Gyász-sátor. Címerek. Gazdák, vicegazdák. Küldöttségek. Kondoleálás. Keservesfogók. Gyász. Ravatal. Vezeték lovak. Kuracélos és gyászlobogós vitézek. Elhelyezkedés a koporsó körül. Egyházi szertartás: mise, prédikációk, orációk, verses búcsúztatók. Emlékversek. Ezek kinyomtatása. Gyászmenet. Zene. A temetkezés helye. Sírfelirat. Halotti tor. Kegelet 67

X. FEJEZET.

A kor babonás szelleme.

Babonás gyógyszerek. Csodákban való hit. Boszorkányfogalom. Peres eljárás. Sabbatok. Boszorkányperek. Tetemre hívás 89

Forrásmunkák és rövidítések.

- Abafi Lajos*: Felsőbányái boszorkánypercek. (Hazánk Vili. k.) = Felsőbányái bösz. p.
- Várkonyi báró Amadé László* versei. Kiadta: Négyesy László, 1892. (Olcso Könyvtár).
- Gr. Almásy Dénes*: A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok'. Budapest, 1903.
- Apor Péter*: Metamorphosis Transylvaniae. (Mon. Hung. Hist. 11. o. XI. k.) = Met. Trans.
- Apor Péter* verses művei és levelei. (Mon. Hung. Hist. 11. o. XXXVI. és XXXVII. k.)
- Berkeszi István*: A gróf Haller fiúk iskoláztatása a XV111. század első felében. Budapest, 1883 = A Haller fiúk isk.
- Gróf bethleni Bethlen Kata* életének maga által való rövid leírása. Újra kiadta: K. Papp Miklós. Kolozsvár, 1881. = Bethlen K.
- Csersei Mihály* Históriaja. (Újabb Nemzeti Könyvtár 1. k.) = Csersei M. Hist.
- Csersei Mihály* intelmei. (Történelmi Tár, 1881. évf.) = Csersei M. int.
- Csersei Mihály* jegyzőkönyve. (Történelmi Tár, 1903. évf.) = Csersei M. jkve.
- Dr. Demkó Kálmán*: A magyar orvosi rend története. Lőcse, 1894.
- Éble Gábor*: Károlyi Ferenc gróf és kora. Budapest, 1888. = Éble.
- Erdélyi Muzeum* = Érd. Muz.
- Figyelő*.
- Galgóczy Károly*: A sajjóalgóczi Galgóczy család. Budapest, 1896.
- Grünwadt Béla*: A régi Magyarország. II. kiad. Budapest, 1888.
- Gróf Gyulay Ferenc* emlékiratai. (Hazánk VI. k.)
- Hazánk* = Ház.
- Haan Lajos*: Bél Mátyás. (Értekezések a történettudományok köréből. M. Tud. Ak. Vili. k. 8. sz.)
- Heppner Antal*: A pozsonyi német színészet története a XV111. században. Pozsony, 1910.
- A Pálóczi Horváth család* Naplója. (Mon. Hung. Hist. II. o. 31. k.) = P. Horváth cs.
- Petrichevich Horváth Boldizsár* Naplója. (Hazánk, IX. k.)
- Irodalomtörténeti Közlemények*. = Ír. tört. Közi.
- Gróf Károlyi Sándor* önéletírása és Naplójegyzetei. (Szalay László: Magyar Történelmi Emlékek IV—V.) = Károlyi S. I—11.

- Kiss István*: Radvánszky György eljegyzésének története. (Századok. 1903. évf.) = Radv. Gy. élj.
- Kiss István*: Radvánszky György házassági pöre. Budapest, 1904. = Radv. Gy. ház. p.
- Dr. Kolozsvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Közölve: Magyar jogtörténeti emlékek. = Kolozsvári és Óvári.
- Komáromy Andor*: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest, 1910. = Komáromy.
- Kovács János*: A magyar Krónikának röviden lerajzolt Sommája. Pozsony, 1742.
- Lehoczky Tivadar*: Beregmezei boszorkányperek. (Hazánk, VII. k.) = Beregm. bösz. p.
- Magyar Törvénytár 1657-1740.*
- Mikes Kelemen* törökországi levelei. = Mikes.
- Rádai Ráday Pál munkái*. Kiadta: Négyesy László 1889. (Olcsó Könyvtár.)
- Rettegi György* emlékiratai. (Hazánk, 1884—85. évf.) = Rettegi.
- Spangár András*: Magyar Krónika. Kassa, 1738.
- Thaly Kálmán*: Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. 2 köt. Budapest, 1872 = Adalékok.
- Történelmi Tár = T. T.*
- Tóth Ferenc*: A helvetziai vallástételt követő túl a tiszai superintendenciában élt református püspökök élete. Győr, 1812.
- Történelmi Lapok = T. L.*
- Szalay László*: Magyar Történelmi Emlékek.
- Századok = Szk.*
- Székelly oklevéltár VII. k.*
- Új Magyar Múzeum.*
- Újabb Nemzeti Könyvtár.*
- Czegei Vass László* naplója (Mon. Hung. Hist. II. o. 35. k.) = Vass. L.
- Dr. Vajda Emil*: A vargyasi Dániel család, Budapest, 1894.
- Zsilinszky Mihály*: Egy forradalmi zsinat története 1705—15. Budapest, 1889.
- Zsilinszky Mihály*: Kermann Dániel evang. püspök élete és művei. Budapest, 1899.

ELŐSZÓ.

Jelen rövid értekezésemben túlnyomóan a nemes-ség szokásaival, családi és társadalmi életével foglalkoztam. Hiszen a jobbágyságról elenyészően kevés adatunk maradt fenn; a városi polgárság pedig akkor még nagyrészt németajkú volt s szokásaiban sem illeszkedett bele a magyar társadalom keretébe.

Hálás köszönettel adózom mélyen tisztelt tanáromnak, nagyságos dr. Békefi Rémig egyetemi ny. r. tanár úrnak, aki szíves útbaigazításaival kegyesen támogatott.

Budapesten, 1911. május hó 18-án.

Gosztonyi Gizella.

BEVEZETÉS.

A szatmári béke hazánk történetében forduló pontot jelent. A százados küzdelmek után a fegyverzaj lecsendesült s a nemzet először élvezett állandóbb nyugalmat. Most nyílt alkalma arra, hogy a török dúlások okozta sebeket behegessze s a nyugateurópai kultúra termékenyítő hatása alatt a haladás, fejlődés útjára lépjen. Csakhogy a nemzet a nemzeti irányban való továbbfejlődésre gyenge volt. Lakossága megfogyatkozott, egész vidékei puszták, lakatlanok voltak. Városi polgársága túlnyomóan német ajkú, tehát az azok körében kifejlődött kultúra sem lehetett az egész nemzet közkincsévé, minthogy nem volt szerves része a nemzeti élet fejlődésének.¹ Ilyenformán a magyar nemzeti műveltség alacsony fokon állt s nem elégíthette ki a gazdag arisztokráciát, mely nagy vagyonához megfelelő magasabb élvezetet keresett, miután már idejét a háborúskodás nem kötötte le. Külföldre mentek tehát s különösen Bécs gyakorolt rájuk nagy vonzó erőt. Mert Bécsben meg lehetett találni mindent. Ott tartózkodott III. Károly fényes udvara s maga a város a legkülönbébb élvezeteket nyújtotta. A világfi és politikus csak ott szerezhette meg azokat az összeköttetéseket, melyek nélkül célját el nem érhetette. S aki egyszer abban a légkörben élt, az többé lemondani nem tudott.*

Így először csak az udvar környezetében élő, továbbá a kormányzésekénél és a hadseregben alkalmazott főuraink vetkőztek ki nemzeti jellegükből s nézték le hazájuk nyelvét, szokásait, viseletét, melyeket a művelt Nyugatéval szemben durvának, csiszolatlanoknak találtak, de viszont arra nem gondoltak, hogy a nemzeti műveltség emeléséhez ők is hozzájárulhatnának. Pálffy János bán például borzasztónak tartja 1726-ban, hogy egy magyar főúr Szatmármegyében lakjék, mikor a magyar szokás és köntös még a messze földön is

¹ Grünwald: A régi Magyarország 41.

² U. o. 195.

irtózatot kelt. Azt mondja: melyik gyermekét szerető anya adná leányát olyan messze férjhez, hol sem doktor, „se kivel való tiszteséges társalkodása nem lehet egy ifjú asszonynak.”¹

Mindamellett III. Károly alatt még aulikus főuraink részéről sem haladt annyira előre az elnemzetietlenedés, hogy ne tudtak volna magyarul beszélni. „Az Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak mint nádorok, országbírák, főispánok még magyarul leveleznek megyéikkel is.”⁸

A német hatás különösen a nyelv, ruházat, ételek és szórakozások terén nyilvánult itthon élő nemeseink körében, de még ezek is nagy visszahatást keltettek egyes buzgó, konzervatív hazafiakban, aminők például Apor Péter és Cserei Mihály voltak. És méltán féltették hazájukat, mert az idegen hatások erős térfoglalása történetünk nemzetietlen korszakát eredményezte.

Jellemző még e korra az erős vallásosság és a felekezeti szellem. Ez utóbbi sokkal nagyobb mértékben volt meg a korabeli magyarságban, mint a nemzeti szellem. Mert a nemesség csak rendi kiváltságaira féltékeny, de egyébként a nemzet egyetemes érdekéhez nincs érzéke. Nem veszi észre a kormánynak a nemzet újjászervezése körül történt intézkedéseiben a tulajdonképeni célt: Magyarország állami önállóságának lehető gyengítését s az ország gazdasági viszonyainak csak oly irányban való fejlesztését, mely Ausztria érdekeire nem veszélyes. A felekezetek még meglevő csekély erejüket egymás ellen fordítják s gyűlölködésük számos apró összeütközésre adott alkalmat.

Ami azonban a legelszomorítóbb ebben a korban a nemzeti szellem elernyedésén és a felekezeti gyűlölködésen kívül, az a boszorkányokban való babonás hit s azok üldözése. Valóban furcsa, hogy a XVIII. században a törvényszék komolyan foglalkozik ilyen ügyekkel, holott már Kálmán király felszólalt a boszorkányok üldözése ellen.

Lássuk most, hogyan élt III. Károly alatt a hazájában tartózkodó, de már a bécsi szellemtől érintett magyarság a családban és a társadalomban!

¹ Éble 186.

I. FEJEZET.

Keresztelés.

*A Jegy". — A keresztelés ideje. — Névadás. — Több név egy személyre. —
A keresztszülők nagy száma. — Keresztszülők és komák. — Keresztelői
lakoma.*

A gondos és babonás szülők sokszor nemcsak a dátumot, hanem még a csillagképletet is, vagy mint ők mondták, *a jegyet*, mely alatt gyermekeik születtek, feljegyezték kalendáriumaikba, vagy oda, hova általában a család fontosabb eseményeit szokták beírni. Így Ráday Pál feljegyzései között olvassuk 1713. okt. 1-ről, hogy született egy fiúmagzatuk „este a hal jegy alatt.”¹ Czegei Vass László is mindig bevzeti naplójába, hogy micsoda jegy alatt születtek gyermekei. 1733. dec. 2-ára virradó éjszaka egy kis fiúmagzatuk született „az mérték jegy alatt.”²

A gyermek megszületése után a keresztelőről kellett gondoskodniok. *A keresztelés ideje* nem egyforma. — Az előkelő körökben s kivált protestánsoknál egy, néha két hétre is el szokott húzódni; ámbár már a rózsashegyi zsinat³ is hangsúlyozta, hogy a csecsemőt, ahol lehet azonnal vigyék a keresztelő medencéhez, ahol az nincs, ott az oltár elé. — A pap vegye föl az albát s intse meg a keresztszülőket ezen szertartás fontosságáról, szokásáról és az ő kötelességükről⁴... De ha a gyermek nagyon gyenge volt, vagy más akadályok játszottak közre, akkor a szülők iparkodtak mielőbb megkereszteltetni őket. Így Károlyi Sándor gróf kis unokáját „roncsolódott voltára“ nézve születése napján rögtön megkeresztelték; keresztszülői „a szükség úgy hozván“, unokái: Haller Sándor és Haller Julianna voltak.⁵ Czegei Vass László pedig akinek családjában rendszeren tíz-tizenegy nap múlva szokták tartani a keresztelőt, ápr. 6-án született kis leányát, felesége betegségére való tekintettel, már 8-án megkereszteltette.⁶ 1732-ben dec. 26-án született egy kis leánya, éppen midőn

¹ Ir. tört. Közl. 1893. 108.

² Vass L. 573.

³ 1707-től 1715-ig tartott.

⁴ Zsilinszky: Egy forr. zsin.tört.69.

⁵ Károlyi S. I. 28. 4.

⁶ Vass L. 555.

náluk időzött ipa s mivel az tovább nem maradhatott, a gyermeket már 28-án megkeresztelték, „csak hamarjában, az innepen levő 8 deákokat is keresztatyáknak híván“.¹

A névadásnál semmi különös tekintettel nem találkozunk. Sokszor épen azon nap védőszentjéről nevezték el a gyermeket, amelyiken született. Például Ráday Pálnak fiát, mivel szülői feltették magukban, hogy „semmi válogatott nevet“ nem adnak neki, hanem amely születése napjához közelesik s alkalmas lesz, Gedeonnak keresztelték.¹ Pálóczi Horváth Ádámnak fiát azért nevezték Pálnak, mivel nevét magával hozta.³

Azonban *a több név alkalmazása* egy személyre, már ekkor sem ritka eset. Bél Mátyásnak, összes gyermekei két-két nevet viselnek. Az egyik Gottfried Károly, a másik Mátyás Ferdinánd, a harmadik Mária Zsuzsanna stb.⁴ Károlyi Sándor egyik unokáját pedig Sándor-, Imre-, Mihály- és Ferencre keresztelték.⁶

Sokkal érdekesebb *a több keresztszülőnek alkalmazása*, mi különösen protestáns családoknál divatozott s valószínűleg az volt az eredeti alapja és célja, hogy több oldalról biztosítsák a gyermek jövő boldogulását, no meg, hogy több ajándékhoz jussanak, amit különben a rózsahegyi zsinat határozottan ki is fejez abban a rendeletében, melyben az ág. evangélikusoknak tiltja keresztelésnél két párnál több komának és komaasszonynak hívását. Tatai János ref. pap Dániel nevű fiának összesen hat susceptora volt s azok felesége;⁷ János nevű fiacskájának kereszteléséről tett följegyzéseiben pedig Magyar püspökön kívül, ki első susceptora lett a gyermeknek, még 12 keresztszülőről s azok feleségéről emlékezik meg.⁸ Bethlen József kis fiának keresztatyja Bánffy György volt, „sok más becsületes fő és nemesi rendekkel s papokkal együtt.“⁹

Máskor nem nevezik valamennyit keresztszülőnek, hanem csak egy párt s a többit komának. így Pálóczi Horváth Ádám

¹ Vass L. 564.

² I. tört. Közi. 1893. 108.

³ P. Horváth cs. 280.

⁴ Haan L.: Bél Mátyás (Tört. ért. 1878. 72.)

⁵ Károlyi S. I. 284.

⁶ Zsilinszky M.: Egy forr. zsinat tört. 69.

⁷ Tatai Ján. önéletréírása. (1903. 292.)

⁸ U. o. 293.

⁹ 1725. Vass L. 530.

1719. márc. 20-án született fiának keresztelőjén „keresztatya: Gombos Imre Úr Önagysága, keresztanya: Szemere Lászlóné. Komák: nemzeti Kazinczy András úr és házastársa, Szemere Ádám úr és felesége.“¹ Pálóczi Horváth József 1730. febr. 20-án született a Kos jegye alatt. 26-án volt a keresztelője. Keresztapja Spitzl Mihály bellicus commissarius, keresztanyja Fajgenpulzné volt. Komák: Fatzin kapitány, báró Pongrácz Ferenc, Keresztes László és még mások is, mindkét sexusból elegendően.²

A keresztelők általában vidámak szoktak lenni. Maga a *szertartás az egész vendégsereg jelenlétében folyt le*, még pedig a reggeli órákban s utána kedélyesen elmulatoztak s ebéd után, sokszor csak másnap oszlott el a jókedvű társaság. Azért már jókor szétküldték a leveleket, hogy a szívesen látott vendégek idejében megérkezessenek. Czegei Vass László naplójában olvassuk, hogy dec. 13-án volt fiának keresztelője s már 8-án, 9-én a „keresztelőre hívogató levelek“ elküldésében fáradozott.³ Ugyancsak ő írja, hogy részt vett Borbély Ferenc kis leányának keresztelőjén, délig maradt ott s aztán vadászatva jött hazafelé, Czegére, de nem volt szerencséje, mivel mindnyájan jól hörpentettek a keresztelőben.⁴ Teleki Pál kis leányának keresztelőjét „sok becsületes úri, fő- és alábbrendű emberek frequentia-jokban“ tartották.⁵

Csak néha, *mikor súlyos beteg, vagy halott feküdt a háznál, tartották csendben a keresztelőt*. Így „minden vígság nélkül folyt le Kemény Zsigmond kis fiacskájának keresztelője, mivel Kemény Jánosné asszony halva feküdt.“⁶ Czegei Vass Lászlónak egészségtelensége miatt nem lévén kedve a víg keresztelőre, 1736. nov. 25-én minden ceremónia nélkül tartotta meg, csak épen bátyja és annak felesége, továbbá Nagy Ferenc, Ráczkevi János s azután ennek bátyja és a saját falujába tartozó prédikátor volt jelen.⁷

Keresztelés alkalmával aztán helye nyílt a sok babonának. Céloz erre a rózsahegyzi zsinat is, midőn tiltja a keresztelés alkalmával némely helyen szokásban volt *ördögűzést*.⁸

¹ P. Horváth cs. 271.

⁶ 1720. Vass L. 504.

² U. o. 279.

⁷ U. o. 596.

³ 1733. 573.

⁸ Zsilinszky M. Egy forr. zsin.

⁴ Vass L., 482.

tört. 69.

⁵ U. o. 497.

II. FEJEZET.

A házasságról általában.

A házasságkötés ideje, szükségessége. — A szülők akarata. — A származás, vagyon, jó erkölcs fontossága.

A XVIII. sz. első felében világiaknál még nagy ritkaság a nőtelenység. Akinek nem volt kedve a családi élethez, papi vagy szerzetesi pályára lépett; aki pedig világi maradt, iparkodott minél előbb megházasodni. Sőt sokszor túlságosan korán, máskor meg késő vénységben is házasságra léptek. Cserei Mihály ki is fakad a korai házasság ellen. Azt mondja: „gróf Bethlen Ádám majd mondani gyermek lévén, megházasodik a gubernátor Bánffy György leányával, akinek még egynéhány esztendeig tanulni, idegen országban experiálni kellett volna“... „Azért is vannak olyan tudatlan emberek Erdélyben“ . . . korán házasodnak, „s minden experientia nélkül applicáltatnak a haza szolgálatára; érezzük is a gyermeki directionnak keserű gyümölcsét“.¹ Különösen a nőknél gyakori a korai házasság. Mikes Kelemen mondja: 13 éves korában nem ritka a leány férjhezmenetele.- Egy 1794-i tanúvallomásban szerepel egy 72 éves nemes asszony, ki 13 éves korában ment férjhez 1735-ben.³ Károlyi Sándornak Klára nevű leánya nagyon szilaj természetű volt; 10 éves korán felül már nem bírtak vele. Korai férjhez adásával kellett segíteni a bajon. A leány nagyon megtetszett Haller Gábor bárónak s Haller Gábor viszont a leánynak.. 13 éves korában már meg akarták tartani az esküvőt, de közbenjött László nevű testvérének halála; s egyéb akadály miatt 14 éves korára halasztották el az esküvőt.⁴

Néha azonban maguk a szülők tiltják gyermekeik korai házasságát. Andrássy Pál végrendeletében egyenesen meghagyja, hogy első feleségétől való leánya 18 éves kora előtt

¹ Cserei Hist. 465.

² 1727. jul. 19-i levele.

³ „A sajóalgóczi Galgóczy család.“ 40.

⁴ Éble. 75-77.

se férjhez ne menjen, se apáca ne legyen, hanem maradjon anyja (mostoha) oktatása alatt.¹ A férfiak korai házasságát könnyen meg lehet magyarázni: Akkor még nem lehetett a magános életet olyan nagy kényelemmel berendezni. Majdnem mindenkinek volt birtoka, melyen gazdálkodott s még ha magasabb rangú hivatalt vállalt is a gazdálkodást nem hagyta abba. Mi lett volna a birtokkal, ha asszony nem lett volna a háznál. És ha nem volt elegendő birtokuk, egy-egy szerencsés házasság milyen kedvező sorsfordulatot okozott a családban! Amadé László például folyton anyagi zavarokkal küzd s kedvezőtlen helyzetén szerencsés házassággal iparkodott segíteni.

A házasságnál a szív jogaival nem igen törődtek. A házasság fundamentumául mindkét részről *a szülők és atyafiak egyező akarátát* (consensus) tekintették, kik legjobb belátásuk szerint rendezték gyermekeik sorsát s az ifjaknak engedelmeskedniök kellett.⁴ Ilyen szülői kényszernek esett áldozatául Bethlen Kata grófnő, ki maga elbeszéli önéletírásában szerencsétlen első házasságának történetét. Elmondja, hogy mostoha testvére, a kath. Haller László, megkérte kezét édes anyjától; de ő nem gondolva arra a nagy szerencsére, mely a világ szemében e házassággal érné, nem akart hozzámenni idegen vallása miatt. Édesanyja azonban mindenáron akarta e frigyet s még közvetítőket is felhasznált célja elérésére; így a nagytekintélyű Köleséri Sámuel, kinek „javallását igen bé szokták volt venni és követni.“ Mindhiába, ő nem engedett. Egy vasárnap azonban Köleséri elhozta a jegygyűrűt; anyja egy darabig magánál tartotta, majd e szigorú szavakkal kényszerítette rá: „ha gyermekemnek akarod, hogy tartsalak, ezt a gyűrűt vedd el, ha pedig nem, én soha téged gyermekemnek nem tartalak és mindenemből ki is tagadlak.“ Ő aztán megijedt, szólni nem mervén, elfogadta a gyűrűt. Később sokat sirt, kesergett és könyörgött anyjának, hogy küldje vissza a gyűrűt, anyja azonban hallani sem akart róla. A házasságot tényleg megkötötték, még pedig erőszakos módon, az egyházi rendelet kijátszásával. Azonban nem volt szerencse és áldás e kierőszakolt házasságon. Bethlen Kata élete e perctől kezdve majdnem szakadatlan szenvedés volt, sőt a férje sem

^{1 1} 1713. T. T. 1898. 271.

² Radv. Gy.elj. (Szk. 1903.817.)

hozott áldást, rövid idő múlva meghalván.¹ Második házasságáról pedig azt írja: saját maga akaratából, *atyafiai* és Haller Gábor, *első férjének testvére, tetszéséből* feleségül ment gróf Széki Teleki Józsefhez.² Amadé László bárónak, alig hogy meg-nősült, sok kellemetlensége volt feleségével; egészen boldogtalannak érezte magát. Kétségbeesetten kéri apját, hogy segítse ki nyomorult helyzetéből, úgyis az ő szörnyű atyai parancsolatjából kötötte meg ezt a házasságot.³ Természetesen néha megtört a szülők akarata gyermekük állhatatosságán, vagy makacosságán s így nem a saját, hanem gyermekeik választása szerint kellett őket kiházásítaniok. Cserei Mihály kénytelen volt Zsuzsánna nevű leányát Henter Pálhoz adni feleségül, pedig ugyanakkor két előkelő gazdag kérője is volt, kiknek valamelyikéhez szerette volna adni leányát. Hiába volt minden kérés, azt mondta a leány, ha Henter Pál felesége nem lehet, felakasztja magát, tehát engedniük kellett.⁴

Ritka eset az olyan *szerelmi házasság*, amilyen Károlyi Ferenc grófé és Csáky Krisztináé volt. Károlyi Ferenc a dúsgazdag Károlyi Sándor fia, Csáky Krisztina ellenben az emigrált s minden vagyonától megfosztott Csáky Mihály kuruc generális leánya volt. Az apa előtt nemcsak a leány szegénysége lehetett volna ok, fia házasságának megakadályozására, hanem az udvar esetleges rosszalása is. Az udvartól kegyelt Károlyi fia hogyan veheti nőül egy proscibált ember leányát. Mégis, midőn az apa tisztába jött fia érzelmeivel, minden követ megmozdított, hogy a leány fia felesége lehessen.⁶

A szülők s maguk az ifjak is *fontosnak tartották, hogy a leány jó családból való legyen, továbbá jó erkölcsű*, amellet *a vagyont sem vetették meg*. Cserei Mihály a gyermekei számára Írott intelmekben kiterjeszkedik a házasság kérdésére is. Azt mondja: arra nézzenek, hogy a leány régi jó familiából való legyen, igaz, hogy azt szokták mondani, nem familiával, hanem kövér szalonnával főzik a zsíros káposztát, de mégis csak jó, ha valaki jó családba házasodik bele, mert ha valami bajuk történik, ha nem is szeretetből, de legalább a familia becsületéért kiségitik. Na, meg arra is

¹ Bethlen K. (11-15.)

² U. o. 43.

³ 1730. Ir. tört. Közl. 1898.227.

⁴ 724. Cserei M. jkve. (T. T. 1903. 515.)

⁵ 1726. Éble 176.

nézzenek, hogy legyen jószága, ha rögtön nem is kapja meg. Szépségre nem kell adni, mert a szerelem csak egy eszten-deig szokott tartani, de a szeretetnek végig meg kell maradnia.¹ Várkonyi Amadé László írja apjának, szeretne megnősülni, de „pompást, kártyást, módisat vagy németet, avagy arra inclinálandót“ nem venne el és nem is vehetne, mert ismeri saját természetét s tudja, hogy kevese van, hanem csak olyat, kiben nem színből, hanem valóban megvan minden jó.² Ezt mondja Amadé László, ki iskoláit elvégezve, Pozsonyba került, Esterházy hercegnek német légkörtől áthatott udvarába, hol az úrfiak nyakra-főre udvaroltak a szép dámáknak; különben az ő élete is telve volt szerelmi kalandokkal. — Ugyancsak ő írja kitörő örömmel apjának 1733-ban, hogy most jó szerencséje akadna. Kapna *egy előkelő familiából* való leányt, vele 15.000 frt. készpénzt az ausstaffierozáson kívül s minden acquisitumból rata portiót. Rögtön adnának 10.000 frtot, ha ő felmutatna birtokot, melybe be lehetne fektetni. A familia révén protectióra és promotióra is lehet számítani, amellet a leány rendes, szelíd, „nem pompás“, „nem hivalkodó, egy szóval olyan, aki nem egyéb Isten áldásánál“ és még atyja sem találja rajta semmi kivetni valót.’

¹ T. T. 1881. 152.

² 1733. febr. 11. (Irod. tört. Közl 189.-. 350.)

³ Irod. tört. Közl 1902. 231.

III. FEJEZET.

Eljegyzés.

Leány néző. — Háztűzlátók. — Kérők. — Eljegyzés: kézfogás, gyűrű-váltás, hitlés (előzetes eskü). — Jegygyűrű. — A mátkaság ideje. — Házassági akadály.

Rendes körülmények között, ha valamely ifjú meg akart nőszülni s már kiszemelt magának egy leányt, előbb kerülő utakon kitudakolta a szülőktől, hogy volna-e kedvük hozzáadni leányukat; kedvező válasz esetében megállapítottak egy napot, melyen *leánynéző-be* ment a legény. Ilyenkor az ifjak iparkodtak minél nagyobb fényt fejteni ki; pompás ruhában, cifra lovakon keresték fel a leányos házat, hol jól megvendégelték őket, rendszerint vacsorára is ott marasztották. Etek-ittak s vacsora után éjfélig is táncoltak. Még az úrfi szolgáját is jól tartották.¹

Az egyszerűbb körökben, szegényebb családoknál szintén így járta, csak a pompa volt kevesebb. Tatai János ref. pap Katharina nevű leányához Szombati István pápai rector scholae Kazai Andrással ment leánynézőbe.² *A székely közrendnél* pedig szokásban volt, hogy leánynézés után a leány apja két atyafiát küldte a legény házához, kiket *háztűzlátóknak* neveztek. Ezeket meg a legény tartotta jól; etette-itatta s megtáncoltatta őket.² Ha ezek után volt kedve az ifjúnak a leány feleségülvételéhez, akkor *kérőket* küldtek a leány atyjához, vagy ha apja nem élt, ahhoz, kitől a leány függött. Mikor Károlyi Ferenc gróf és Csáky Krisztina házasságát elvileg elhatározták, az apa Koháry István gróf, országbíróhoz küldte fiát, hogy a kérő násznagyi tiszt elvállalására felkérje. Koháry István el is fogadta, s három nap múlva levélben kérte meg a grófkisasszony kezét Csáky biborostól,

¹ Met. Trans. 375.

³ Met Trans. 376.

² Tatai J. Önél.(T. T.. 1903.292.)

a leány nagybátyjától.¹ A cegei mester 1721-ben Vass Lászlót, a földesurát, kérte fel, hogy kérje meg számára bátyja, Vass Dániel, feleségének „fraj“-ját. Vass László Nagy Ferencsel át is ment Cégéből Császáriba, hol bátyja lakott és a leány beleegyező válaszát nyerték.² Ugyancsak ő kérte meg Bethlen Druziánna kisasszonyt Nemes Ferencnek 1728-ban.³ A leánykérést követte az *eljegyzés*, mit kézfogásnak vagy gyűrűváltásnak is neveztek. Meghatároztak egy napot, melyen a leányos háznál mindkét fél rokonai és ismerősei közül sokan összegyűltek, s az ő jelenlétükben történt az eljegyzés mi *a kézfogásból, gyűrűváltásból* s a legtöbb esetben még az eskü letételéből állt. Apor Péter Metamorphosis Transylvaniacéjéből világos képet nyerhetünk ezen szertartások lefolyásáról. Megtudjuk tőle, hogy az eljegyzés napján a leányos háznál az *ebédelő palotában* gyűlt egybe a vendégsereg; ide vacsora előtt kihozták a leányt, s a legény térdet hajtva a környűi állóknak, cifrán, kardosán, lódingosan a leányhoz ment „és mintha kézfogással a következő házasságra kötelezték volna magokat, a legény szép gyengén az kézinek első ujjai végével megütötte az leányasszony keze ujjainak végét.“⁴ Kézfogás után a leányt bevitték atyja vagy anyja „házába, hol megállt“, a legény pedig két atyafiától beküldte a leányhoz a *jegyese-gyűrűt*, melyet az elfogadván, scofiummal⁵ kivarrt keszkenyőre, vagy kitől mint telt, olyanra mentül tisztességesebb gyűrűt akasztott, s azt a legény ugyanazon két atyafiától kiküldték, melyet a legény elvevén, többnyire újból beküldte két atyfiát és általuk *a leányt* „hitre kikérte.“ 1723. szept. 17-én volt Vass Miklós „kézfogása“ Teleki Évával „az hitlésők is meglött“ és Czegei Vass László volt a leány *kikérője*.⁶

Érdekes jelensége azon kornak, ez az *előzetes eskü*, mintha csak biztosítani akarták volna vele a házasságot. Utána már nem is eskették meg a jegyeseket, csak a lakodalomra tüzték ki a napot. Például Pálóczi Horváth György Ádám nevű fia 1717. február 4-én jegyezte el Draveczi Gáspár hajadon leányát, s az nap meg is esküdtek.⁷ Cserei

¹ Éble 118-24.

² Vass L. 511.

³ U. o. 544.

⁴ 376.

⁵ Scofium = arany, ezüstszállal átszőtt selyem dísz.

⁶ Vass L. 522.

⁷ P. Horváth cs. 267.

Mihály Klára nevű leányának 1720. szept. 16-án volt az eljegyzése Száva Sándorral, s még az nap megesküdtek. Lakodalmuk pedig csak nov. 14-én volt.¹

Valószínűleg ez általánosan elterjedt szokás volt Erdélyben és pedig nemcsak a főurak, hanem az alsóbb osztálybeliek körében is. A cégéi mester eljegyzése 1720. jun. 16-án volt; ugyanakkor össze is eskették a jegyeseket, lakodalmukat azonban csak a következő év január 10-én tartották meg.²

Még az erdélyieknél elég sűrűn találkozunk hasonló esetekkel, más vidékeken nem, tehát másutt bizonyára úgy volt, mint napjainkban, t. i. a templomban eskették össze a vőlegényt és menyasszonyt, s mindjárt utána tartották a lakodalmat. Például Tatai János dunántúli ref. pap Katharina nevű leányának nov. 21-én volt az eljegyzése. A „kihirdetés és copulatio“ pedig 25-én. S már 26-án elvitte magával a férj az asszonyt.³ Károlyi Sándor gróf 1733-ban Reviczki János director részére megkérte sógorától, Esterházy Péter gróftól annak unokáját, s értesítvén az eredményről a directort, együtt mentek az eljegyzésre „holott is szemben juttatván az feleket, gyűrűváltás és kézfogás s az möring contractus⁴ is ad fi. 6000, végben ment.“⁵ Tehát itt esküről nincsen szó! Feltevésemet igazolja még az a menyegzői szabályzat is, melyet a znióváraljai jezsuiták, mint földesurak a XVIII. században léptettek életbe, s mely megparancsolja, hogy az esketés ne történjék este, hanem mise után, legfeljebb délután 1 óráig; továbbá üres gyomorral és ne jóllakottan jelenjenek meg a templomban. A templomba menéskor illő zene megengedett, de a lövöldözés, kiáltozás tilos. Visszajövet szintén stb.⁶ Szóval megtudjuk belőle, hogy a templomban esküdtek, s az esketés, mint ma is, a lakodalom napján történt.

Előfordult az is Erdélyben, hogy az esketés nem az eljegyzés napján ment végbe, hanem pár nappal később s a lakodalmat csak jóval azután tartották. Például Pálóczi Horváth György leányát, Erzsébetet, jul. 21-én jegyezte el Csicseri Orosz Gábor s 27-én volt az esküjök letétele.

¹Cserei M. jkve (T. T. 1903.501.)

²Vass L. 515.

³Tataiján, önéi. (T.T. 1903.292.)

⁴Szerződés, melyben a férfi

bizonyos összeget biztosít a nő részére.

⁵Károlyi II. 80.

⁶Szk. 1875. 137.

Lakodalmukat pedig csak a következő év februárjában tartották meg.¹

A *hitlés szertartása* abban állt, hogy a leányt a legény kérére, apja, anyja s atyafiai kihozták az ebédlopálatába, hol az asztal és az asztal előtti rész szőnyeggel volt leterítve. A pap az asztal elé állott, háttal az asztalnak, szemben a gyülekezettel, kik ott szép sorban álltak, azután előlépett a vőlegény, majd a leányt is odavezették s a pap megesküdtette őket; utána a leányt megint elvitték. A szőnyeg, melyen a mátkapár állt, a papé lett, kit még ezenkívül mind a vőlegény, mind a menyasszony szülei megajándékoztak.²

Ezután következett a nagy vacsora, mikor a leányt a legénnyel szemben ültették; vacsora után éjfélig, sőt tovább is táncoltak.³

A *jegygyűrűnek* mai egyszerű alakja akkor még nem volt használatban. Inkább arra törekedtek, hogy mennél értékeesebb legyen. Cserei Mihály második feleségének, midőn elmátkásiította, egy arany gyűrűt adott, melyben „szű-forma gyémánt“ volt s tőle viszonzásul még gyűrűt sem kapott, hanem csak egy aranyfonallal kivarrott keszkenyőt, annyira szegényen vette el az asszonyt.⁴

Az *eljegyzés és lakodalom közti idő nem egyforma*; néhol hamarosan megtartják a lakodalmat, másutt ellenben jól kinyújtották az időt. így történhetett meg az az eset, melyet Apor Péter mint érdekes újságot írt meg feleségének, ilyenképen: „Gróf Bethlen István uram pedig ellopta az mátkáját, csakhamar lakodalmat csinált.“⁵ Rettegi György leírja az esetet. Azt mondja: a leány Macskási Krisztina volt, kinek szülei elhalván, Teleki Pál gróf nevelte fel az árvát, Bethlen István megszerette és megkérte, de nem adhatták őket hamar össze, azért az ifjú ellopatta menyasszonyát Lónáról. Teleki Pál egész udvarnépével kergette, de nem érte utói őket.⁶

A mátkaság idejét nem tölthette mindenki zavartalan boldogságban. Különösen akkor nem, ha a felek rokonok s hozzá még protestánsok voltak.⁷

¹ P. Horváth cs. 266.

² Met. Trans. 376.

³ Vass L. 543.

⁴ 1720. Cserei M. jkve. (T. T. 1903. 563.)

⁵ 1723. oki. 7. (Mon. Hung.

Hist. II. o. 37. k. 105.)

⁶ Ház. 1884. I. 367.

⁷ Radv. Gy. élj. (Szk. 1903. 804.)

A rokonsági kötelék már a legrégebb időkől fogva minden nemzetnél házassági akadály volt. Akadály volt a katolikusoknál és protestánsoknál is. A kath. egyházjog szerint nálunk a negyedízi rokonság házasságbontó akadály, míg a protestánsoknál ez még nem. Csakhogy a kath. klérus fölöttük állván, rájuk kényszerítette saját egyházi felfogását. Így, ha a protestánsok érvényes házasságot akartak kötni, rokonság esetében ugyanazon fórumokhoz kellett fordulniok dispensatioért, mint a katolikusoknak. T. i. egyházit azon kerület kath. püspökétől, melyhez tartoztak, és államtól a királytól kellett megszerezniük. Bármelyiknek elmulasztása súlyos büntetést vont maga után. A dispensationak azonban a legtöbb esetben áttérés vagy annak kilátásba helyezése volt a feltétele. Csak akkor ment könnyebben a dolog, ha valami szerencsés körülmény játszott kezükre, vagy a kath. főpapság körében jó összeköttetésük volt. Ilyen szerencsés helyzete volt Zay Andrásnak, ki Radvánszky János kérésére megírta az ő esete történetét: „Az én szerencsémre meghalván akkoron római pápa, cardinális Csáky uram ő excellentiája fölment Rómába és post electionem successoris mindjárt sub privato sigillo eiusdem kivitte számomra való dispensatiót, kit én szememmel sem láttam ugyan, hanem aztat repraesentálván egri püspök uram ő nagysága, esztergomi vikárius uramnak ő kegyelme valami difficultásokat tött volna abban, akiket említett egri püspök uram ő nagysága maga sopiálta, mi formán, azt se tudhatom“.¹ Megjegyzi még, hogy „se Rómába, se Nagyszombatba“ neki sem költsége és semmi fáradsága sem volt s ezeket oly őszintén írja, mintha gyóntatója előtt állna.

A dispensatio megszerzése akkor is könnyebben ment, ha az egyik fél katolikus volt.³

Azonban a hitükhöz hű protestánsoknak óriási nehézségekbe ütközött a dispensatio kieszközlése. Ezt mutatja Radvánszky János fiának esete is, kinek jegyese negyedízi rokona volt s egybekelésükhöz vallásváltoztatás feltétele nélkül akarták megszerezni az egyházi dispensatiót. Sokat fáradoztak, míg végre a leány anyja beleunva a küzdelembe, a sok lótasba-futasba, minden alkalmat megragadott az eljegyzés

¹ 1724. jun. 21-i levele. (Radv. Gy. ház. p. Adattár, 17.)

² U. o. 32.

megsemmisítésére.¹ Pedig a gyűrűváltást a házasság első kötelékének tekintette az egyházjog, sőt a protestánsoknál házasságkötésnek is, amint ez Zalánszky Andrásnak Radvánszky Jánoshoz írott leveléből látszik: „Data utrinque fides et consensus parentum que alioquin desponsatio dici solet, est primum vinculum matrimonii.² Mégis az új jegyes szintén negyedízi rokonuk volt.³ A szokáshoz híven most újból a kath. fórumokhoz fordultak dispensatioért; háromszor utasították el őket azzal a megokolással, hogy a kath. főpapoknak semmi közük a kérő protestánsokhoz, nincs joguk a protestánsokkal szemben a kánonok szigorán enyhíteni. Most tehát direkt az uralkodóhoz fordultak s tőle kérték az engedélyt.⁴ III. Károlytól meg is kapták,⁵ miután több lutheránus superintendens bizonyosságlevelet állított ki, hogy náluk a negyedízi rokonság nem házasságbontó akadály. Révay György esete volt az első, hogy a király egyházi dispensado nélkül csupán felségjogánál fogva adott engedélyt a házasságkötésre.⁶ Ettől fogva III. Károly másoknak is adott ilyen indultumot, kimondván bennük, hogy a protestánsok vallásszabadságuk folytán házassági ügyekben nem tartoznak a Szentszék alá. Mégis a Carolina resolutio 5. pontjában a protestánsok házassági ügyében a róm. kath. szentszéknek teszi illetékessé, azon kikötéssel, hogy az Augustina- és Helvetica-confessio elvei szerint ítéljenek.⁷

De míg ez az ügy lebonyolódott, addig másfél esztendő telt el; s rengeteg sok fáradságba és pénzbe került. Fennmaradt Radvánszky Jánosnak költségjegyzéke, mely szerint kerekszámmal 1500 rhénes forintot költött fiának házassági perére.⁸

Egyébként a házassági akadályok ugyanazok, mint napjainkban. A kath. egyház például mindig ellenezte és csak tűrte a vegyes házasságot. Azért midőn meghallották, hogy a kath. Haller László a ref. Bethlen Katát akarja feleségül

¹ Radv. Gy. élj. (Szk. 1903. 815.)

² Megadatván mindkét részcélről a szülők ígérete (hite; és beleegyezése, ami különben eljegyzésnek szokott mondatni, ez a házasságnak első köteléke.

³ 1724. Radv. Gy. ház. p. 39.

⁴ U. o. 41.

⁵ U. o. 49.

⁶ U. o. 51.

⁷ U. o. 106-107.

⁸ U. o. Adattár 114.

venni, Mártonfi Márton erdélyi püspök szigorú parancsolatot adott ki, hogy senki ne merje összeesketni őket, ha csak Bethlen Kata át nem tér.¹ Ezt a rendeletet azonban kijátszották, egy kolduló barátot használván fel az esketésre, kinek még nem jutott kezébe a püspök tiltó parancsolatja. Később senkinek sem jutott eszébe érvénytelennek nyilvánítani ezt a házasságot.

Általában, ha voltak is szigorú törvények és rendeletek, pézzel és jó összeköttetések révén az előkelő urak mindig találtak kibúvót alóluk.

¹1717. Bethlen K. 14.

IV. FEJEZET.

Lakodalom.

Készülődések. — Tisztségek. Násznép. — Gazdák, vicegazdák. — Sirató este. — Örömondók. — Tréfás versenyek. — A násznép felvonulása. — Asztalhoz illés. — Tánc. — A leány elbúcsúztatása. — Az új asszony felkontyolása. — Üdvözlő versek. — Tréfák a lakodalom másnapján. — A lakodalom tartama; költséges volta. — Zene. — A falu megvendégelése. — A személyzet lakodalmának kiszolgáltatása.

A magyar mint vidám, jókedvű nép, szereti az élvezetet, vendégeskedést, lakomákat; így természetesen lakodalmát is lehetőleg fényel és pompával szokta megülni, hacsak nem *tiltott időben* vagy *gyász eset* alkalmával tartották meg. Czegei Vass Mária menyegzője például 1716. április 2-án minden „solemnitás nélkül ment végbe” — testvérnéje halála miatt.¹ Báró Kemény Simonné temetése 1736. február 12-én volt, 13-án még ottmaradtak a vendégek, minthogy Kemény Krisztina kisasszonyt megkérte Bánffy Boldizsár báró, s az atyafiak odaadván, még aznap este minden ceremónia nélkül a lakodalmat is megülték.²

Különösen akkor fejtettek ki nagy fényt, ha igen előkelő vendégek is hivatalosak voltak. Teleki Krisztina lakodalmát 1721-ben volt. Aug. 12-én érkezett meg a vőlegény a násznéppel a lakodalmas házhoz. 13-án, 14-én mind ott vigadtak „lévén nagy pompás lakodalom, mivel ott volt az commendirozó generális, Wirmond uram ő excellentiája feleséggestül, úgy generális Gyulay Ferenc uram is feleséggestől és sok német officérek s sok urak”. — Írja Vass László.³

Az ilyen fényes lakodalmakat természetesen nem lehetett egykönnyen nyélbe ütni, hanem *hosszas készülődéseket* vettek igénybe s igen *költségesek* voltak mind a leány, mind a legény részéről. Csáky Imre bíboros húga esküvőjének

¹ Vass L. 484.

³ 521.

² U. o. 588.

elhalasztását kérte s okául a menyasszonyi ruhában való késedelmet s a násznép illendőbb fogadására való *előkészületet* említi.¹

A reánk maradt adatokból a következőképen lehet rekonstruálni egy-egy magyar főúri lakodalom lefolyását, már t. i. oly főurakéét, akik még ragaszkodnak a magyar szokásokhoz, nem mint az az aulicus főnemesség, melyhez Pálffy János bán is tartozott, aki a következő nyilatkozatot tette Gyulay Ferenc bárónak, midőn őt Károlyi Sándor gróf oly célból küldte hozzá, hogy megtudakolja, mit szól az udvarhoz közel álló nemesség fia házasságához. „Ő excellentiája én velem ugyan nem közölt semmit is, de javasoltam, küldené az úrfiát is országokban, az hol az mostani seculum folyását s manírját és nyelveket tanulná meg, *az magyar szokást hadná el*, kinek capacitása s minden requisituma megvagyon, egyedül országok látásán kívül lévén, az mit esztendő alatt elvégezvén, meglátná Excellentiája egészen való más geniusát s accomodatioját, az mikor akármely miniszter és méltóság is jó szívvvel adja maga leányát ő nagyságának“.⁴

A nászünnepet mindig a leány háznál tartották, hol a kitűzött napra a leány részéről hívott vendégek gyűltek össze, míg a vőlegény rokonai és ismerősei a vőlegény kíséretében jöttek, kiket *násznépnek* neveztek. A vőlegény az „öregebb és becsületesebb“ atyafiai vagy jóakarói közül valakit *násznagynak* kért föl, az ifjak közül pedig egyik-közeli atyfiát *vőfélynek*; az asszonyok és leányok közül *nyoszolyó asszonyt* és *nyoszolyó leányt* választottak ki.³

Valószínűleg még ebben a korban is meg volt az a szokás, amit Apor említ, hogy ha a vőlegénynek nem volt elég közeli rokona arra, hogy a násznagyságra és a többi tisztségre megfelelőnek tartsa, akkor valami nagy urat kért fel.⁴ Cserei György lakodalma 1740. július 5-én volt; Násznagy: Bethlen Dávid gróf, nyoszolyó asszony: utóbbinak felesége, vőfély: a vőlegény öccse, Cserei Zsigmond és nyoszolyó leány: Bíró Annuska kisasszony volt.⁵

¹ 1726. aug. 20. Éble ISI.

⁴ Met. Trans. 378.

² 1726. Éble. 180-90.

⁵ Cserei Gy. diariuma

³ Rettegi Gy- eml. (Hazánk (T. L. 1874. 293.)

1884. I. 362.)

Minél fényesebb lakodalmat tartottak, annál nagyobb és vidámabb volt a *vőlegény kísérete* s ha a leány messze lakott, napok múltak el, míg a násznép megérkezett. Az ilyen hosszú útra természetesen jól fel kellett készülödniük, hogy semmi szükségét ne szenvedjenek. Vittek magukkal társzereket s rajtuk eleséget, csézákat, vezeték lovakat és elegendő számú szolganépet. Károlyi Ferenc gróf lakodalmát a leány anyjának birtokán tartották meg, Kluknón, mely elég távol van a Károlyiak ősi fészektől, Nagykárolytól. Az apa a felvonulásról tervezetet dolgozott ki, mely világot vethet más hasonló esetekre is.¹ Az 1. pontban meghagyja, hogy még „a mai napon“ küldjenek a grófnéhoz egy lovas embert, aki tudtára adja, mint s hogyan indultak, mennyi lóval s mikorra igyekeznek ott lenni. A 2. pontban arról rendelkezik, hogy „a holnapi napon“ kik és hogyan induljanak: Korda Mihály és Nagy László a 6 fekete lóval és a fakó török ménlóval; azután egy vezető katona 3, egy másik 1 lóval.

„Az üveges hintót viszi kocsis Pesta.“ „Czimbó fullajtárokkal³ putrossan“ 6 szürke lóval.

A nagyobbik csézát Miska kocsis viszi 6 pejlovon, kalpagosan s fullajtárostul.

„Csatlósok vagy hajdúk: Miska és Marci.“ Megjegyzi még, hogy kívüliük egy kocsis elkelne, ha telne. Megállapítja a statiokat is . . . pénteken Sóvár, ahova más úton kell érnie fiának és kíséretének, mely összesen 21 emberből és 25 lóból áll. A két csoport Sóvárnál összetalálkozva, összesen 34 ember és 48 ló lesz. Benne van a proiectumban, hogy legyen fiával társzeker is „1 kocsistul, fullajtárostul az 6 fekete lóval. Nr. 6. az mellett a dobos elmehetne és egy kukta. És így lenne egészben személy 38, ló 54.“

Amint látjuk Károlyi Sándor gróf is említi a dobost, de hogy tényleg szoktak szerepelni a násznép kíséretében *a zenészek*, arról Retegi György emlékiratai tanúskodnak.³ Ő ugyanis többek között leírja, hogy még az Ő értekor⁴ is milyen lakodalmi szokásokat tapasztalt s itt említi, hogy a násznép nagy sereggel, török sípossal, akinek volt s egyéb

¹ Éble 192—96.

³ Ház. 1884. I. 362.

² Fullajtár = előlovas, hatos fogatnál az első nyergesen ülő lovasz.

⁴ 1718-ban született, tehát ifjúsága III. K. idejére esett,

muzsikásokkal, u. m. hegedűs, gordonos s cimbalmosokkal indult a lakodalmas házhoz. Ha ilyen sokan s nagy kedvvel vonult a násznép, szükség volt rendfenntartókra is. Ezt a szolgálatot a *gazdák* teljesítették. Még pedig volt a legénynek „*fő úri gazdája*“, ki a *vicegazdáknak* parancsolt.¹ Valószínűleg erre a tisztségre gondolt Károlyi Sándor gróf, midőn az előbb említett proiectumában azt is elrendeli, hogy Sóváránál találkozáskor a két csapat, be kell küldeni Eperjesre „Szentiványi uramhoz“, kinek dispositióját kell követni menésben, helyben, visszajövetelben. A cselédségre kell különösen ügyelniük, hogy józan maradjon. „Az lopás pedig prohibeálva sub edicto, valakin találtatik, felakasztatik.“²

Ugyanez a proiectum meghagyja még, hogy minden reggel a szakácsok a társzekerekkel, Kádárral s az urak szolgálóival előremenjenek, hogy az urakat kész ebéd és vacsora várja. A társzekéren legyen „kis úti credentia“, „kis úti ón credentia“, nagy és kisebb pincetokok, 6 szebb, vereshámköntösös láda, továbbá abrak s mindenféle két hétre való culináré.

Tehát úgy volt, hogy a *szolganépség előrement* a kijelölt statiókra, hol aztán gondoskodtak ebédről, vacsoráról uruk számára s általában minden szükségleteiről.

Míg a násznép vidáman, zenekísérettel haladt a kitűzött cél felé, addig a lakodalmas háznál nagy sürgés-forgás volt. Elképzelhetni, hogy nem csekélység oly nagyszámú vendégsereg ellátásáról, elhelyezéséről gondoskodni! Még ha csak egy napig tartott volna a lakoma; hanem napokig elnyúlt. Károlyi Sándor gróf például két heti időt enged az elmaradásra, azt mondván, legkésőbb két hét múlva Nagykárolyban legyen a „Compania.“³ Hogy fogalmunk legyen a násznép nagy számáról, idézem Czegei Vass László szavait Kemény László lakodalmáról: 21-én „érkezett el Kemény László úrfi igen szép násznépével, 16 hintókkal és 24 vezetőekkel és feles kísérekkel.“⁴ Hát még a menyasszony részéről hívott vendégek! Pedig ez nem is volt olyan nagyszabású lakodalom. Teleki Adám lakodalmáról pedig azt írja: (1728-ban)

¹ Met. Trans. 378.

² Eble. 195.

³ Éble 195.

⁴Vass L. 5-14.

szept. 8-án ért a násznépe a lakodalmas házhoz „13 hingtókkal, feles vezetékkel s nagy comitiával.“¹

Szinte *kellemetlen* hatást gyakorolt rájuk, ha *kicsiny* volt a *násznép*. Bethlen Klára kisasszony vőlegénye Mikó Pál volt. Czegei Vass László is elment a menyegzőre. Szept. 7-én érkezett meg a vőlegény a násznéppel, de minthogy kevesen voltak, „az atyafiak tetszéséből“ kimentek közülük. Cz. Vass László násznagynak, Bethlen Istvánná nyoszolyó-asszonynak, Pongrácz Katica nyoszolyóleánynak, Bánffy Istvánná násznépének.²

A lakodalom előtt való napon az ifjú is, meg a leány is *sirató estét tartott*. A legény abban a faluban, mely legközelebb esett a lakodalmas házhoz, a leány pedig otthon. Ezek az esték azonban korántsem feleltek meg nevüknek, mert igen vidámak szoktak lenni. Czegei Vass László feleségével 1728. szept. 18-án ért Szentpéterre, Teleki Zsuzsánna kisasszony lakodalmára. 20-án vígan mulattak „sirató estve lévén.“³ Czegei Vass Dániel Császáriban lakott, László Cégén. 1728. szept. 26-án Császáriba ment át László, mivel Teleki Ádám gróf „sirató estvére“ násznépével odaigyekezett és ő volt a „gazda“, tehát dispositioikat kellett tennie.⁴

Nemcsak a násznép körében szerepelt a gazda, hanem a lakodalmas háznál is ő intézkedett.⁵ Midőn a násznép a lakodalom előtt való napon a szomszédos faluban megszállt, megtudakolták a menyegzős háznál, hogy készen vannak-e már. Igenlő választ kapván, elindult a menet. *Örömondó*-kat szoktak előreküldeni. Kemény Zsigmond lakodalmán is látjuk őket 1719-ben.⁶ Apor Péter leírja viseletüket, mely ebben a korban sem változhatott meg nagyon.⁷ Szerinte két ifjút szerszamos lovon, tigris vagy párdubcőrbe öltöztetvén, daru- vagy kerecsentoll forgósán, előreküldtek; ezek voltak „az előlköszöntők“ vagy „örömondók“, kik a násznagy nevében üdvözölték a menyasszony főgazdáját s jövetelük okát előadták. A főgazda szívesen látta őket, viszont köszöntötte a násznagyot s Rettegi szerint, bevitték őket vagy a „házba“ vagy a „színbe“ s mindenáron le akarták részégiteni, vagy

¹ Vass L. 545.

² U. o. 543.

³ U. o. 544.

⁴ U. o. 545.

⁵ Rettegi Gy. (Ház. 1884.

I. 362)

⁶ Vass L. 499.

⁷ Met. Trans. 379.

meglopítani, akár magukat, akár a lovukat. Ha a szolgák, kik velük voltak, nem vigyáztak eléggé, „pisztolyát, kengyelét, vagy egyébét“ ellopták, mert azokat is itatták.¹ Ilyenkor aztán félrészezen sok durva tréfát is megengedtek maguknak.

Amint látjuk, az egész felvonulás nagyon kedélyes volt s elgondolhatni, milyen jól mulattak, ha például egy-egy ötletes ember is akadt köztük. Rettegi szerin² szokásban volt az is, hogy a násznép elé a menyasszony részéről egy páran paripákon kijöttek. Egynek kezében „perec“ volt s felszólalt, hogy ki akar vele versenyre kelni. Néha beértek, néha nem. Ha a násznép közül való futtató nem ért be előbb, egy kecskét tartottak eléje; ez volt a jutalma. De nem fogadta el, inkább szégyenlette a rossz futó; különben nem is azért kínálták vele, hogy elvegye, hanem hogy annál jobb mulatság legyen. Szokásban volt az is, hogy a vőlegény a vőfélytől ajándékot küldött a menyasszonynak, mely Apor szerint állt: egy új köntösből „s asszonyi egész öltözetből.“ Továbbá ezüst, rendszerint aranyos tányéron tízes vagy apró aranyból 100 arany értékűt vagy többet is, ha akart.³ Károlyi Sándor gróf fiának útiköltségre 300 forintot adott és „circiter 600 aranyig való „clenodiumból ajándékot etc.“⁴

Midőn megérkezett a faluba a násznép, megszállott s átöltözködtek a nők. Kemény Zsigmond násznépe a faluba érve, mintegy két órát időzött, mi alatt az asszonyok átöltözködtek s azután nagy pompával mentek a lakodalmas házhoz.® Ez a felvonulás sem történt egészen egyszerűen, hanem mindenféle szertartásoktól kísérve, melyekről felvilágosít bennünket Rettegi György emlékirata. Szerinte a násznép megérkezvén a lakodalmas házhoz, a násznagy nagy ceremóniával visszaüzent a násznépnek s ételt-italt küldött le számukra: „kik fruhstuk vagy magyarosan fölöstökömözvén, nagy lövöldözéssel, de szép renddel, a lakodalmas házhoz felmentek.“ Elöl ment a násznagy, utána a vőfély, azután a vőlegény, a nyoszolyóasszony- és leány és a násznép többi tagja, kiket a ház ajtajánál a kiadó gazda fogadott. A násznagy köszönt

¹ Ház. 1884. I. 363.

² U. o.

³ Met. Trans. 380.

⁴Károlyi L. I. 266.

⁵ 1719. jun. 10. Vass L. 499.

s aztán hosszas szónoklattal emlékeztette a kiadó gazdát a mátkaságra és eljegyzésre, mi a jegyesek között történt. A kiadó gazda ilyenkor sok tréfát szokott csinálni s ezzel tartóztatta a násznépet. De midőn a násznagy határozottan követelte, hogy a leányt, kit ez és ez eljegyzett, adják oda, akkor először hívtak egy „alávaló, együgyű személyt, vagy cigányleányt, meg néha kecskét is,“ végül azonban vagy kiadta a menyasszonyt, vagy megengedte a vőfélynak, hogy válassza ki a leánysereg közül, kit aztán kezénél fogva vezettek a násznép közé. Ezek után a násznagy megköszönte a gazda jóindulatát s búcsúzott; de nem eresztették el, hanem a kétrendbeli vendégsereg egybevegyült.¹ Majd asztalhoz ültek hol a vőlegény és menyasszony *egymás mellett* foglalt helyet, de a menyasszónak nem volt szabad ennie; az nagy alázatossággal ült.² Apor hasonlóképpen írja le s megjegyzi, hogy a vőlegény és menyasszony ültek legelői, utánuk a násznagy, a vőfély s a többi vendégek érdem szerint; a menyasszony felől pedig a nyoszolyóasszony, a nyoszolyóleány s a többi növendég. Az örömszülők külön asztalnál foglaltak helyet s az ő vendégeik élén ültek.³

Asztaltól felkelvén tánc következett, melyben a „praecedentia“ a menyasszony részéről való vendégeké volt. Először sétáló vagyis lassú táncokat húztak, azután szaporább magyar táncot, amellet „bundás, tőkés, siket, tolvaj, borbély, tapsi, egeres reverentiás“ táncokat jártak,⁴ amelyek közül az „egeres“ tánc leírását megtaláljuk Apornál. Ugyanis: egy sorban állt 9 vagy 10 ifjú s velük szemben ugyanannyi leány. Közöttük akkora távolság volt, hogy egy pár kényelmesen táncolhatott; az egyik legény táncba vitte a vele szemközt álló hajadont és valami kétszer körültáncolták kívül és belül is a sorokat, azután eleresztették egymás kezét s külön kezdtek táncolni egy sorban, még pedig elől a leány, utána a legény. Ha ügyes volt a leány, nagyon kifáraszthatta a legényt, mert folyton kerülgették a sorban állókat s ha szemben találkoztak s a legény meg akarta fogni a leány kezét, utóbbi visszafordulhatott; erővel nem volt szabad megfogni, hanem csak „szép mesterséggel.“ Midőn végre sikerült megfogni a leány kezét,

¹ Rettegi Gy. (Ház. 1884.1.363.)

² U. o.

³ Met. Trans. 383.

⁴ Rettegi Gy. (Ház. 1884.1.363.)

akkor újból együtt táncoltak, kétszer, háromszor megkerülve a sorban állókat; ekkor a legény is, meg a leány is visszamentek helyükre s utánuk a következő párra került a sor, míg valamennyi legény és leány nem táncolt.¹

De az említett tősgyökeres magyar táncok mellett már ekkor megjelentek az új áramlat hatásaként a különféle *külföldi táncok*: a német, francia és tót táncok. Apor a menuette-ről azt mondja: „Az minevétnek híre-helye sem volt, ha eléhoztad volna az minevétet, talán más azt tudta volna, hogy azt kérded, ma mit ett.”² Hajnal felé, midőn már jól kimulatták magukat és eleget táncoltak, a vőlegényt bevezették a „háló házba”; a násznagy pedig megfogva a menyasszony kezét, apja, anyja s atyafiai elé állította s *elbúcsúztatta* tőlük. Megköszönte a szülőknek a menyasszony nevében, hogy gondosan felnevelték, vigyáztak reá s most utolján jól férjhez adták.³ Bojér Gáborné leányának lakodalmán ott volt a generalisné s az *elbúcsúztatásnál* nagyon csodálkozott, hogy a leány szomorú, sír s nem beszél a mátkájával.⁴

Búcsúztatás közben a nyoszolyóasszony és leány egymás kezét fogva és mások *meggyújtott viaszgyertyákkal* táncoltak, ha nagy volt a pompa, fehér viaszgyertyákkal. Mikor vége volt a búcsúztatásnak, a vőfély kézen fogta a menyasszonyt, kettőt-hármat fordult vele s hirtelen kitétte a vőlegény szobájába. Azután a vőfély és a többiek gyertyástól visszamentek s ha volt kedvük, még ettek-ittak, vagy táncoltak, ha nem, ki-ki ment a maga szállására. Másnap reggel, midőn a nyoszolyóasszony gondolta, hogy az új házasok már felkeltek, felment hozzájuk és a fiatal asszonyt *felkontyolta* s a vőfély kezénél fogva kivezette a vendégek közé. Mindenkinek kellett vele táncolnia. Néha még fizettek is ezért, mely pénz a muzsikásoké lett, vagy pedig a menyasszonynak adták nagyobb részét.⁵ Azután ettek ittak és három napig is mulattak.

A lakodalmak fényét növelték még *az üdvözlő versek*, melyekben többnyire jó tanácsokat adtak az új párnak, vagy

¹ Met. Trans. 331.

² U. o. 333.

³ Rettegi Gy. 364.

⁴ Apor Zsuzsánna levele 1721.

aug. 17. (Mon. Hung. Hist. II. o.

37 k. 86.)

⁵ Rettegi Gy. (Ház. 1884.1.362.)

tréfásan mutatták be a házas életet. Gróf Teleki Miklós rokona és jó barátja volt Radvánszky Lászlónak s mikor ennek eljegyzését meghallotta Mantuából, hol katonai szolgálatoakat teljesített, egy nagyon kedves mithologiai képektől átszótt lakodalmi verssel üdvözölte őket.¹ Szerepel benne a Sponsus, ki örömmel üdvözli a menyasszonyt a lakodalom napján, a Sponsa, kit elbűvölnek a vőlegény szirén szavai s egyúttal aggályai támadnak, hátha úgy jár, mint Ariadné. A Sponsus tiltakozik ellene:

Az Garamnak visszájára
Folyni kútfeje árjára,
Mind meg lehet,
S meg is eshet
Ez inkább,
Mint az, hogy én állhatatlan,
Érdemedhez háladatlan
Legyek kaitár,
S kit sós tej vár,
Oly macska.

Azután jön Merkúr s üdvözli a jegyespárt; majd a kilenc múzsa s mindegyik jót kíván nekik, végül a szerző:

„Én is már múzsámnak hosszas éneklését,
Tiszta szeretettel teljes csevegését,
Concludálván eddig lőtt zengedezését,
Egy Ámennel fogom meg továbbmenését“.²

Hagyományos szokás volt lakodalmak alkalmával az is, hogy a második napján reggel kikeresték a *legmagasabb fenyőfát*, annak még a héját is lehántották, aztán jól megkenték hájjal, hogy csúszósabb legyen, a tetejére pedig egy kereket tettek, melyre néhány darab aranyat, egy palack bort és egy rendbéli köntösnek való posztót tettek, melyet a szín előtt, hol a lakodalmat tartották, állítottak fel.³ Aki felmászott rá, az kapta meg a felsorolt dolgokat. Persze nehéz volt a feljutás s a próbálgatás, a vállalkozók erőlködése, sok mulatságot szerezhetett az uraknak. „De emberséges ember nem próbálta, hanem aféle köznép, oláh“.⁴

¹ 1730. Baross Gy.: A Radványi verses könyvek. (Ir. tört. Közl. 1904. 106-110.)

² Radv. verses könyvek. (Ir. tört. Közl. 1903. 464.)

³ Met. Trans. 389.

⁴ Rettegi Gy. (Hazánk 1884. I. 363.)

Ezek a fényes menyegzők, mint már fentebb is említettem, épen nem voltak rövid lefolyásúak. A vendégsereg a legtöbb esetben csak az ünnepség harmadik napján oszolt szét. Pongrácz György leányát Vay Ádám vette el. A nász-nép március 16-án érkezett meg. Ott mulatott Czegei Vass László is egészen 19-ig. 29-én ismét lakodalomba ment, honnan ápril 2-án távoztak el a vendégek, tehát addig mulattak.¹

Sőt akkor sem oszolt szét teljesen a vendégsereg, hanem elkísérték az új házásokat a férj házába, ahol aztán folytatták a mulatságot.² Károlyi Ferenc gr. szept. 4-én hozta meg a fiatal asszonyt. Eljött velük a leány anyja és sok előkelő egyházi és világi rokonuk is, kikkel 7-éig vigadtak.³

Teleki Ádám gróf lakodalmáról szept. 30-án indult vissza nász népével. Okt. 1-ére értek Lónára az új menyecskével nagy vígan, 18 hintóval, vezetéklóvakkal, társzekerekkel és sok lovassal. 2-án, 3-án még ott mulattak a vendégek.⁴

Czegei Vass György Magyarországból nősült s a lakodalom után visszaindult a nász nép a fiatal asszonnal, még pedig úgy, hogy közben-közben egy-egy napot vagy félnapot az ismerősöknél és rokonoknál töltöttek s így 3-án indulván, csak 17-én értek Császáriba, hol még a következő napon is vigadtak.⁵

Ily körülmények között egy-egy lakodalom igen sok pénzt emésztett fel, nemcsak a leány szülei, hanem a férfi részéről is. Ezért midőn Radvánszky János összeszámította, hogy mennyibe került György fiának a házassági pere, a költségekből 500 frtot elengedett, minthogy fia tiltott időben, tehát minden ceremónia nélkül tartotta lakodalmát s így a nász népre semmit sem kellett költenie.⁶

Még ha nem is csaptak országra szóló lakodalmat, azért *a zene elmaradhatatlan volt*. Amadé László például második házasságát 8 nap alatt ütötte nyélbe s azt írja apjának: kevés pompával és titokban ment végbe a lakodalom, az asszony és atyafiai költségén; neki csak a *muzsika* került pénzébe s amit a cselédeknek fizetett.⁷

¹ Vass L. 483.

² U. ott.

³ Károlyi S. I. 229.

⁴ Vass L. 545.

⁵ 1733. U. o. 572.

⁶ Radv. Gy. ház. p. Adattár 114.

⁷ Ir. tört. Közl. 1902. 367.

Nem találtam rá adatot, de valószínűnek tartom, hogy az a jó szokás, melyet Apor a régebbi időkről feljegyez, t. i. hogy az ilyen nagy lakodalmak alkalmával a községről sem feledkeztek meg — ekkor is meg volt. Megsütöttek egy egész ökröt, egy falka kést vertek bele, a szarvát bearanyozták, a bor csatornán keresztül folyt a kádakba és egy rakás kenyér is volt a teknőkben. Akinek tetszett, ehetett-ihatott belőlük, senki sem tilalmazta.¹ III. Károlynak magyar királlyá koronáztatásakor is ily módon vendégelték meg a köznépet. T. i. egy ökröt megsütöttek, melyből egy darab a király asztalára került, a többit pedig felosztották a nép között. „Ettől nem messze vörös és fehér bor folyt, ahol a köznépek kenyér is adatott“.²

Az urak úgy látszik a jó multság kedvéért szívesen áldoztak a lakodalmi költségekre s nemcsak gyermekeik lakodalmát, hanem a szolgálatukban álló magasabb vagy alacsonyabb rendű emberét is szívesen kiszolgáltatták. Ezek a lakodalmak szintén nagyon élénkek és látogatottak voltak. Megjelent a földesúr, ki sokszor még számos előkelő vendéget hívott és esetleg két napig is elmulatoztak. A czegei mester részére Vass László kérte meg bátyja feleségének „fráj“-ját. A lakodalmat ők szolgáltatták ki Császáriban, számos előkelő rokon jelenlétében. Midőn a mester az új menyecskét hazavitte Czegébe, akkor meg Vass László házánál tartottak lakodalmat. Tehát az urak jóvoltából két helyen is megülhették menyegzőjüket.³ Apor Péterné azt írja férjének: „A gyermekek praeceptorja nagy hirtelen megmátkásodik. Holnap léssen, ha Isten engedi, egy ebédje a lakodalomra“. Szeretné, ha férje, leánya és Haller János is megjelenének.⁴ Károlyi Sándor gróf jan. 6-án tartotta kulcsárának lakodalmát s a vendégek csak 8-án, 9-én oszoltak szét.⁵

¹ Met. Trans. 3S6.

⁴ 1724. febr. 19. (Mon. Hung.

² 1712. Kovács: Magy. krón. Hist. II. o. 37. k. 121.)

sum. 118.

⁵ Károlyi S. I. 165.

³ 1722. Vass L. 515.

V. FEJEZET.

Hozomány.

Ékszerek, fehérenemű, felsőruha, evőeszköz.

A leányokat férjhezmenetelükkor szüleik bőven ellátták ékszerekkel, arany-ezüstművekkel, fehéreneművel és felsőruhával, de bútorokat, edényeket nem kaptak; legalább is a leányok kiházásításáról fennmaradt jegyzékekben nem akadtam nyomára. Bizonyára az volt az oka, hogy sohasem a leány szüleinek birtokára mentek lakni az új házások, hanem a férjére s így a lakás berendezéséről is az utóbbinak kellett gondoskodnia. Ezt az állítást látjuk igazolni Amadé Antalnak egy levele is, melyet fiának írt, midőn az értesítette őt házasságáról. Azt mondja többek között: „Bizony sok híjával és minden híjával vagy még Kanálka, fazecska, böcsőcske, etc. De istentelen gondolat volt elharácsolnod, bizony akit most jó volna elővenni.”¹

Midőn osztozkodásra került a sor, akkor többnyire *a fiú gyermekek örökölték a birtokot*, a leányt pedig, ha a kiházásítása nem került annyiba, amennyi a vagyomból megillette, pénzzel elégitették ki.

Cserei Mihály végrendeletében azt írja: leányait renden² felül, úri módon kiházásította. Mindegyik kapott 6000 frt.-ot érő dolgot s azonkívül készpénzben 400 frt.-ot, érték hát be vele, mert a jószág, melyet fiára hagyott, nem ér annyit.³ Feltűnő, hogy mily sok *ékszert* kaptak a leányok, mikor férjhez mentek. Talán az volt az oka, hogy a nemes ember birtokában általában sok arany, ezüst és drágaköves portéka volt; pénzüket jószágokba és ilyesmikbe fektették s ha megszorultak, mindig volt mit zálogba vetniök. Például Cserei Mihály második felesége nagyon szegény volt, mégis ékszert

¹ Ir. tört. Közl 1898. 352.

² A nemesség körében ilyen fokozatot különböztettek meg: tisztességes rendű nemesség,

melynél előkelőbb a főrend s legelőkelőbb az úri rend.

³ Erd. Muz. 1895. 392.

elég szépen vitt magával. Így egy aranybogláros gyöngyös pártát, egy kétsoros nyakra való arany láncot, közben boglárokkal, egy sor kézre való arany láncot „jóféle gyönggyel“, apró fekete gyöngy nyakszorítót, egy jóféle gyöngyből csinált keresztpántlikára való boglárt, egy pár kézre való apró veres clarist, egy jóféle gyöngyös kontykerületet, egy pár ezüst nyelű kést és egy ezüst kanált.¹

Lássuk már most, miből állt egy úri módon kiházásított leány kelengyéje: Cserei Mihály három leánya közül Mariska ment először férjhez 1716-ban. De a többi is ugyanazon dolgokat kapta nagyjában, sőt megjegyzi az apa, hogy kiskorú leánya, ha felnő, szintén annyit fog kapni.² Cserei Mariska kelengyében első sorban szerepel a sok ékszer, azután a fehérnemű: ingek, ágyruhák, asztalruhák, továbbá felsőruhák szép számmal s végül egy pár ezüstnyelű kés villástól s egy ezüst kanál. De nézzük magát a jegyzéket: *Ékszerek* a következők: „ 1 aranylánc, melyben vagon 15 arany.“

„1 rosáson, jóféle gyöngyből fűzött nyakravaló.“

„1 aranyos, jóféle gyöngygyei csinált rubintos nyakszorító.“

„ 1 négyrenddel fűzött öregszemű veres kláris nyakravaló.“

„1 aranyból való zománcos rubintos, jóféle gyöngyös függő, melyben vagon 3 arany, 4 rubint, zöld, aranyas pántlikára varrva.“³

„1 aranyos, finum ezüsből való boglár, karmasin⁴ szín selyem s ezüstfonalból csinált pántlikára varrva, melyben vagon 22 rubint és smaragd.“

2 arany gyűrű, az egyikben egy nagy zafir, a másikban 7 rubint.

„1 pár tiszta arany zománcos fülbevaló, melyben vagon 10 rubint és az fityegőjében 6 öregszem jóféle gyöngy, az fülbenvalóban vagon 2 arany.“

„1 pár aranyos fülbenvaló ezüst karika.“

„1 pár kézre való veres kláris.“

„1 aranyos téli rósa.“

¹ Cserei M. jkve. (T. T. 1903. 521.)

² U. o. 519.

³ Nem fülbevaló, hanem valami függő ékszer, mit mutat az is, hogy pántlikára volt varrva.

⁴ Sötét vörös.

„1 koszorú akasztó ezüst tő.“

Másodszor *párták, övök s különféle ruhadíszek* vannak a kelengyében. Még pedig egy szemöldök párta, jóféle gyöngygyei, veres klárisal fűzve, a másik „orientális s jóféle gyöngygyei elegy rakott párta.“ A harmadik veres klárisból csinált viselő párta. — Egy koszorú, mely sokféle selyemből készült s itt-ott gyöngygyel volt kirakva. — 3 darab szép öv. Az egyik 21 sor veres klárisból volt, a másik 4 sor „ezüst, aranyos dióbéles öv“, melyben 1 font ezüst volt. A harmadik selyem zsinór öv sárga szkófiummal gombozva.

1 keresztpántlika, mely fekete selyemből s ezüsből volt szöve dróttal és klárisal.

„1 pár fekete biborselyem bői szőtt kézre való rojt.“ — „1 veres selyemből s ezüsfonalból szőtt nyakra való gallér.“ — „1 pár kék selyemből s aranyfonalból szőtt vállra való pántlika.“ — Még egy pár kézre való pántlika. — „1 pár vállra való testszínű selyem pántlika.“ — „1 pár selyem bokréta.“ — „1 pár fekete selyem kötés gallér fejr fátyollal, testszínfi, szalma pántlikával megcifrázva.“

Harmadszor: *alsóruhák* és amiket ma általában *fehérneműnek* nevezünk.

a) 1 pár karmazsin szín tafota kis ing. 2 pár fekete selyemmel varrott kis ing. 1 pár testszínű tafota kis ing. 1 pár rece¹ fátyol ing. 2 pár virágos fátyol ing. 1 pár virágos vékony patyolat ing. 4 pár vékony zabolai gyolcs ing. 1 pár fátyol ing. 1 pár veres muszuly kis ing.

b) *Ágyruhák*: 1 tarka, selyem gyapottal töltött új paplan. 2 új derékalj, 2 vánkös, 1 pár tarka derékalj héj, 1 pár zöld selyemmel, aranyfonallal varrott új gyolcs vánkoshéj. — 1 pár veres, fehérés selyemmel varrott új vánkoshéj. — 1 pár recés új vánkoshéj gyolcsból. — 1 pár veres fejítővel varrott új vánkoshéj. — 1 zöld selyemmel s fehérésel varrott új gyolcs lepedő. — 1 pár széles récével csinált új gyolcs lepedő.

c) *Asztalruhák*: „5 új kenderfonalból szőtt, gyapottal öltött abrosz, 3 új gyolcs abrosz“, „1 végben 24 vékony asztalkeszkenyő, 2 pohárszékre való abrosz“, 2 új tányértörő, 2 új szakácsaiba.

¹ Recés = lyukacsos szerkezetű.

Amint látjuk, asztalruhákból nem kapott sokat a kis-asszony, hasonlóképen kendőkből sem. Mert abból csak ennyit adtak vele: 1 veres selyemmel, arany fonallal varrott új gyolcskendőt, 1 zöld selyemmel, aranyfonallal varrott új gyolcskendőt, 1 kék selyemmel, aranyfonallal varrott új gyolcskendőt és 4 veres fejtővel szőtt vékony vászonkendőt.

4 *felső ruhával bőven ellátták:*
 kapott: 1 vékony kolozsvári szépen varrott fátzol előruhát¹ csipkével szegélyezve, 1 másik előruhát 3 rend récével, 1 másik előruhát 3 rend kötés benne, széles csipkével, 1 vékony zabolai gyolcs előruhát 3 rend récével benne, 1 vékony zabolai előruhát 2 rend széles récével, 1 virágos patyolat előruhát, 1 zöld, virágos velencei bársonymentét nyesttel béllelve, arany csipke körűie és sárga scofiumgombok rajta, melyek tetején 1 — 1 gyöngy. 1 karmazsin szín angliai posztószoknyát előruhástól kétújjnyi széles csipkével és ezüst galanggal; 1 rózsaszín angliai mentét rókamállal béllelve; 1 narancsszínű kanavác szoknyát szintén előruhával, csipkével, galanggal díszítve, 1 velencei igaz jóféle zöld, virágos bársony új szoknyát, az alján két rend széles arany és ezüst kötéssel², 1 narancsszínű viselő szoknyát előruhástól, selyem csipkével az alján, 1 velencei zöld virágos *bársony vállat* arany, ezüst csipkével, 22 bokor³ ezüstkapocscsal, 1 narancsszínű kanavác vállat szintén arany csipkével, 1 zöldszerű habos atlasz vállat 6 sor keskeny ezüst szegéllyel. „1 selyem tarka matériából való váll“-at, 1 mentének való jóféle narancsszínű kanavácot, „1 pár veres karmazsin csizma“-t, 2 *mellfűzőt*. Egyik zöld selyemből és arany fonalból volt szöve, a másik karmazsin színű selyemből, 1 kozáksüveget, 1 pár téli nyestbőr *keztyűt*, 1 pár bársony nyári keztyűt.

Van még a kelengyében: egy pár szalmapántlikából csinált *álhaj*, egy strucc *legyező*, egy új tarka portai *szőnyeg*, egy új tarka portai *kilimf* 3 sing új fehér *fátzol*. „Egy új höllosszín szőr materia bérllett mellyre való ezüst galandok.* Azután *ládákat*: 1 öreg bőrládát, 1 „új fejér öreg iádát“, 1 kis zöld tarka ládát, 1 kis varró ládát. S ezeken

¹ Szélesebb kötény.

² Bizonyos formák szerint csőportosított arany-ezüst dísz.

³ Pár.

⁴ Kilim (túl. csilim) = szőnyeg,

kívül még 1 pár ezüst nyelű kést villástól és egy ezüst kanalat kapott.¹ Hasonló dolgok, illetve holmik fordulnak elő mások kelengyében is. Érdekes, hogy alig volt kelengye, melyből az álhaj elmaradt volna. Cserei Mihálynak mind a három leánya kapott; s második feleségének kelengyében is volt „egy pár jóféle gyöngyös álhaj.”² Ez már a nyugati áramlat erős voltát bizonyítja.

Különös, hogy a leányok férjhezmenetelükkor pártát is kaptak, még pedig nemcsak egyet, hanem többet is. Talán a leánykori párta volt ez, melyet magukkal vittek, minthogy értékes volt, többnyire drága gyöngyökkel, klárisal kirakva. Cserei Mihálynak mindhárom leánya kelengyében szerepelt a párta és pedig több példányban.³ Kilyéni Székely Erzsébet kelengyjéről, mielőtt hazulról távozott, szülei hivatalos összeírást készítettek, melyet két nemes személy aláírt és pecsétjével látott el. Az ő kelengyében is volt: „egy jóféle gyöngyös párta, 2000 szemből álló.”⁴

Még különösebb az, hogy mily *kevés evőeszközt* vittek magukkal. Cserei Mariska egypár ezüstnyelű kést villástól és egy ezüst kanalat, Kilyéni Székely Erzsébet egy ezüst kanalat, Széki Zsuzsánna, Cserei Mihály második felesége, egy pár ezüstnyelű kést és egy „ezüst kalán”-t vitt magával.⁵

Cserei Mihály másik leánya, Száva Sándorné, 1 pár ezüstnyelű, 1 pár gyöngyháznyelű kést s 1 ezüstkanalat kapott.⁶

A harmadik leány: Zsuzsánna, szintén, csak ennyit.⁷

Ez a néhány példa némileg megvilágítja, hogy mit vitt magával férjhez menetelekor egy-egy XVIII. századbeli úrilány. Csakhogy a felhozott példák nem a legvagyonosabb családokból valók. Cserei Mihály ugyan azt állítja, hogy *úri* módon házasította ki leányait, de ez a nyilatkozat némileg túlzó. Az atya mintegy védekezik leányainak esetleges támadásai ellen, minthogy nem akart nekik többet adni, mint amennyibe kiházasításuk került. A gazdag, hatalmas főurak bizonyára többet adtak leányaikkal, mint amennyit az aránylag szegény Cserei Mihály.

¹ Cserei M. jkve (T. T. 1903. 506-10).

² 1720. u. o. 521.

³ Cserei M. jkve. (T. T. 1903. 506, 512, 517.)

⁴ 1718. Székely okl. tár VII. 231.

⁵ U. o. 235.

⁶ T. T. 1903. 521.

⁷ U. o. 512—511.

VI. FEJEZET.

Családi élet.

Hivestársak viszonya. — A nő a háztartásban és gazdaságban. — Szülők iránti tisztelet. — Vallásos szellem. — Gyermeknevelés. — A leányok értelmi nevelése. — A fiúk iskoláztatása: elemi oktatás; collegiumi tanulmányok; „inasok“. — Az iskolából kikerült ifjak életmódja. — Udvari élet. — Érdemszerzés. — A legidősebb fiú tekintélye. — Összekötetés a háztól elkerült gyermekekkel.

Vessünk néhány pillantást arra is, milyen volt a családi élet ebben az átmeneti korszakban! Vájjon milyen viszony volt a férj és feleség, a gyermekek és szülők között? Milyen szellem uralkodott a családban? Hogyan nevelték a gyermekeket? stb.

A család feje az atya, s mint ilyennek mind az asszony, mind a gyermekek részéről tisztelet és engedelmesség járt ki. Azonban már ebben a korban kezd megjelenni az a külsőséges udvariasság a nővel szemben, mi később általánosan elterjedt. Ilyen például az, hogy az asszony férjének, jobb oldalán ment, holott az előtt a baloldal illette meg.

Báró Palocsay a „Kuruc világ után“ című költeményében így fejezi ki ezt: az asszony „kévánja, urának jobbára sétáljon.“¹ Általánosságban azonban még a régi szokások érvényesülnek. A férj *tegezi* a feleségét, míg az asszony urát *kegyelmed*-nek szólítja. A fogoly Bethlen Miklóshoz neje a legnagyobb tisztelet és gyengédség hangján ír: „Isten minden jókkal, jó egészséges étellel áldja meg édes uram kegyelmedet szívesen kívánom.“ Majd a levél végén: „Kegyelmednek jó szívvel szolgálna, ha Isten engedné: Rédey Júlia.“²

A jó feleséget azonban férje is megbecsüli, elhalmozza szeretetével, gyengédségével, bizalmával. Számtalan példát

¹ Mon. Hung. Hist. II. o. 36.
498.

² 1717. márc. 23. levele (T.
L. 1874. 144.)

lehetne erre felhozni. Ilyen nemes viszony volt Károlyi Sándor gróf és felesége között is. Károlyi mindenről beszámol feleségének, pl. katonai ügyekről; beavatja a hadi tervekbe, közli vele a csapatok felállítását, még a csaták tervrajzát is megküldi neki.¹ Megható az a levél, melyet Pápai Jakaczi József Újhelyből, hol talán fogva volt, írt feleségének 1713. jun. 1-én: „Mint szerelmes társomnak, Istentől kívánok minden jókat, szívem szerint adjon Isten, édes kincsem, sok pünkösdi napokat érhetned szerencsésen, el is mulathatnod, örvendetesebben, mint most.“ S a levél végén: „Ezzel Isten éltesen, Szívem, sokáig kívánom szívessen. Maradok

Szivednek

igaz szíve s hitvese:

Pápai Jákaczi József⁴⁸

Gyengéd szeretettel viseltetett neje iránt Radvánszky János is. Midőn Bécsbe utazott fia házasságának ügyében, minden negyedik napon írt haza feleségének, kit „Szerelmes házastársam, Édes szívemének szokott szólítani. Ezekben a meleghangú levelekben mindenről értesítette, s igen kedvesek a befejező sorok. Így az 1721. aug. 25-i levelét így végzi: „E két fiam téged, édesem, alázatosan s mindnyájatokat velem együtt szeretettel köszöntenek. Légyen Isten veletek szerelmesim.“ Dátum

„Tied édes szívem, míg él

Radvánszky János⁴³

Még a levélborítékon is kimutatja nagy szeretét: „Az én szerelmes hitvestársom, Szentiványi Anna Mária Asszonynak, édes szívemnek igaz szeretettel íram. Radvány“.

Az ilyen ideális családi élet természetesen abban a korban is ritkaságszámba ment. Hol az asszony, hol a férj volt a hibás, vagy mindketten és feldúlták egymásnak boldogságát, sőt egész életét is, minthogy a válás nem ment olyan könnyen. Egyébként *a férjnek elég nagy hatalma* volt felesége felett, s az erkölcstelen asszonyt a törvények is szigorúan büntették. Ifj. Tolvaj Borbálát férje, nemzeti, vitélő Krucsay János sok vétke, paráznasága miatt áristomba

¹ Éble 56.

² Figyelő II. 384.

³ Radv. Gy. ház. p. Adattár 101.

tette, majd a bíróság, miután számtalan tanú vallott ellene, fővételre ítélte. A férj mégis megkegyelmezett a bűnös asszonynak, minthogy az javulásáról reversalist adott ki.¹ Pálóczi Horváth György megunván feleségének sok erkölcstelenségét, lopását, pazarlását, 1717-ben áristomba tetette és penitenciára Kassára küldte az apácák klostromába.² Kornis Zsigmond gubernátor és a felesége közötti ellenségeskedéséről tanúskodik a férj végrendelete is.³ Feleségéről a legnagyobb ridegséggel és közönyösséggel emlékezik meg. Egyszerűen csak *társam-nak* nevezi, elvéve *hitestársam-nak* és *feleségemnek*, holott mások, például az 1713-ban meghalt Andrassy Pál a *kedves* szót sohasem hagyja el. — „Az legelső kedves feleségemtől maradt minden mobilét és immobilét“ — „Klára leányomnak egészen hagyom“, — a második feleségét pedig: „mostani kedves házastársom“-nak nevezi.⁴ Az Amadé családban szinte hagyományos a veszekedés. Amadé Antalt, az apát, ki aranykulcos volt, otthagytta a felesége és semmi könyörgésre sem tért vissza; egy alkalommal azonban férje távollétében a báari és böösi kastélyokat kiraboltatta és sok drága holmit tulajdonított el onnan. Szerencsétlen volt Lászlónak a házassága is; mind a két feleségével hadilábon állt s a második ott is hagyta.⁵

A *nőnek a kötelessége* a háztartás vezetése és a gyermeknevelés volt. Még sok jó gazdasszony élt e korban. Cserei Mihály leányainak lelkükre köti, hogy jó gazdasszonyok legyenek s majd gyermekeiket is úgy neveljék: „férjüket szeressék, megbecsüljék, keresményét megtakarítsák, keveset beszéljenek és sokat tűrjenek.“⁶

De nemcsak a háztartást vezették az úriasszonyok, hanem kiterjedt a gondjuk *a gazdaságra is*, különösen, mikor férjüket az ország ügyei távol tartották. — Pedig sokszor megesezt ez I — Gróf Ráday Pált Nógrádmegye követül választván 1712-ben, egész évben Pozsonyban volt az országgyűlésen.⁷ Révay Erzsébet, előkelő úri asszony létére maga szokott

¹ Ház. IV. 477.

² P. Horváth cs. 266.

³ T. T. 1892. 176.

⁴ T. T. 1898. 271.

⁵ Vértessí J.: Ad. Amadé L. életéhez. (Ir. tört. Közl. 1902. 80.)

⁶ Cserei M. int. (T. T. 1881. 150.)

⁷ Rád. P. félj. (Ir. tört. Közl. 1893. 108.)

utána nézni a gazdaságnak, aratásnak.¹ Gyulay Ferenc gróf azt írja anyjáról, hogy igen jó gazdasszony volt; míg atyja hadakozott, addig ő otthon a gazdaságot vezette és gyermekeinek jó gondját viselte. Jámbor, szelíd, imádkozó, de ha megharagudott, kemény nézésű asszony volt. „Az országból soha ki nem volt, hanem csak egyszer volt Debrecenig.”² *A gyermekektől* nagyon megkövetelték a tiszteletet és engedelmességet, mi különösen levelezésükből tűnik ki. Sehol sem tapasztalható bizalmaskodó hang a gyermekek részéről, sem „kedves apám! kedves anyám!” féle rövid megszólítások. Ellenkezőleg, szüleiknek ép úgy megadják a rangjukkal járó titulusokat, mint az idegenek. Érdekes példák erre Amadé László levelei. Rendesen így szólítja meg atyját: „Méltóságos édes Uram Atyám!” A befejezés pedig: .. „kívánom, hogy levelem találja friss jó egészségben kegyelmedet, én állhatatosan leszek

Nagyságodnak Méltatlan engedelmes
alázatos fia: Amadé László.”³

Vagy: „Nagyságodnak atyai kegyességében magamat aláztosan ajánlom, élek és halok

Nagyságodnak
alázatos engedelmes

fia Amadé László.”⁴

Találtam ilyen befejezésű levelet is:

„ . . . maradok ketyes atyai kezeit csókolván, atyai áldását implorálván, igaz hívséggel

Méltóságos Uram Atyámnak Nagyságodnak
örökös engedelmes alázatos fia
Amadé László Ferenc.”⁵

Viszont a szülők szeretettel ugyan, de bizonyos felsőbb-séget éreztető hangon írtak gyermekeiknek. „Áldjon Isten minden jókkal jó fiam,” kezdi Radványi János s levele végén „Köszöntet az anyád Istentől minden jóknak kívánásával

Radvánszky János.”⁶

¹ Radv. Gy. élj. (Sz. 1903. 821.)

² Ház. VI. 409.

³ Vértési J. Ad. Amadé L. éle-téhez. (Ir. tört. Közl. 1902. 223.)

⁴ Vértési J. Ad. Amadé L. éle-téhez. (Ir. tört. Közl. 1902. 224.)

⁵ 1733. U. o. 232.

⁶ 1725. ápril 9-i levele. (Radv. Gy. ház. p. Adattár 61.)

Vagy; Légyen Isten veled R. János.“¹ Elmarad tehát a „szerető atyád“ föle kitétel, ami mindjárt melegebbé tenné a levelet. Károlyi Sándor pedig rendesen így szólítja meg leveleiben fiát: „Isten veled, édes Fiam“ vagy „Kedves, édes Fiam“ s a befejezése: „Ezzel édes Atyád: Károlyi Sándor.“ Egy helyütt: „Ezzel kedves menyemasszonyt köszöntöm és maradok minden jót kívánó édes Atyád: Károlyi Sándor.“² Ugyanígy olvashatjuk másoknál is.

A családokban általában vallásos szellem uralkodott. E tekintetben nincs különbség a felekezetek között. Mindenki erősen ragaszkodik a maga vallásához, melyet feltétlen igaznak tart s ha más vallásúval talál házassági kötelékbe lépni, ugyancsak mindent elkövet, hogy élettársát vagy legalább gyermekeit a saját vallásának megnyerje, mi néha sikerül, a legtöbbször azonban nem, s eredménye az olyan szerencsétlen családi élet, aminő Bethlen Kataké volt. Ennek a vallásos szellemnek következménye a sok kegyes adomány is, melylyel az egyházat elhalmozták. Ez a szellem hatja át a kor összes író embereit. Vegyük csak Amadé Lászlót. Élete tele van léhasággal; családi élete boldogtalan, de azért költeményeinek jó része vallásos tárgyú és tartalmú, u. n. „istenes énekek.“ Cserei Mihálynak felfogását erős, vallásos meggyőződés jellemzi. Mikor gyermekei még kicsinyek voltak, életbölcseleti tanácsokat írt számukra s itt hangsúlyozza, hogy istenfélők legyenek, Isten parancsolata szerint cselekedjenek, az igaz, egyetlen református religióban állhatatosan megmaradjanak és senkinek kedvéért el ne hagyják. „Átkozott legyen az, ki eltántoritáná őket, vagy erővel térítené át, ha pedig maguktól térnek át, örök kárhozatjuknak saját maguk az okai.“ Meghagyja nekik a templomba járást, vagy ha nem mehetnek, naponként legalább háromszor imádkozzanak. Általában minden sorát Istenbe vetett erős hite s vallásának igazságáról való szilárd meggyőződése jellemzi. Látszik és maga is állítja, hogy sokat olvasta a Szentírást és általában az egyházi műveket. Intelmeiben gyakran idézget a Szentírásból és annak szellemében szeretné gyermekeit felnevelni.³

¹ 1725. ápril elején. (Radv. Gy. ház p. Adattár 61.)

² 1731. Ir. tört. Közl 1895. 461—68.

³ T. T. 1881. 148.

A vallásos szellemből kifolyólag a legtöbb kath. család pontosan betartotta a böjtöt. Megjelentek az egyházi ünnepek, eljártak hajnali misékre, éjféli misékre, körmenetekre stb.¹

A gyermeket vagy az anya maga, vagy pedig dajka táplálta. Hogy miképen bántak a gyermekekkel, arról adatok hiányában nem sokat lehet írni. Mindenesetre szerették őket s ezen érzelmük különféle alakban nyilvánult meg, így többek között becéző nevek adásában. A leggyakrabban előforduló becéző nevek: Anyiczka, Adus, Ádámkó, Boricza, Chriska, Cziczéli, Duruska, Gábris, Geczi, Ilonca, Ignáczkó, Juliska, Jankócska, Klárcsó, Kláriké, Mariskó, Menyuska, Afihók, Laczika, Palkó, Zsuzsika, Zsigó stb.

A kis gyermekeket, mihelyt beszélni kezdtek, *imádságra* tanították s a katolikusoknál a szent képek tiszteletére. Bethlen Katának kis ikrei voltak. Az egyik, ha képet, olvasót adtak neki, mindjárt tűzbe dobta, míg a másik „minden mondás nélkül megcsókolta, szerette“.²

Gyermekjátékoknak az emléke nem igen maradt fenn. Az azonban bizonyos, hogy a XVIII. század gyermekeinek számára még nem találtak ki annyi játékszert. Bicsakkal, puskával, fűzfa síppal, labdával s effélékkel mulattak a fiúcskák; a kis leányok meg bizonyára annak örültek legjobban, ha valami szép bábuhoz jutottak. Apor Zsuzsánna a még otthon levő Lacikának „nagy bicsakot“ küldött ajándékba, minthogy tudja, hogy szereti a kést.³ A kis Károlyi Ferenc tíz éves korában már javában lövöldöz „madarakat, aki nagyobb“, írja az anyja. „Minekelőtt feljöttem, csak egy néhány nappal, nyulat is lőtt fektébe. Elítélheti Nagyságod, minemű öröme lehetett.“⁴ A moldvai vajdáné kis leányainak gróf Haller Jánosné kis hatlovas hintót küldött ajándékba 1723-ban, melynek azok igen megörültek. Valószínűleg a nagy hintók mintájára fából faragott gyermekjáték volt.“

A gondtalan gyermekeket hat-hét éves korban már felváltotta a tanulás ideje. Ámde *a leányok értelmi nevelése* ebben a korban még nagyon elhanyagolt. Az a fő, hogy jól

¹ Károlyi Sándor naplójegyzetei.

² Bethlen K. 40.
1723. jul. 25-iki levele. (Mon Hung. Hist. 11. o. 37. k. 95.)

³ Károlyi S.-né levele 1716. jan. 16. (Éble 105.)

⁴ Mon. Hung. Hist. II. o. 37. k. 97.

értsenek a házi munkához, korán megtanulják a sütést, főzést, mosást, tehénfejést.¹ Mégis az előkelő leányok általában megtanultak írni-olvasni, noha senki sem kényszerítette rá őket, mert Mikes szerint annyira közönyösen veszik a leányok nevelését, hogy ha maguknak nem volna kedvük az írás-olvasáshoz, nem is taníttatnák meg őket rá.² Az ismereteket vagy a házitanítótól, vagy az odavaló paptól sajátították el, vagy pedig elküldték őket valami apáca zárdába. Károlyi Sándor gróf Klára nevű leányának az olcsvai pap volt az oktató mestere, kit a legszigorúbb bánásmódra hatalmaztak fel, minthogy a leányka rendkívüli dacos természetű volt.³ Andrassy Klára kolostorban nevelkedett; ingóságainak összeírásánál szerepel egy „avét vörös aranyos atlasz szoknya“, melyet nagyon elviselt a „Kisasszony az apácák közt“.⁴

De ha taníttatásukat fölöslegesnek is tartották a szülők, egyesek mégis szépen kifejlesztették tehetségüket. Így már ebben a korban találkozunk *orvosnőkkel*, kik magánúton szerezték ismereteiket. Ilyen orvosnő volt Bethlen Kata grófnő is, ki nagyon széleskörű gyakorlatot űzött s különösen a szemészet iránt volt kiváló tehetsége. Udvarházát messze földről felkeresték a betegek, főleg a hályogosok.⁵

A fiúknak a kiművelését már fontosabbnak tartották, különösen a főúri körökben. A legegységibb ismereteket a falusi iskolákban vagy pedig házi tanítótól sajátították el. Például Bethlen Kata és testvérei mellett református házitanító volt.⁶ Ifj. Petrichevich Horváth Boldizsárt a kissárosi unitárius „celebris“ iskolába adták be hét éves korában.⁷

10—11 éves korig a legegységibb dolgokat tanulták. Azután következett a mi középiskoláinknak megfelelő tanulmány, melyet a szerzetesek, különösen a jezsuiták iskoláiban és a protestáns felekezetek kollégiumaiban végeztek el.

Érdekes jelensége e kornak, hogy az előkelő gyermekek mellé szegényebb fiúkat fogadtak, kik az úrfi mellett inasi teendőt végeztek, ennek fejében ingyen ellátást nyertek és tanulhattak. Bánffy Farkas gyermekei mellett több szegény

¹ Cserei M. jkve (T. T. 1903. 528.)

² 1719. jun. 18-iki levele.

³ Éble 71.

⁴ T. T. 1898. 282.

⁵ Demkó Kálmán: A magy. orvosi rend. tört. 435.

⁶ Bethlen K. 10.

⁷ Petr. Horváth B. napi. (Ház. IX. 214.)

nemes ember fiai tanultak Kolozsvárt, kiket *inasoknak* neveztek. Rettegi Györgyöt is annak fogadták fel, de őt már nem vitték el Kolozsvárra, hanem otthon dolgoztattak vele. Szegény sohasem tudta elfelejteni, mennyit kellett szenvednie. Tálakat, tányérokat mosogatott naponként kétszer; az asztal körül inasi teendőket végzett, háromesztendős beteges fiukat dajkálta, hetenként kétszer „feredőt“ főzött az uraknak; de legterheesebb az volt, hogy a Szamosról nagy, lóitató csebrekben kellett a vizet cipelnie.¹ Az iskolákban fő a latin nyelv, még a többi tárgyat is ezen tanítják. Ámde az új idők és korszellem megkívánják a modern nyelvek, s különösen a német nyelv tudását. Még akik minden áron távol akarták magukat tartani a bécsi befolyástól, azoknak is engedniük kellett. Pl. Károlyi Sándor gróf maga nem beszélt németül, de fiát és unokáit folyton buzdította a német nyelv tanulására. És nemcsak a hatalmas arisztokraták; a szegényebb nemesség is iparkodik megszereztetni fiaival a német nyelvben való teljes jártasságot, mert látják, hogy léptenyomon szükségük van rá. Czegei Vass László azt mondja, német praeceptort fogadtunk „mi nemesekül, kik itt a kollégiumban tanulunk“ (Kolozsvárt).² Pálóczi Horváth György 1726-ban a *német szó kedvéért* Eperjesen lutheránus iskolába adja „Gyuri és Adus“ fiacskáit, s az odavaló német prédikátornál fogad nekik szállást.³ Amadé Antal báró magyarul, latinul és németül irt és verselt. Ez már mutatja a bécsi hatást, mi első sorban az ország nyugati felében érvényesült.

A collegiumi tanulmányokat befejezve, a legtöbb magyar ifjú úgy tett, ahogy Mikes egyik levelében leírja. Iparkodott lekoptatni magáról tudományát. Latinul szégyell beszélni, mert akkor deáknak hinnék. Jól eszik-iszik; csak cifra ruhára és paripára gondol s a nőknek adja a szépet; ha vendég jön hozzájuk, lerészegíti, s közben egyetlen tudományát, a latint, elfelejti; a gazdasághoz s az ország ügyeihez pedig semmit sem ért.⁴ Cserei Mihály is kiemeli, hogy az erdélyi ifjak szégyenük a jüst tanulni, „hanem agár, kopó, paripa, tánc, szép asszony a multságok“ s mikor aztán perelik a

¹ Rettegi Gy. (Ház. 1. 138.)

² 1714. Vass L. 474.

³ P. Horváth cs. 273.

⁴ 1725 jun. 1-i levele.

jóságukat, „gróf, báró uram István deák, Gergely deák ajtaján nem szégyenli kucorgatni, aranyat bőven osztani, hogy valami tanácsával élhessen.“¹ Azért lelkére köti fiainak, hogy tanuljanak s azután, ha az ítélmester értelmes, jó ember lesz, menjenek mellé jogot tanulni, mert rossz nemes ember az Erdélyben, ki a törvényekhez nem ért. Ha ott magukat jól viselik, tanulnak is, meg becsületük is lesz. Vagy ha kedvük van „udvarhoz“ menni, olyan helyet válaszszanak, hol idővel valami promotiora számíthatnak.³

Jogot tehát nem annyira egyetemen tanultak, mint inkább *gyakorlat útján*. Károlyi Sándor például Pesta unokáját 1733-ban Bécsbe, az erdélyi cancellariusához küldte jogot tanulni.⁸

Szokásban volt azonban az is, (és az 1723. évi 105. törvénycikk 2. §-a meg is erősíti), hogy a nemesek fiaikat tapasztalatszerzés végett egyes előkelő, gazdag urak udvarába küldték. Itt — mondja Cserei — sokat kell tűrni, szenvedni, nyughatatlankodni, az úrnak engedelmeskedni. De lelkükre köti fiainak, hogy csak megengedhető dolgokban. Azt írja; a hízelkedés, hazugság, szitkozódás, veszekedés, egymást beárulás, rágalmazás, feslett erkölcsű szolgákkal való társalkodás szokott uralkodni az udvarokban, miktől óvakodjanak.⁴ Várkonyi Amadé László kollégiumi és egyetemi tanulmányait befejezve Pozsonyba, Esterházy herceg udvarába került, hogy ott megtanulja mindazt, mire egy nemes ifjúnak szüksége van. Meg is tanulta! Volt sok szép cifra ruhája, szolgálói, paripái, mulatott a dámákkal, értett a zenéhez, de aztán annyi adósságot csinált, hogy hitelezői elől kénytelen volt menekülni.⁵

Mások a főúri ifjaktól megkívánt ügyességet a táncban, lovaglásban, vívásban és társalgásban már tanulókorukban elsajátították, amennyiben szüleik gondoskodtak róla, hogy legyen alkalmuk mindezeket gyakorolni. Károlyi Sándor gróf például meghagyta unokái nevelőjének, hogy amikor csak lehet, vigye őket a primás, országbíró és más főurak társágába, hogy hozzászokjanak az emberek közt való forgás-

¹ T. T. 1880. 567.

² U. o. 1881. 151.

³ Károlyi S. II. 100.

⁴ Cserei M. int. (T. T. 1881. 151.)

⁵ Ir. tört. Közt. 1898. 345.

hoz.¹ Természetesen nem mindenkinek telt el az ifjúsága csupa mulatozásban. Akik már korán számítottak arra, hogy a közügyek terén majd fontos szerepet játszanak, ifjúkorukat is komoly munkásságban töltötték. Elmentek *külföldi egyetemekre* vagy a *hadi szolgálat* terén akartak érdemeket szerezni. Így 1738-ban Haller Lászlót, miután összes tanulmányait elvégezte, nagyatyja a Károlyi-ezred önkéntesei közé vette fel.²

A testvérek között a *legidősebb fiúnak* volt a legnagyobb *tekintélye*. A családban mintegy atyahelyettes volt; ő volt a családi levelek conservatora, mely helyzettel azonban gyakran visszaéltek. Majtényi Mátyás báró a palatinushoz fordult, mivel bátyja nem engedte hozzányúlni a szükséges családi iratokhoz. Az ország nádora rendreutasítja Majtényi Pált: — az atyafiakat érdeklő leveleket el ne mulassza „in paribus“ kiadni, mert úgy kívánja azt az igazság és a törvény is.³ Apor Pétéi 1740-ben írott végrendeletében másodszülött fiát teszi meg „maioresco“-nak, mint-hogy elsőszülöttjét rossz viselkedése miatt kitagadta. Reá bízta leányát és kisebbik fiát is gondjaiba ajánlja.⁴

Ha a testvérek egymás között leveleznek, nincs meg az a bizalmas hang, amelyet napjainkban tapasztalunk. Különösen az idősebb testvérnek adják meg a tiszteletet. Ép úgy meg „kegyelmed“-ezik őket, mint szülőiket. Majtényi János így ír testvérbátyjának: „Kedves urambátyámnak ajánlom igaz kötelességgel való szolgálatomat kegyelmednek“.

Az egész levélen végig „kegyelmed“-ezi, s így fejezi be sorait: „In reliquo pedig magamat atyafiúi szeretetébe s jóakaratajába ajánlva maradok

Posomban 14. Octobris 1718.

kötelessen szolgáló öccse

Majthény János.“¹

Gróf Ferratiné, Kálnoki Ágnes, ha testvérménjéhez, Apor Peteméhez, ír: „Édes kedves Nénémasszony“-nak

¹ A Haller fiúk isk. (Szk. 1883. 3520

⁴ Mon. Hung. Hist. II. o. 30. 392.

² A Haller fiúk isk. 39.

⁵ T. T. 1897. 30.

³ 1715. jun. 17-i levele. (T. T. 1897. 307.)

szólítja, aztán „kegyelmed“-ezi s így fejezi be leveleit:
 „Ezzel Istennek kegyes oltalmában ajánlom kegyelmedet,
 édes nénémasszony, maradván Kegyelmednek

legkisebbik igaz atyafia, szolgálója
 gróf Kálnoki Ágnes.“¹

A hazulról elkerült gyermekek, különösen a leányok, továbbra is fenntartják az összeköttetést a szülői házzal. Ahol csak szerét ejthetik, megemlékeznek egymásról anya és leánya. Apor Zsuzsánna köszöni anyjának a szép „szunyok-hálót“ s a szép „borivók“-at, ő pedig most mással nem tudván kedveskedni, „egy kevés almát“ s a méltóságos gubernatornétól kapott vagy tíz barackot“ küldi el. A „farkost“ is igen szépen köszöni.

¹ 1723. okt. 2-i levele (Mon. Hung. Hist. II. o. 37. k. 27.)

VII. FEJEZET.

Szórakozások.

Bálok. — Születés- és névnap i összejövetelek. — A király születésének és nevenapjának megtartása. — Beiktatások. — Újesztendő, karácsony, húsvét, pünkösöd megülvése. — Nánásos ebéd. — Egyéb vendégeskedések. — Farsangolás. — Az alsóbb körök mulatsága. — Szüret. — Április járatás. — Húsvéti öntözés. — Kártya, pipa, kocka, ostábla játék. — Tobdkolás. — Iskoladráma. — Recreatio. — Búcsú az iskolától. — Világi színészet. — Halászat, vadászat. — Lovaglás, kocsikázás, korszolyás. — Olvasás. — Utazás. — Búcsújárás.

Természetes, hogy a szórakozásoknak azzal a sok nemével, mely napjainkban a technika fejlődésével lábra kapott, nem találkozunk III. Károly korában. A mulatságoknak súlypontja a nagy dáridókra esett. Rettegi György a XVII. század első feléről feljegyzi, hogy „felette igen gyönyörködtek az emberek a felettebb való boritalban, úgy hogy némelyek addig ittak, hogy meg is haltak belé; eggyessel egymást erőltették; két-három hétig is elittak, torbézoltak egymás végtében“. Minden alkalmat megragadtak, hogy összejöve, kedélyesen tölthessék idejüket. — A keresztelőkön, lakodalmakon nagy ebédek, vacsorák voltak; utánuk táncra perdültek és nem ritkán napokig elmulattak. Megtartották a születés- és névnapokat, az új tisztségekbevaló beiktatást. A karácsonyt, újesztendőt; húsvétot, pünkösödöt rendszeren rokonok és jó ismerősök körében töltötték. A Pozsonyba országgyűlésekre feljött urak, vagy akik a kormány székeknél voltak alkalmazva, folyton vendégeskedtek. Ha figyelemmel olvassuk Károlyi Sándor naplójegyzeteit, észrevesszük, hogy Pozsonyban az egyházi és világi főméltóságok egyre-másra adják a nagy ebédek, vacsorákat, sőt mi több, itt az ország nyugati felében, Bécs tőszomszédságában, a magyar urak már *bálokat* is rendeznek.

¹ Ház. I. 295.

Így 1727. február 18-án a palatinus adott bált s éjjelig táncoltak.¹ 23-án pedig Erdődi Györgynél volt bál.² De a mulatságnak ez a neme még akkor nem volt általánosán elterjedve, különben 1744-ben is nem írtak volna a következőképpen Apor Péter bárónak a háromszéki követek: „... azt írhatjuk Nagyságodnak, hogy olyan Bál nevezeti alatt folyó solemnis pompák mennek végben éjjeli solemnis illustratioval condecorált szánkázásokkal együtt, az melynek az olyan színű legények, mint mű vagyunk, még eddig hírit sem hallottuk, melynek descriptiojára elégtelenek vagyunk, hanem Isten Nagyságoddal szembe juttatván, akkor bővebben fogjuk Nagyságod előtt declarálni“.³

Lássunk néhány emléket a fent érintett *születés- és névnapi mulatságokról*. Mikor Czegei Vass László még tahuló volt 1714-ben, nevenapján nála voltak ebéden a professorai, legelső praepceptora és a kolozsvári collegiumból több fő- és közrendű tanuló társára.⁴ A sárospataki collegiumban nemes Fáy Mihály születése napját szept. 29-én ülte többed magával, még pedig a fennmaradt emlék szerint, nem illő módon.⁵ 1723-ban jan. 4-én Bánffy György feleségének nevenapjára sok vendég jött: Czegei Vass László, Vass Dániel „s több becsületes emberek, a kolozsvári pap, Deáki úr,“ továbbá Udvarhelyi professor is elmentek és sokat vigadtak.“

A király születése- és nevenapja szintén jó alkalom volt a pozsonyi előkelő világnak kedélyes napok töltésére. Károlyi Sándor naplójegyzeteiben olvashatjuk 1728. okt. 3-áról: „Főlséges urunk születése napja I. ma okt. lévén, pénteken, az helyett mai napon tartatott tánc a méltóságos palatínusnál, holott magam is jelen voltam.“⁶

Nagy vigalmak követték az *egyházi és világi méltóságokba való beiktatásokat*, vagy valamely fontosabb dolognak szerencsés kivitelét is. Például mikor a szatmári békét megerősítették, Károlyi Sándor gróf májusban, szt. János napján az összes generálisokkal és hadi tisztekkel megitta az áldomását.⁷ — 1715-ben nevezte ki III. Károly király Erdődi

¹ Károlyi S. I. 250.

² U. o. 251.

³ Mon. Hung. Hist. II. o. 37. k. 289.

⁴ Vass L. 474.

⁵ 1722. Ad. ifj. Csécsi János életéhez. (Ir. tört. Közl. 1907.263.)

⁶ Vass L. 518.

⁷ 308.

⁸ Károlyi S. I. 99.

Gábor grófort egri püspöknek. Fölszentelése Boldogasszony havának 13. napján, vasárnap ment végbe az udvari kápolnában. Igen nagy fényt fejtettek ki. Jelen volt az uralkodó, az özvegy császárné, a hercegekisasszonyok, a pápai és velencei követek, fő udvari miniszterek, magyar és német urak. A fényes és hosszadalmas szertartás után a felszentelő kardinális érsek az új püspököt, a két segédkezőt, három Erdődi grófort, a püspök rokonait s több magyar urat, úri módon megvendégelte.¹ Apor Péter báró titokban értesülvén vejének csíki főkirálybíróvá való választásáról, nagy előkészületeket tétet. Azt írja feleségének: „Torján készítsenek vagy 12 köből fejez cipónak valót, vagy 10 veder égett bort, az átalagok legyenek készen bornak, lakatos csináltasson olyan öreg fazokakat, mint az torjaiak, vagy tizenötöt, egyéb fazék is legyen készen; mivel pedig te tudod, hogy minden mi kívántassék, tégy magad is rendelést, de úgy, hogy eszekbe ne vegyék (t. i. titokban tartották). Haller uram (a vő) is küld vagy 3 hordó bort be, ha lehet, bizony megmutatom, hogy az én gyermekem van nála.“³ 1737. ápril. 10-én iktatták be Kemény Sámuel bárót Doboka vármegye főispánjává Bilakon. A következő napon visszatért Nagy-Sajóra, kísérve a két installátortól és azon atyafiaktól, kik Sajóról Bilakra kísérték az installációra, továbbá a nemes vármegyétől, mely dob, trombita és török síp hangzása mellett, kieresztett zászlóval élén haladt; ott nagy ebédet adott tiszteletükre és estig vígan ivott az egész vármegyét.³

Újesztendőt és a három nagy keresztény ünnepet: karácsonyt, húsvétot és pünkösdöt mindig megülték. De ezeken az ünnepeken a tánc elmaradt. Legtöbbször családi körben töltötték s még a házas gyermekek is hazamentek szüleikhez; néha azonban ilyenkor is találkozunk vendégekkel. Érdekes esetet jegyzett fel Bethlen Kata 1718-iki husvétjükről. T. i. eljött hozzájuk férjének egy magyarországi rokona, Haller Imre, ki igen vásott természetű volt, és még több pápista ember. A ünnepek első napján azok a katolikus templomba mentek misére, ő pedig saját templomába. Mikor vége volt a misének, azok hazasiettek s alig várták, hogy a hosszas

¹ Spangár 92, 93.

³ Vass L. 599.

² Apor P. levele 1725. ápr. 12.
(Mon. Hung. Hist. 37. k. 161.)

bőjt után húst ehessenek, de mivel az ebéd nem volt készen, hát nekiestek a szentelt ételeknek; jól ettek-ittak, úgy hogy mire ő hazaért, már egymást hajigálták a szentelt kalácscsal; szegény barát nem győzte őket figyelmeztetni s a morzsát összeszedve, tűzbe dobni.¹

Természetesen nemcsak az előbb említett esetekben mulatoztak uraink, megragadtak ők minden alkalmat erre, s különösen a *farsangot* használták ki élvezetekre. Jól ettek-ittak, táncoltak, sokan lerészegedtek. Érdekes, hogy 1717. január 22-én a nagyszzebeni országgyűlés naplójának írója Petki Dávid grófhhoz *nánásos* ebédre volt hivatalos. Ő maga megmagyarázza, hogy mit jelent: ezen az ebéden csak azok voltak jelen, kik öccse házasságában munkások voltak, Főnánás a gazda, Petki Dávid, a többi vendégek pedig a nánások.² Híres mulatós volt a maga korában Kálnoki Mihály, kiről Apor Péter azt írja Szebenből feleségének: Kálnoki Mihály nem rossz ember, hiszen az nem bűn, ha valaki jól iszik, jól aluszik, jól táncol. Minden este „nagy muzsika“ van a szállásán, úgy hogy a szomszédság fél a megsüketüléstől.³

Sokat mulattak a főkormányshékeknél s Erdélyben a guberniumnál alkalmazott *nemesek*. Nemcsak a világiak adtak nagy ebédeket, vacsorákat, hanem az egyháziak is. Egy alkalommal Kolozsvárt a gubernium ülése alatt az erdélyi püspök több urat megvendégtelt. Az egyik református úr. szolgáját hívták be, hogy segítsen „étket fogni“. De a tálak igen melegek voltak s ekkor a püspök szolgája papirost adott, hogy azzal fogják meg a tálakat. A kérdéses szolgának éppen egy levél jutott, melyet Károlyi Sándor gróf írt a püspöknek Bethlen Kata grófnő gyermekeinek elvétele ügyében. A szolga ezt észrevéve, eldugta a levelet s otthon urának megmutatta. Így kiderült, hogy Károlyi Sándor gróf is ellenük van.⁴ Mikor Radvánszky János 1725-ben Bécsbe utazott, előbb betért Pozsonyba, hol fel akarta keresni az urakat, de alig talált valakit „üresen“. Az urak egy kompániában vendégeskedtek egészen 9 óráig.⁵ Hogy mennyit

¹ Bethlen K. 29.

⁴ Bethlen K. 12.

² Ház. V. 448.

⁵ Radv. Gy. ház. p.

Adattár

³ 1724. febr. 18. (Mon. Hung. 101.

Hist. II. o. 37. k. 119.)

vendégeskedtek a pozsonyi urak, Károlyi Sándor napló-jegyzetei mutatják. Például 1727-ből ezt írja: okt. 1-én Nesselrode gróf, 4-én a palatinus, 5-én az egri püspök, 13-án a hercegprímás traktált.¹ És így tovább. Természetesen a tractatiokról ritkán hiányzott a zene. Kivált farsangban járta nagyban a mulatozás; a nemes urak egymást keresték föl, a pozsonyi, szebeni urak pedig nyakra-főre rendezték a tánccal egybekötött estélyeket. Ahol a magyarság élénk érintkezésben állott a németiséggel, ott már megjelennek a *maskarás estélyek, német táncok*. Apor 1724. febr. 18-án azt írja haza feleségének Szebenből, a generálisnál van sok tánc, kedden éjszaka is 2 óráig táncoltak; megtáncoltatták a magyar „úrasszonyokat.”²

Úgy látszik, a német tiszttek nagyon értettek a mulatások rendezéséhez és belevonták a magyar előkelőségeket is. Húshagyó kedden Szebenben, „egy bolondsák telék el” — írja Apor ugyanezen évben — „én ugyan bizony fenn nem voltam, az leányom is stájer parasztasszony volt, az generálisné csak reá parancsolt, méltóságos generális uram meg is köszönte neki, másként látom, hozzám is jónak látszik.”³

Mozgalmasak voltak a pozsonyi farsangok! Amadé László 1729. jan. 29-én azt írja atyjának, ki költekezései miatt folyton szemrehányásokat tett neki: Ne csodálkozzék, ha fogy a pénz; de van becsület és tisztesség. Csak látta volna őket atya szerdán, mikor szánkáztak, azt hitte volna „minden ló egy-egy bálvány, ahoz meg a sok istenasszony, számtalan sok szövindek, azután tánc, maskarák, bizonyára sokban telik, de nagy is a becsület.”⁴

1738-ban a Nagyszombatban lakó gróf Szunyoghné mulatságot rendezett az akadémián tanuló főrangú ifjúság számára, melyen Haller Sándor gróf is megjelent. Ugyanezen évben a bőjt elején azt írja a fiú nagyatyjának, Károlyi Sándor grófnak, hogy a farsangot vígan töltötte, utólján a Nagyszombatban állomásozó császári hadak tábornokánál volt mulatságban.⁵

¹ Károlyi S. I. 276., 277., 278.

³ Apor P. levele 1724. márc. 1.

² Mon. Hung. Hist. II. o. 37. (Mon. Hung. Hist. II. o. 37. k. 126.)
k. 117.

⁴ Ir. tört. Közl. 1902. 224.

⁵ A Haller fiúk isk. 43.

Míg a nemesek kúriáikban, a főurak és főpapok kastélyaikban tartották mulatságaikat, a *cselédség és jobbágnépség fősórákozása* a sokadalmakra, búcsúkra és a fonóba szorult, no meg a korcsmákba, ámbár az akkori szigorú rendszabályok szerint 9 óránál tovább nem igen volt szabad korcsmázni. Császáriban egy alkalommal sokadalom lévén, a cselédek és jobbágyok megrészegedtek s Czegei Vass Lászlónak egy cigányát farban vágták, hegedűsének pedig betörték a fejét.¹ Udvarhelyszék 1727-ben statútumot adott ki azon visszaélések ellen, melyeket faluhelyeken éjszakánként szoktak elkövetni, midőn „guzsalyosi titulus alatt“ ifjak és leányok összegyűltek.³ Sátoraljaújhely községi rendszabálya szerint este 9 óra után a korcsmában dobzódni nem szabad, ha valaki becsületesen mulatni kíván, saját házánál megteheti, az odavaló korcsmából vitetvén bort; külső korcsmákból nem szabad. Ha valaki részegen jön be 9 óra után vagy kimegy a házból, szitkozódik, láncra veressék vagy kalodába kell tenni; másodsor, harmadszor 2 frt. a büntetése.³

A templomok előtt ünnepnapokon vagy búcsúk alkalmával vásárokat szoktak rendezni, azért a Csik- Gyergyó- és Kászón-széki constitutio elrendeli, hogy míg a prédikációnak vége nincs, tilos az adás-vevés, úgyszintén a sátorok felállítása, muzsikálások, táncok — bizonyos büntetések terhe alatt.⁴

Az alsóbb néposztályok mulattatására szolgált a katonatorozás, ú. n. „*verbung*“ is, mi igen nagy lármával, zenével történt. Mikor Gyulay Ferenc gróf anyja meghalt, ő katona lett; atyja Erdélybe küldte *verbungra*. Igen jól ment a *verbuválás*, csak úgy jöttek az emberek, pedig egyre-egyre csak keveset: egy német frt.-ot szántak, melyből két márvást a *recruta* kapott, egyet, aki fogadta, 3 garast pedig a *hegedűsnek* adtak.⁸

Az év egyik legkellemesebb napja a *szüret* volt. Ilyenkor némely iskolában még vakációt is kaptak a tanulók. Így Sárospatakon 1722. okt. 25-én.® Szüret alkalmával az úri-

¹ Vass L. 485.

² Kolozsvári és Óvári I. 131.

³ 1734. Ház. VII. 381.

⁴ 1739. Kolozsvári és Óvári I.

150.

⁵ 1733—40. Ház. VI. 410.

⁶ Ir. tört. Közl. 1907. 267.

asszonyok, leányok, ifjak kivonultak a szőlőbe, jókedvűen szedtek, ott kinn ebédeltek, s táncsal fejezték be a napot. Gróf Haller Jánosné meghívja anyját, s az ott levő atyafiakat a szüretre, legalább lesz egy kis multságuk, s a gyermekeket szintén elvárja „az szüretnek végén egy pár táncra.”¹

Mikes Kelemennek rosszul esik, hogy törökországi multságoknak a szüret a legszomorúbb része, mert ott nem úgy van, mint Erdélyben, „hol a sok szedőt, szedőnét látja az ember; az úriasszonyok, leányok oda kimennek, ebédelnek s mulatják magukat; a bort édesebbé teszik jelen való lételekkel és szedésekkel.”*

Sok multságot szereztek az egyes napokkal kapcsolatos szokások is, pl. az *április járatás, húsvéti öntözés* stb. E tekintetben azonban átmenetet tapasztalunk. A régi durva tréfákat még egyesek űzik ugyan, másrészt azonban bizonyos finomkodó szellem kezd lábrakapni. Károlyi Sándor gróf például 1714. április 1-én macskapecsenyével tartotta

„Bezzeg reá akadánk két jó kavallérra,
Házás az egyike, nőtelen másika;
Vidám erköltsük volt ezeknek valaha.
Most morddá vált kedvek és szívek szuvaszá.

Vízözönnek vélik, ha érné egy kis víz.
Azt gondolja majd ár, mindkettő belevész,
A fejér seregnek látván számát, hogy tíz.
Filéng férfiak! Hol most vitézlő ész ?

jól vendégeit s csak ebéd után jelentette ki nekik, hogy mit ettek.³ De már Apor Péternek meg kellett dorgálnia kortársait, minthogy még a szegényebb nemesek fiai is szégyennek tartották a falusi közönséges leányokat húsvét hétfőjén meglócsolni s aprószentek napján jól megvesszőzni, holott azelőtt a nagy urak is megcselekedték ezt a multságot.¹ Radvánszky Jánosnak egy tréfás húsvéti verse fennmaradt, melyben fiát és vejét csipkedi meg, kik úgy látszik megijedtek a víztől. Azt mondja:

Egyéb szokások is divatoztak, melyek napjainkban inkább faluhelyekre szorultak ki.

¹ 1725. okt. 17. lev. (Mon.)

³ A Haller fiúk isk. (Szk.

Hung. Hist. II. o. 37 k. 178.;

1883. 352.)

² 1726. dec. 4-i lev.

⁴ Atet. Trans. 455.

⁵ Ir. tört. Közl. 1898. 281.

A közmondásos *kártya, pipa, kocka* a XVIII. század emberének egyik főszórakozása. A kártya és kockajáték különösen a némettel való barátkozás folytán terjedt el az előkelő körökben. Persze a jó hazafiaknak már idegen eredete miatt sem tetszhetett s haragudtak azokra, kik e szenvedélynek rabul estek. Cserei Mihály pl. a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg III. Károlyról, kinek „kártya, kocka, muzsika, vadászat, komédianézés, egyéb haszontalanság nem kell.”¹

Vizsont Amadé László azért magasztalja a katona életét, mert a katona:

„Kockáz, kártyáz sátor alatt,
Pipa a szájában,
Markotányos háta megett,
Nem szolgál hiában”³

Palocsay György báró „Kurucvilág után“ című költeményében a bécsi befolyás következtében átalakult társadalmi élet korcs irányát festi s a többi közt mondja:

„Kártya, lábét, pikét, tersák véget érnek,
Az még az kakasok hajnalt énekelnek.”⁴

Már ekkor a *magasrangú nők is kockáznak, kártyáznak*, különösen az ország nyugati felében, mert ők még a férfiaknál is jobban majmolták a bécsieket. Azért írja Kelemen Didák, a Károlyi család gyóntatója, ki mindenáron rá akarta venni a 60 éves öreget új házasságkötésre, hogy „egy istenfélő, alázatos személyt, inkább szegényt, mint gazdagot, aki méltóságod gyermekeit megbecsülje, kártyázni, kockázni ne tudjon, magyar legyen, ha ehhez a földhöz (a tisztántúli) nem szokott, tőle ne irtózzon, vegyen nőül.”⁵

Játszották még az *ostáblát*. Tek. nemzetes Horváth Mihály segesvári ingóságai közt is volt egy ostábla karikáival együtt.⁶ A leltár közlöje szerint kétfelé nyíló, körülbelül 20 cm³-es ládácska. Egyik oldalán malmot, a másik oldalán ostáblát játszanak. Belől négy részre van osztva, posztóval bevonva; hosszúkás, háromszög alakú fehér és zöld posztó-

¹ Cserei M. Hist. 463.

² Ki a katonák közt leül. holmit árusított.

³ Amadé L. Versei. 163

⁴ Jhaly: Adalékok II. 387.

⁵ 1728. Éble. 62—64.

⁶ T. T. 1904. 478.

szeletek oldalonkint 6—6. 12 darab fehér és fekete karika, 2 darab 6—6 pontos kocka. E játék neve mity-maty; felváltva vetnek a játszó felek; ki hányast vet a második kockával, arra tesz 1 — 1 karikát; ha csak egy van s az ellenfél is ugyanazt veti, a betett karikát kiveszi és a magáét teszi helyére, míg a 4. részen a ki hamarabb kiszedi karikáit, az a nyertes.

A *dohányzás* általánosan el volt terjedve. Úr, paraszt, városi polgárság egyaránt élvezte. S minthogy sok tűzveszély támadt miatta, igen gyakran eltiltották vagy legalább is mérsékelt használatát rendelték el. Például Debrecen város statútuma elrendelte 1719-ben, hogy semmiféle városi ember dohányozni ne merjen, „ha mesterember, kivetik a céhből, másrendbéliek példásképen megbüntettetnek”.¹ Bercsényi még halála előtt két órával is kiszivott egy pipa dohányt, olyan erős dohányos volt.² Üdítőszernek tekintették a dohányt, nemkülönben a *tubákot is*. Mikor Koháry István gróf halála előtt nagyon rosszul volt, Károlyi Sándor gróf ezt írta fiának egy hete szavát, hallását elvesztette, se nem iszik, se nem iszik. Tobák, dohány, balzsam, „s egyéb kenetek nem kel- lenek neki, mind elveti magától.”³

A jó ismerősök egymást felkeresve, pipázgatás közben szívesen elbeszélgettek. Czegei Vass László 1733-ban Szebenben lévén az országgyűlések alatt, márc. 14-én Radák Ádám sógoránál volt ebéden s utána egy darabig dohányzott nála.⁴ Egy alkalommal pedig Kolozsvárott lévén feleségével, déli könyörgés után Gyulay Ferenc gróf és Jósika Moyses báró mentek hozzá „kávéra és egy pipa dohányra.”⁵

A *tubákozás* is nagyon elterjedt a némettel való érintkezés következtében. Azt mondja Apor: „semmi nyájasság ma Erdélyben, ha csak ottan nincsen tubák pixl vagy feif tubák; nem vala ezeknek híre a régi időben, nem kéri vala akkor elé a portobákos pixist, sőt ha mostani szokásként azt mondottad volna s úgy kértél volna, hogy tubák pixl, az ki deákul értett volna, azt gondolta s magyarázta volna,

¹ Kolozsvári és Óvári. 111. 722.

⁴ Vass L. 569.

² Mikes Icv. 1725. nov. 6.

⁵ Vass L. 604.

³ Károlyi S. gróf levele 1731.

márc. 24.: Ír. tört. Közl 1SJ5.464.)

hogy tubák szurkot, vagy szurkos tubákot kérsz.“ Gyermekkorában csak a pecérek, hajdúk s a fejedelem németjei szívták a portubákat. Most pedig még pipadohányt is úgy kérnek: „fájf tubák“, mintha azt mondanák, hogy fáj valamijük a tubák miatt.¹ És tényleg valamennyi leltárban ott látjuk a különböző anyagból készült *tubáktartókat s a pipáknak sok fajtáját*. Például a Meszlényi ház leltárában felemlítenek egy nagy ezüst, belül aranyozott „tobák iskatolá“-t, melyen Meszlényi János címere díszlett.³ Cserei Mihály nagyajtai házánál volt egy acél tubáktartó és kék muszuly zacskóban habpipák, aztán pipaszárak, brassói szállásán pedig 3 hosszú pipaszár s 2 elefántcsont tubáktartó.³

A nők még e korszakban nálunk nem dohányoztak. Ezt bizonyítja Mikes Kelemen egyik levele, melyben megjegyzi: „Nálunk szégyenlene dohányozni egy úri asszony, itt pediglen mind dohányoznak.“⁴

Színházak nem lévén, ilyenféle élvezetekben nem igen részesülhettek, minthogy az *iskoladramák*, melyeket ünnepesebb alkalmakkor s év végén szoktak előadni, főként a szerzetesi iskolákban, csak részben pótolták helyüket. Már jókor betanították a gyermekeket szerepükre, melyet megfelelő jelmezben adtak elő. Ezekre az ünnepségekre aztán meghívták a tanulók szüleit, az előkelő embereket és sokszor fényes nézőközönség jelenlétében folytak le. Károlyi Ferenc gróf nevelője 1714. júl. 4-i levelében Károlyi Sándortól költséget kér jelmezre, megjegyezve, hogy már kapott szerepet az ifjú gróf, ama „Generális Actioban“, melyet spanyol köntösben fog perorálni. 1719-ben pedig azt írja a nevelő, hogy a rector nevenapján játszottak komédiát, „melyben a méltóságos úrfi is maga hercegi personáját minden hiba nélkül végbevitte“.⁵ Apor Péter egy alkalommal azt írja feleségének, hogy a jezsuitáknál igen szép komédia volt, csudára méltó, hogy egy 4 esztendő gyermek miket művelt.⁸

Szokásban volt még a szerzetesi iskolákban, hogy az év bizonyos napján nemcsak szünetet kaptak, hanem *mulatságot is rendeztek*. Ilyen volt a majális (tavaszi mulatság),

¹ Met. Trans. 354.

² 1736. T. T. 190S. 138.

³ T. T. 1903. 553., 55S, és 547., 549.

⁴ 1720. márc. 4-én.

⁵ Éble 110. és 113.

⁶ 1724. febr. 25. lev. (Mon.

Hung. Hist. 11. o. 37. k. 124.)

továbbá márc. 12-én, Gergely napján a *recreatio*, melyen a kisebb tanulók társaik közül valamelyiket királynak választották, aki aztán, ha módjában állott, megvendégelte választóit.¹ 1732-ben Nagy-Károlyban a piaristáknál Károlyi Sándor gróf unokáját, Haller Sándort választották meg királlyá.² De úgy látszik, más napokon is voltak hasonló mulatságok, melyek még a felnőtteknek is élvezetet okoztak. Cz. Vass Lászlóék 1736-ban Szebenben időzván a gyűlések alatt, jun. 9-én ebéd után a kolozsvári bíró Páter Pállal, doctor Enyedivel és a kolozsvári nótáriussal kimentek *recreatoria* a szebeni szálás erdőben levő mulató házhoz. Csakhamar több ismerős és rokon asszony érkezett hozzájuk s estig ott mulattak.³

Az iskolából való távozás, különösen a végső búcsú, nagy ünnepiességgel ment végbe. A tehetősebbek ilyenkor lakomát csaptak. Mikor ifjabb Peirichevich Horváth Boldizsár 1733-ban tanulmányait befejezte a collegium auditóriumában, igen nagy frequentia előtt „hosszas deák valedictoria oratio“-t mondott, s utána atyja megvendégelte a collegiumot, a városban pedig a notabilitást. A városból kimenne, nagyszámú ifjúság, „secundanus“ jó atyafiai és barátai lóháton, pisztolyok ropogása közt, egészen Szamosfalváig kísérték őket jó kedvvel.⁴ 1734-ben, szept. havában Károlyi Sándor gróf unokái víg hegedűszó mellett búcsúztak el az intézettől Nyitrán. A számadások között szerepel szept. 9 —10-e közt „a hegedűsöknek 6 firt.“⁵

Megjegyzendő azonban, hogy *Pozsonyban*, mely összes városaink közt a legélénkebb volt épen Bécs közelsége miatt, már *világi színészettel* is találkozunk. Sőt már a korábbi századokból is van nyoma a világiak színelőadásának. A XVU. században s a XVIII. sz. elején az ú. n. Weitenhofban játszottak a komédiások mindaddig, míg ott 1733-ban tűz nem támadt, minek következtében kitiltották őket a városból s csak a külső városban volt szabad játszaniok a tanács engedelmével.⁶ Természetes, hogy rendszeres színházi életről szó sem lehet, hasonlóképcn komoly, értékes darabok elő-

¹ A Haller fiúk Isk. 33.

² Károlyi S. II. 45.

³ Vass L. 592.

⁴ Ház. IX. 215.

⁵ A Haller fiúk isk. 33.

⁶ Heppner Anlat: A pozs. ném. szín. tört. 12., 13.

adásáról sem; inkább csak olyan vegyes előadások voltak, melyekből a tréfás, kémikus alak elmaradhatatlan volt. De azért eljárógattak rájuk az előkelő urak is, valamint a vidékről feljöttek szintén gyönyörködtek bennük. Lányi Pál gömörmegyei alispán 1712-ben főimen vén Pozsonyba az országgyűlésre, naplót vezetett s azt írja ápr. 18-án: este felé 3 óráig tartó comoedia volt „in Scaena et teatro“, hol „tenger, lovas, kavallér, Szent György képiben, sárkány, szerecsenyek etc. producaltattak.“ Majd latinul folytatja megjegyzését, melynek magyar fordítása így hangzik: Ebben a hiúságos előadásban egyes erkölcsi tanulságok mellett megláthattuk a világ hiúságát cs hogy ez a világ is csak színház, sőt a világ egy comoedia, a halandók élete pedig tragoedia, a honnan az emberek igen gyorsan kiragadtatnak. Föl, vagy le, mert ilyen az emberi sors. Hogyha valaki magát a legboldogabbnak hiszi, meglepi a halál, s a mi tetteink színjátékának gyorsan végét szakasztja.¹

Az arisztokraták néha saját házuknál is adtak elő színdarabot, még pedig színészekkel. Esterházy gróf állítólag már 1716-ban színtársulatot tartott a saját költségén, Eszterházán.³ A hercegprímásnál 1729. márc. 13-án Pozsonyban komoedia volt. „Dr. Faustus“ produkáltván.³

Kedvelt időtöltésük a *halászat* s különösen a *vadászat* volt. Halászatra inkább a bőjti eledel szükségessége vitte őket, azért többnyire másokkal végeztetik, csak ritkán, végső unalomból teszik maguk*

A vadászatot azonban minden magyar ember kedvvel űzte. És a törvények a nemeseknek igen nagy szabadságot adtak; — még a szaporodás idején sem tiltották a vadak pusztítását; éppen csak felsorolják a nagyobb vadak szaporodásának idejét, hogy tudják, mikor kell kímélni őket.⁶ Nemcsak saját területükön űzhették e szenvedélyüket a földesúrak, hanem bármely idegen területen, erdőn, mezőn, kivevőn azon erdőket és nagyobb nádasokat, melyeket más nagybirtokosok birtokukból kiszakítva, közvetlenül e célra használtak s benne idegeneknek a vadászt cs madarászt nem

¹ T. T. 1903, 397.

² Heppner A: A pozs ném. szín. tört. 53.

³ Károlyi S. I. 323.

⁴ Vass L. 553.

⁵ 1729. XXII. t.-c. 10. §.

engedték meg. Azonban szaporodás idején idegen területen *túlva volt mindkét sport*.¹

Időtöltésből még egyedül is szívesen elmentek vadászni, vagy ha egyik-másik ismerősüket felkeresték, útközben egy-egy vadat örömmel ejtettek el.-

Cz. Vass László 1717-ben Kolozsvárt lévén, aug. 27-én, 28-án estefelé fűrészni ment a szénafübe — otthon pedig okt. 7-én vadászni volt s egy nyulat lőtt. 8-án szintén vadászott ebéd előtt. Akkor egy alkalommal Kolozsvárról hazafelé igyekezett, hálni Boncidára ment Bánffy Farkashoz; másnap aztán „felestököm“ után nyulászni mentek s egészen estig nyulásztak, azután hazament Czegére. Visszatérve Kolozsvárra, ismét Bánffy Farkasnál hált s ebéd után nyulászni ment.³ Károlyi Sándor gróf naplójegyzetei hasonlókról tanúskodnak. Így 1726-ban dec. 18., 19. és 20-án különböző erdeiben vadászgatott.⁴

Persze az volt az igazi multság, ha a környékbeli nemesek s esetleg más vendég urak összeállva nagy *hajtó-vadászatot* rendeztek, melyeknek a lefolyása olyan lehetett, mint napjainkban. Szerepeltek a puskás szolgák, a kopóknak nagy száma, kivált az agarak, vizslák és a sinkorán voltak elterjedve, de az utóbbiak tartását az 1729. XXII. te. 9. §-a eltiltja, mert a mezőkben s vetésekben nagy károkat szoktak tenni.'

A vadászatot kedvelő urak kutyáikra igen nagy gondot fordítottak. Apor Péter meghagyja feleségének, hogy „az kutyákhoz láttassanak jól, az mely kopó kölykeket A. Farkas uram adott, taníttassák.“⁶ Ebből, no meg a németekkel való erősebb érintkezés folytán fejlődött ki a XVIII. század második felében az a *kutyadédelgetés*, ami annyi gúnyos költemény keletkezésére adott alkalmat.

Vadászatnál használt fegyvernem a *flinta* volt, melyet seréttel töltöttek meg. Apor roppantul megütközött azon, hogy nemcsak madarakra lődöznek seréttel, mint eddig, hanem vadakra is. Azt mondja, az igen ártalmas, mert a legtöbb vad sebével elmenekül s aztán csak később döglik el, anélkül, hogy hasznát vették volna.⁶

¹ 1729. XXII. t.-c. 7., 8. §.

² Vass L. 482.

³ Vass L. 489., 490, 500., 513.

⁴ Károlyi S. I. 243.

⁵ Mon. Hung. Hist. II. 37., 106.

Met. Trar.s. 372.

Madarakat *hálóval* is fogdostak. Károlyi Sándor gróf unokái 1734-ben fűrjésző háló kötessel mulatták magukat aug. 13-tól 17-ig.¹

Szokásban volt még az *ölyvvel, karvallyal* való vadászat is. Mikor Cz. Vass László mint kolozsvári diák 1714-ben hazament „az elmúlt évi küklött karulya“ tanításához kezdett, s azt írja: 15-én reggel „megkiáltottam a karulyomat.“ 1720-ban pedig szept. 7-én „fűrjészni volt“, de semmit sem fogott, mert a karulya „ellá bogott volt“.³

Emlékezzünk meg néhány nagyobb szabású vadászatról. Komikus dolog történt egy alkalommal Szantimorral, az Udvarhelyen elszállásolt német katonák népszerű generálisával. A környékbeli nemesek, kik jószívűségéért nagyon szerették, egy ízben meghívták a mátéfalvi havasokra medvehajtásra. Lesbe álltak. Szantimort Ugrón János maga mellett niaraszta. Mikor a medve közeledett, Ugrón azt ajánlotta neki, hogy menjen fel a fára. Meg is tette. Egyszer csak leszól a fáról: „Ugron uram, ez a fa mozog!“ t. i. a medvét meglátva, reszketni kezdett. „Nem mozog az, kegyelmes uram, csak fogja meg jól az ágat!“ s elsütötte fegyverét. De a fegyver roppanástól annyira megijedt Szantimor, hogy leesett a fáról.³

Cz. Vass László a kolozsvári kollégiumbóM3ánify Ferenc, Boldizsár és László társaságában Czegére mentek, pár napig ott mulattak s „gyalog hajtókkal“ eljártak vadászni.⁴ Báró Apor Péterné egy levelében vadász híreket közöl férjével. Elmondja, hogy számos nemes jött Kőröspatakra; kimentek vadászni; lőttek két őzet és egy nyulat. Szőresei Zsigmond előtt pedig lefeküdt egy nagy szarvas, még sem merete meglőni.⁵

Sokaknak valóságos szenvedélye volt a vadászat; az a gúnyköltemény, melyet Csicseri Ferencre írtak, annak e szenvedélyére is kiterjeszkedik, midőn a 16. versszakban így szólaltatja meg:

Amíg szolgáltatok, voltak sok vadaim,
Holtom után, tudom, lesztek siratóim.“
„Bücsúzom tülctek, jó puskás szolgálaim,
Erdőben tzikoló én kedves kopóim,

¹ Károlyi S. II. 131.

² Vass L. 475. és 506.

³ T. L. 1674. 180.

⁴ Vass L. 476.

⁵ Mon. Hung. Hist. 11. o. 37. k. 91.

A 20. versszakban pedig:

„Az testamentom is legyen ilyen formán:
Tülem, ami marad, mindenféle marhám;
Őrveim, kopóim, puskaporos táskám,
Annak hagyom, ki volt kedves öcsém, bátyám.
21. Egy jobbik flintámat én Bay Lászlónak
Átok alatt hagyom, mint jóakarómnak,
Amellé kopót is egy párt, jót adjanak,
Akik engem sokszor megvizasztaltanak.“¹

A magyar nép lóra termett nemzet lévén, mindig kedvelte a jó paripákat. Különösen az ifjak szerettek parádézni délceg lovaikkal, s *drága szerszámokkal ékesítették* őket, akár lovaglásra, akár kocsikázásra használták. Amadé László a „Nőtelen és házasság élet“ című versében nagyon sajnálja ifjúkorának szabadságát és vidámságát, amikor úgymond:

„A jó paripákból soha ki nem fogytam,
Ezt lépésre, amazt futásra tartottam.
Emezt nyergeltem, ha parádéoztam,
Amint szükségem volt, rendre változtattam.
Fekete paripám volt Spanyolországból,
Szürke Erdélyből jött, pej pedig Moldvából,
Aranyszőrű farkét vettem egy basától,
Többi volt a magyar lovaknak javából.
Szerszámim ezüsttel, arannyal kivarva,
Vagy ötves munkával boglárosan rakva,
Sokszínű szírommal voltának tarkázva,
Vagy bagariából csak cifrán csinálva.“¹

Czegei Vass Lászlóék Kolozsvárott 1736-ban, máj. 25-én ebéd után „saját mulatságukra“ Enyedi úrral Ábraliámi és doctor Felth társaságában jártak hintón.²

A *korcsolyázás sem lehetett ismeretlen* fogalom, mert Cserei Mihály birtokában már voltak korcsolyák.³ Szilágyi Sámuelnek pedig, mint korcsolya-virtuóznak maradt fenn a híre ebből a korból. Hollandiában ugyanis annyira begyakorolta magát a korcsolyázásban, hogy mikor hazajött, sokszor produkálta magát a Hortobágyon előkelő emberek jelenlétében, t. i. annak megfagyott hátára egymástól jó messze borral telt palackokat rakott le, azután megindult korcsolyáján,

¹ 1714. Ir. tört. Közl. 1904. 85.

² Ir. tört. Közl. 1902. 223.

³ Vass L. 590.

⁴ T. T. 1903. 569.

a parton pedig egy paripa futott vele versenyt, ő közben fölkapkodta a poharakat, kiitta, letette s a ló mégse érte utól.¹

Meg kell még említeni az *olvasást* is, mint az időtöltés egyik ágát. Olvasmányaik rendszeren vallásos tárgyúak, vagy mesés történetek, melyek egész Európa közkincesei voltak. Azonkívül egy pár ismertebb és felkapottabb magyar költőnek a művei, pld. Gyöngyösi munkái, Balassáé, Beniczkyé. Révay Mihály például megköszöni Radvánszky Lászlónak „Radzivil herceg peregrinatioját“, kit ugyan kínainak gondolt, de annál szívesebben fogja olvasni, minthogy Krisztus urunk koporsójához való és diariumában, amint olvasni kezdte, vannak szép kuriozitások „circa res diversas“.²

Az *utazást*, mint a szórakozás és ismeretszerzés egyik legkellemesebb hathatósabb eszközét, még nem ismerték; nem igen gondoltak arra, hogy tisztán szép vidékek látásáért érdemes útra kelni. Egyrészt nem is csodálkozhatunk rajta. Az akkori közlekedési viszonyok még nagyon kezdetlegesek. Nem ülhettek be kényelmes gőzhajókba vagy vasúti kocsikba. Gyalog, lóháton, vagy kocsin kellett utazniok. Kényelmes vendégfogadók nem várták az utasokat; ismerősök sem laktak mindenütt, úgy hogy még a nagy urak is kénytelenek voltak sokszor Isten szabad ege alatt tölteni éjszakáikat. Vendégfogadók hiányában nagyon fel kellett készülődniök, úgy, hogy ha hosszabb útra indultak, még konyha szekér is volt velük.³ Révay Mihály családjával egy ideig Pesten tartózkodott. Radvánszky János kérte, hogy hazatértében forduljon be hozzájuk, de ő azt válaszolta, hogy 7 terhes séza s egy jól megpakott szekér van velük, így nagyon kényelmetlen volna Radványba betérni, inkább majd hazulról fog udvarlani nála.⁴ A rossz utak is gyakran feltartóztatták őket. Apor Péter egy alkalommal Szebenbe ment, feleségét értesíti megérkezéséről. De milyen úton jutott oda! Azt írja, soha életében olyant nem látott. Sok helyen ökröket kellett fogadnia, másutt paripán volt kénytelen folytatni az utazást.⁵

Télen szánkán utaztak, melybe épügy, mint a hintóba, 6 lovat fogtak be. Károlyi Sándor gróf tudósítja fiát, hogy istennek hála, Szegvárt, Csongrádot beszánkázva, szerencsé-

¹ Tóth Fer.: Túl a tiszai ref. püsp. él. 172.

² Radv. Gy. ház. p. Adattár 28.

³ Met. Trans. 361.

⁴ Radv. Gy. ház. p. Adattár 17.

⁵ Mon. Hung. Hist. II. o. 37. k. 113.

sen, egészségben megérkezett. Noha Lélektől fogva kevés hava volt, mégis a 6 ló után valahogy csak becsúzta az utat.¹ Hogy milyen fáradságos és hosszadalmas volt egy-egy út, mutatja Perényi Imrée, ki 1714. szept. 27-én indult el az ugocsamegyei Nagyszőlősről Pozsonyba, hogy a királynál kieszközölje a kuruc háborúk után lefoglalt birtokainak visszaadását. Első éjjelét a vári réteken töltötte. Másnap ugyan betért rokonához, Károlyi Sándornéhoz, de aztán tovább utazott; este azonban a nagy árvizek miatt nem mehetett tovább s kénytelen volt éjszakáját a Tisza mellett egy fordulatnál tölteni. 29-én az erdő közepén a Latorca mellett hált. És így folytatódik tovább. Csak ha egy ismerős család esett útba, volt kényelmesebb szállása, mert betért hozzájuk, kik természetesen, magyaros vendégszeretettel fogadták. Baskától Patakig hajón ment, majd szekereset fogadott; közben postakocsin is utazott. Okt. 7-én a losonci erdőben megakadt a kocsijuk, s ekkor szolgálival együtt lóháton ment be Losoncra. Végre nagy nehezen, okt. 11-én megérkezett Pozsonyba.⁸ Ily körülmények között elképzelhető, hogy még a műveltebb osztálynak sem igen jutott eszébe messzebb vidékekre utazni csak azért, hogy szép vidékeket lássanak. Mentek, ha a szükség parancsolta, vagy vendégségbe voltak hivatalosak. Esetleg akik magasabb képzettségűek voltak, örültek, ha világot láthattak. Apor Péter fiai Nagyszombatban tanultak; Csernovics páter ügyelt fel reájuk. A páter 1725-ben azt írta Apor Péternek, hogy ő 80 esztendőös anyjának látogatására megy s a fiúkat szívesen elvinné magával. Apor nagyon örült neki, mert az út 40—50 mérföld, megláthatják Mária-Cellt, Horvátország nagy részét és a Dunántúlt.³

A *búcsújáró helyeket* azonban nagyon szívesen felkeresték, mely jelenség a kor vallásos szelleméből könnyen kimagyarázható. Károlyi Sándor gróf megkívánja, hogy a fiatal gróf minden évben elmenjen búcsút járni és pedig egész kíséretével.⁴ Így voltak: Mária Thalban, 1720-ban Mária-Cellben. A hazai nevezetesebb búcsújáró helyeket is felkeresték, pl. Mária-Pócsot stb.

¹ 1731. jan. 6. (Ir. tört. Közl. 1895. 401.)

² Perényi I. diariuma (T. T. 1895 146-48)

³ Apor P. levele feleségéhez. (Mon. Hung. Hist. II. o. 37 k. 171.)

⁴ Éble 115.

VIII. FEJEZET.

Végrendelet.

A végrendekezés ideje. — A végrendelet nyelve, formulája, hangja. — Kegyes hagyományok. — Önéletrajz. — Korkép. — Utasítások a temetésre vonatkozólag. — Kedvezés a fiúknak. — Kiterjeszkedés minden eshetőségre. — A végrendelet befejezése. — A végrendekezésre vonatkozó rendelet.

Évszázadok, sőt évezredek múlhatnak el, de az emberiség alaptermészete változatlan marad. Mindig megvolt s meg is lesz az emberekben a haláltól való félelem, azért a legtöbben csak akkor végrendekeznek, mikor már utolsó órájuk közeleg, mikor súlyos betegségben szenvednek s látják, hogy a halál elkerülhetetlen. Félnek a végrendekezéstől, mert azt hiszik, hogy ezzel a halál óráját közelebb hozzák. Persze ez általános szabály alól van kivétel. Sokan még ép testtel, ép lélekkel rendelkezvén, írásba foglalják végső akaratukat, hogy ha a halál hirtelen találna jönni, az utódok között minden lehető vizsálynak elejét vegyék.

Mik a jellemző vonásai a XVIII. sz. végrendeleteinek?

Nyelvük jórészt latin, minthogy akkor a közélet nyelve általában latin volt, mindamellet szép számmal maradt ránk magyar nyelvű végrendelet is. — A végrendekező rendszeren kijelenti, hogy *ép lélekkel*, vagy ha egészséges volt, azt is, hogy *ép testtel* rendelkezik, s *saját akaratából, legjobb belátása szerint, megmásíthatatlanul* intézkedik.

Iványos Miklós pld. azt mondja végrendelete elején, hogy, noha beteges, de azért ép elmével bír, s csak azért tesz végső rendelkezést, hogy gyermekei közt halála után semmi vizsály ne támadhasson.¹ — Kornis Zsigmond erdélyi gubernátor pedig hálát ad Istennek kegyeiért, melyek közt nem utolsó az, hogy ép testtel, ép lélekkel teheti végső rendeletét.²

¹ 1712. Nemz. Muz. törzs-anyaga.

² 1731. jan. 3. (T. T. 1892. 176.)

A végrendeleteknek *hangja* általában *nagyon vallásos*. Pld. Fördös Mihályéban többek között ezeket az áhítatos sorokat olvashatjuk: „Az én szegény lelkemet, kit is az én Istenem az ő drága szent vérével megváltott, ajánlom az én mindenható, teremtő s velem szegény bűnösrel sok ízben jóltevő édes istenemnek; az én gyarló testemet pedig az ő anyjának, a földnek, melyből vétetett, az boldog feltámadásnak csálhatatlan reménysége alatt és valakik egész életemben csak legkisebb jóakarattal viseltettek hozzám, az úr Isten ezerannyi áldását adván, ha kiknek pedig természeti gyarlóságból vétetem volna, azoktól az úr Jézus érdemeiért bocsánatot kérvén, közönségesen mindenektől elbúcsúzom.“¹

Igen fontos szerepet játszanak a *kegyes hagyományok*, melyek egyúttal világot vetnek a kor vallásos érzületére. Alig találunk végrendeletet, melyben a végrendelező egyházi célokra ne hagyja. Sőt sokszor túlságba viszik; családjukat, rokonait mellőzve, vallásos célokra többet hagyományoznak. Így gr. Koháry István országbíró vagyonának legnagyobb részét „pia fundatiokra“ és „pium legatumokra“ hagyta.³ Egy millióra megy az az összeg, míg atyafiaiának alig hagyott 110 ezer forint értékű dolgot. Károlyi Sándor grófnak, ki közeli rokona volt, s utolsó óráiban egyetlen vigasztalója, 15,000 ft. adósság elengedésén kívül, egy olvasót s egy képet, Ferenc grófnak egy 30 ft.-os török kantárt, szügyellőt, egy asztalra való régi órát, egy olvasót; Ferenc gróf feleségének szintén egy olvasót, egy könyvforma ereklye papi ajándékot s 500 ft.-ot; Károlyi Sándor kis Juliska nevű unokájának 300 ft.-ot, a többinek külön-külön semmit sem. — Br. Amadé Antal birtokát nagy adósságok nyomták, s az egyetlen fiú szűkös anyagi viszonyok között élt, mégis az apa nagy összegeket hagyott a Ferenc-rendű barátoknak s egyéb vallásos célokra.³

Érdekes, hogy a végrendeletekben sokszor valóságos *önéletrajzokat* találunk. A szerző beszámol vallásos érzületéről, élete folyásáról, élete fontosabb eseményeiről s csak azután foglalja pontokba végső akaratát.

Kornis Zsigmond gubernátor is a szokásos bekezdés után leírja élete folyását, röviden elmondja, hogy milyen

¹ 1728. Szk. 1904. 861.

³ Ir. tört. Közl. 1902. 85.

² Károlyi S. gróf levele. (Ir. tört. Közl. 1895. 463.)

csapások érték, hogyan szerzett értük kárpótlást, mint szerezte javait.¹ Azután kifejti hitvallását: hiszi mindazt, amit a catholica anyaszentegyház tanít, azért lelkét az Úristennek, testét az anyaföldnek ajánlja. Majd pontokba foglalja végső akaratát, először hogy mit hagyományoz jámbor célokra és így tovább.

Lengyelfalvi idősb Orbán Elek végrendeletében érdekesen beszéli el élete eseményeit. Fiával, kire mindenét hagyta, megismerteti birtokainak és szerzeményeinek természetét s birtokjogi felvilágosításokat ad neki. Elbeszéli benne családja rokonsági összeköttetéseit, „hogya valamelyik familia deficiálna, tudhassa a fiam dirigálni magát.“ Amellett kis korképnek is nevezhetjük; megismerjük benne a szatmári béke után bekövetkezett új jog- és birtokviszonyokat.²

A végrendelező rendszeren *temetésére vonatkozólag* is szokott intézkedni. Pl. Andrassy Pál, volt kuruc generális, meghagyja végrendeletében, hogy testét minden pompa nélkül ott temessék el, ahol maghal, kivált városhelyen.³ Kornis Zsigmond pedig úgy rendeli, hogy Kolozsvárt az Óvárban, a franciskanusok Szent-Kereszt kápolnájában temessék el, minden felesleges költség és pompa nélkül, fekete félselyem, bokáig érő ruhában, „mintegy zarándok forma habitusban“.⁴ Persze nem mindenki volt ilyen egyszerű. Idősb Orbán Elek még végrendeletében is felpanaszolja, hogy felesége, noha oly szegény volt, hogy első férje temetési költségeit is neki kellett kifizetnie s mostoháinak felneveléséről is ő gondoskodott, igen költséges temetést rendelt, végrendeletig meghagyta ugyanis, hogy a kolozsvári jezsuitáknál temessék el, noha életében a tordai templomot szemelte ki temetési helyéül.⁶

A mi a vagyont illeti, a szülők általában azt óhajtották, hogy a *birtok a fiú-ág kezén* maradjon. Leányaiknak inkább pénzt s egyéb ingóságot adtak. Különbben is azt tapasztaljuk, hogy a *fiúknak kedveztek*. Látjuk ezt zsadányi és törökszentmiklósi Almásy János özvegyének végrendeleténél, ki még vasas ládáját is, portékáival együtt fiának hagyja, Apollónia és Ágnes nevű leányainak csak „1 — 1 aranyos csészét, melyek virágosak, nagyobbak és egyformák“ rendel belőle.⁶

¹ T. T. 1892. 176.

² T. T. 1891. 481-504.

³ T. T. 1898. 271.

⁴ T. T. 1892. 176.

⁵ T. T. 1891. 409.

⁶ Gr. Almásy Dénes: Az Almásy grófok (29-33.)

Kornis Zsigmond végrendeletében fiaival szemben nagyon bőkezű, leányával pedig mostohán bánik el. Azt mondja, minthogy ősi birtokainak restaurálására a medgyesfalvit kivéve 40.000 frt-ot költött, két fiának hagyja; a medgyesfalvit pedig leányának. Ha pedig a leány is akarna osztozkodni az ősi birtokból, akkor azt a 40.000 frt-ot, „melyhez semmi jussa nincsen“ in paratis deponálja és az anyai just is bocsássa közosztályra. Ha pedig fiai az ő akarata ellenére is az ősi jószágon megosztzkodnának a leánnyal, akkor az arany és ezüst portékákból ne kapjon semmit a leány. Szerzett birtokait mind fiaira hagyja, hasonlóképen szerzett ingóságait is: réz, ón, vasművek, házi-eszközök, férfi köntösök, fegyverek, lóra való szerszámok, a jószágban akkor talált marhákkal együtt, — azonban azzal a kikötéssel, hogy a mostani anyai jószágból ne követeljenek semmit a fiúk, legyen az az anyáé és leányáé, csak ha megtalálnának halni, akkor örököljék őket!¹

Lengyelfalvi idősb Orbán Elek fiának és utódának azt tanácsolja, „hogy observálja az imperiále just; a leányit pénzzel emaritalja, a fiúágat observálja pro herédé.“²

Érdekes, hogy sokszor a végrendelező minden elképzelhető esetre nézve rendelkezik birtokáról. Így Kornis Zsigmond gubernátor azt mondja, ha egyik fia fiutód nélkül halna el, akkor minden szerzett és szerzendő ingósága, mely a kiadottakon kívül van, a leányokat mellőzve, szálljon másik fiának fiaira. Ha pedig az is fiutód nélkül halna meg, akkor szánjanak leányaikra, de az ősi birtok testvéröccse, Kornis István fiutódaira, csak azt a 40.000 frt-ot fizessék ki a leányágnak, melyet ő költött a birtokra. Ha pedig fiainak egyáltalában nem maradnának utódai, akkor minden ingó és ingatlan Kornis István fiúutódaira szálljon. Ha pedig Kornis István is fiúágon deficiálna, akkor egyházi célokra hagyja vagyonát s meg is nevezi a helyeket, hova hagyományozza.* Hasonlóképen tesz br. Apor Péter is, ki végső esetben vagyonát különféle szerzeteknek hagyja; tövisi birtokát a kolozsvári szemináriumnak, mivel gyermekeit ott neveltette; oly feltétellel, hogy ha „igaz Apor nevet viselő“ találna a szemináriumba menni, „intertentiója in prima mensa legyen.“ Ha ilyen nem akad, akkor eretnekségből megtérteket tartsa-

¹ T. T. 1895. 176.

³ T. T. 1892. 183.

² T. T. 1891. 504.

nak s ha lehet, legyen 2—2 tál étkek és fél-fél ejtel sörük. Féltve őrzött kincset, azt az aranyláncot, melyet hűségéért a császártól kapott, a kolozsvári jezsuiták templomában levő „csodálatos, boldogságos Szent Szűz képének“ hagyja, ugyan-csak neki argenterijája kétharmadát, egyharmadát pedig a csik-somlyói kastélyban levő boldogságos Szent Szűz képének.¹

Minthogy e kor emberei bármilyen felekezethez tartoztak is, nagyon vallásosak voltak, s a hitelhagyást a legsúlyosabb vétkeknek tekintették, végrendeleteikben igen sokszor erre is kiterjeszkedtek, s átok terhe alatt hagyták meg gyermekeiknek, hogy *vallásukhoz hűek* maradjanak.

Kornis Zsigmond végrendeletének 20. pontjában azon reményének ad kifejezést, hogy gyermekei imáikban majd megemlékeznek róla, s hűek lesznek a katolikus anyaszentegyházhoz; ellenkező esetben átkozottak legyenek, s kizárja őket ősi birtokaiból és minden szerzeményéből, s javait az eretnokségből megtértek támogatására hagyja.²

Apor Péter pedig 1725. évi végrendeletében gyermekeinek meghagyja „atyai kigondolható átok’ alatt“, hogy soha hitüktől, a római szent hittől, meg ne váljanak, s ezen átkát a maradványoknak is átadják. Hajadon leányának is ugyanazon átok alatt meghagyja, hogy eretnekhez ne menjen, „inkább szegényhez, csak becsületes s jó főember legyen“, és római katolikus.⁸

Rendesen a végrendelező *megnevezi az executorókat* s a végén újból kijelenti, hogy ép elmével s legjobb belátása szerint rendelkezett, mit saját aláírásával, vagy keresztvonalásával s pecsétjével hitelesít, azután a tanúk aláírása következik.

Az 1715. XXVII. t.-c. 1. §.-a szerint akinek végrendelező joga van, a szabad rendelkezése alá tartozó birtokokra nézve érvényesen rendelkezhetik, s hiteles helyeken kívül is, ha 5 nemes, vagy tisztességes állású ember aláírja s pecsétjével ellátja. Az írni nem tudó végrendelező helyét s aláírását egy hatodik, szintén megkeresett s jelenlevő tanú pótolja.

Kiváltságos végrendeleteknél (kegyes hagyományok kamatai, szülők és gyermekek közötti, s döghalál esetén) elégséges a sajátkezüleg irt, vagy két tanú előtt szóbelileg elmondott végrendelet.

¹ 1740. Álon. Hung. Hist. XXXVI. 396. és 398.

³ T. T. 1892. 176.

³ Mon. Hung. Hist. XXXVI. 364.

Szabad királyi városokra nézve a végrendelező előtt fel kell olvasni a végrendeletet, ki tanúk előtt élelőszóval nyilvánítsa, hogy ez az ő végakarata.

Apor végrendeletének tanúi kijelentik, hogy ők ugyan nem olvasták e végrendeletet, de mivel „az testans úr“ élelőszóval előadta, hogy ez végső akaratja, aláírják. 5 tanú szerepel s mindegyik neve után saját pecsétje.¹

¹ 1740. Mon. Hung. Mist. XXXVI. 401.

IX. FEJEZET.

Temetés.

A halotti pompa fontossága. — A halott kiterítése. — Koporsóba tétel. — A koporsó. — Ideiglenes elhelyezés. — A holttest hazaszállítása. — A koporsóba-tétel és a temetés közti idő. — Értesítések, hívogató levelek. — Gyászátor. — Cimerek. — Gazdák, vicegazdák. — Küldöttseggek. — Kondoleálás. — Keserves fogók. — Gyász. — Ravatal. — Vezeték lovak. — Kuracélos és gyászlobogós vitézek. — Elhelyezkedés a koporsó körül. — Egyházi szertartás: mise, prédikációk, orációk, verses búcsúztatók. — Emlékversek. — Ezek kinyomtatása. — Gyászmenet. — Zene. — A temetkezés helye. — Sírfelirat. — Halotti tor. — Kegyelet.

A halott végső tisztességének megadását igen fontosnak tekintették, s azért az előkelő, gazdag urak nagy fénnel, pompával rendezték a temetéseket és nem ritkán hónapok múlva a haláleset után, hogy a messze vidéken lakó érdekeltnek is alkalmuk legyen megjelenni. Ha különösen nagy ténny akartak kifejtetni, még *páncélos vitézeket* is szerepeltettek, mint századokkal azelőtt szokásban volt. így Károlyi Sándor gróf Koháry István gróf temetését szerette volna régi magyar módon rendezni, azért Radvánszky Jánoshoz fordult a szükséges holmikért. Az öreg szerzett is egyik barátjától egy páncélinget és sisakot, hozzá saját „pár karvasát“ adta, s elküldte Károlynak, ha használhatja a halotti pompán.¹ Wesselényi István erdélyi országgyűlési elnök temetését is nagy pompával és szertartással akarták megölni, azért Bánffy Zsigmond Teleki Sándorhoz fordult utasításért 1734-ben; utóbbi készségesen teljesítette a kérést, s egy, a legapróbb részletekre is kiterjedő tervezetet küldött neki. A végén azonban megjegyzi, hogy az ilyenféle temetési pompa ritka, minthogy a statusbeli emberek mind felhagytak a régi magyar szokásokkal.² T. i. itt is szerepelnek a felöltöztetett vitézek és még sok más ősi szokás érvényesült.

¹ Ir. tört. Közl. 1833. 264.

² Ház. XI. 232.

A temetés szertartása általában két részből állt: egyik a *koporsóbatétel ceremóniája*, a másik a halálozás után rendszeren egy, néha pedig csak hónapok múlva tartott *inlajdonképeni temetés*. Az eljárás a következő volt: a halottat előbb *előltöztettek*, azután nyoszolyára helyezték, s melléje clericusokat és deákokat rendeltek, kik ott éjjel-nappal felváltva ájtatoskodtak. Károlyi Ferenc gróf felesége 1736. febr. 28-án halt meg. Gyorsan felöltöztették, s minden oldalról lecsüngő selyemszövettel díszített halotti nyoszolyára helyezték. Piarista clericusok karingbe öltözve ketten, diákokkal éjjel-nappal a holttest mellett énekeltek, imádkoztak s elmélkedtek.¹

A második, legtöbbször azonban a harmadik napon tartották a *koporsóba tétel* szertartását, ami kivált akkor történt ünnepiességgel, ha az illető főúr otthonától távol halt meg. A koporsóba tételre is meghívták a rokonokat, ismerősöket és jóbarátokat; elmentek rá a deákok, a papság. Általában nagyszámú közönség jelenlétében folyt le. Cz. Vass László felesége 1731. május 3-án halt meg. 4-én, 5-én íratta és küldte szét a bánkódó férj a „convocatoria“-kat s 6-án volt a koporsóbatétel.³

Bethlen Miklós hitvesének koporsóbatételénél 16 deák is szerepelt, de a takarékos férj szerint elmaradhattak volna.³ Gróf Károlyi Ferencné halála után a harmadik napon tették koporsóba az összes megyei és környékbeli urak jelenlétében.⁴ Maga a *szertartás abból állt*, hogy a katolikusoknál gyászmisét mondtak a háznál és prédikáltak, protestánsoknál pedig éneken és prédikáción kívül néha oratiót is tartottak.⁶ Így Bethlen Jenő gróf özvegyének a koporsóbatételénél a bűni prédikátor prédikált s tiszteletes Deési udvarhelyi professor óralt.⁷ Ráday Pál Pécelen időzése közben halt meg 1733-ban s már a következő napon koporsóba tették; az ottani református püspök mondott felette gyászbeszédet „a sírással hangzó udvarházban“.⁷ Károlyi Ferencné holtteste felett egy magyar s egy német gyászbeszédet tartottak, azután gyászmise következett s a holttestet egyházi szertartások között ideiglenesen a várkapolnával szemközti boltozott helyiségbe tették.⁸

¹ Éble 333.

² Vass L. 577.

³ 1716. márc. 25. lev.i.T. L. 1874.128.)

⁴ Éble 333.

⁵ Atel. Trans. 431.

⁶ Vass L. 526.

⁷ Ráday Pál művei 41.

⁸ Éble 333.

Kis gyermekeknél, kiknek tiszteletére nem szoktak olyan fényes temetéseket rendezni, vagy egészen elmaradt a koporsóbatétel külön aktusa, vagy közel esett a temetés napjához s minden különösebb pompa nélkül ment végbe. Hasonlóképpen volt a szegényebb osztálynál; jobbágy és szolganépségnél pedig bizonyára el is maradt ez a ceremónia. Czegei Vass László egy esztendő leánykája jan. 11-én halt meg, már 14-én koporsóba tették, ugyanakkor el is temették.¹ Ép így történt Cz. Vass László többi, korán elhunyt gyermekének temetése is. Tatay János komárommegyei pap 1725. márc. 9-én halt meg s 11-én volt a temetése a csallóközi lakosság nagy része jelenlétében.³ Ha a halálozás és temetés napja ily közel esett egymáshoz, valószínűleg nem járt külön ceremóniával a elhottestnek a koporsóba való helyezése.

A *koporsó* vagy rézből vagy fából készült; ez utóbbit különféle szövettel vonták be. A gazdagok selyemmel, bársonnyal, a kevésbbé módosak bakacsinnal³ s a szegények gyolccsal. Diszítésül apró ezüst, illetve rézszőgek szolgáltak. Andrassy Pál koporsóját asztalosnál készítették, azután beborították és sárgaréz szegekkel verették ki.⁴ Pálóczi Horváth György koporsója veres karmazsin szín selyemmel volt bevonva s ezüst szegekkel, betűkkel gazdagon felékesítve.⁵ Károlyi Sándor gróf nejének koporsója rézből készült; a rézkoporsó feliratának kiveréséhez 200 szimplafejű, 400 csillag-és-holdfejű ezüst szeget használtak.⁶

Valószínű, hogy még ekkor is tettek különbséget szín dolgában a nők és férfiak koporsója között, amint ezt Apor a korábbi időkre vonatkozólag leírja. Szerinte az előkelő asszonyok koporsóját fehér bársonnyal vagy tafotával, az „alábbvalóké” fehér gyolccsal vonták be, az előkelő leányokét fehér selyemmel, a szegényebbekét fehér gyolccsal, a házas férfiak koporsóját, ha előkelők voltak, fekete vagy sötét meggy szín bársonnyal, az alábbvalóké fekete bakacsinnal, az előkelő ifjakét pedig zöld kamukával⁷ vagy tafotával, sőt a nagy úrfiakét arannyal átszőtt, zöld selyemmel is. A koporsó fedelét s oldalát sűrűn megrakták virágokkal és koszorúkkal,

¹ Vass L. 529.

² T. T. 1903. 140.

³ Fekete vagy általában sötét színű vászon.

⁴ T. T. 1898. 278.

⁵ p. Horváth cs. 375.

⁶ Éble 1G1.

⁷ Finom, nehéz selyem.

a katolikusoknál pedig más színű kelméből keresztet is varrtak rá.⁴

A koporsó fenekére gyoics lepedőbe varrva *hamut vagy gyaluforgácsot* tettek, a fej alá pedig bársony, selyem vagy portai vánkosoakat. Cserei Mihály nagyajtai apróságai között volt két darab zöld tafota, koporsóba való vánkosok részére.*

Koporsóbatétel után a holttestet kriptába, vagy más, e célra alkalmas helyiségbe *tették ideiglenesen*.

Így Wesselényi István holttestét Kolozsvárt ideiglenesen a farkasutcai templomban a Székely család sírjába helyezték.³

Ha nem ott temették el a halottat, hol a halálozás történt, akkor a koporsóba tétel szertartása után *társzekéire helyezték s hazaszállították*. A koporsó alá tövisfát tettek, hogy ne rázódjék a test s az egészet fekete posztóval terítették le, mely még a kerekeket is befődte, úgy hogy az úton, ha falun vagy városon mentek keresztül, 6 legény fogta kétfelől a szélét, ha nem, akkor felhajtották, hogy ne legyen sáros s ne rongyolódjék el.⁴ Ha katolikus volt a halott, szövétneket is vittek kétoldalt. A gyászos menet úgy indult el, hogy elől mentek a deákok és papok, utánuk az úrak, főrendek s a község; majd a gyászos szekér következett, mely után, ha volt felesége, az hintóban, gyermekei s nőrokonai szintén lebocsátott bőru hintóban kísérték. Énekszóval vitték ki a városból, s ekkor a „keservesek“ egy része és a kísérők közül is némelyek visszafordultak. Ha a község, melyen keresztülmentek, a megholtnak vallását követte, akkor ott előre bejelentették az esetet, s a papok és a deákok eléjük mentek egészen a határszélig s énekszóval kísérték őket a községen keresztül.⁵ Valláskülönbség nélkül minden faluban harangoztak a halott elé. És minden vármegyében, székben, hol valami birtoka volt az elhunynak, *inig el nem temették, naponkint kétszer harangoztak*. A halottas háznál pedig naponkint viaszgyertyákat gyújtottak, ha katolikusok voltak és bizonyos zoltárokat énekeltek. A más valláson levő prédikátorok könyörgést, vasárnapokon prédikációt tartottak, ha a község is azon a hiten volt.

¹ Met. Trans. 401, 402.

⁴ Met. Trans. 402 - 403.

² T. T. 1903. 563.

⁵ Met. Trans. 404.

³ Vass L. 576. és 579.

Mikor hazaértek a koporsóval, katolikusoknál gyász-mise és prédikáció volt, a protestánsoknál csak prédikáció; azután énekszóval helyezték valami alkalmas helyre, addig, míg a temetéshez felkészülhetnek. Losonci Bánffy György dobokavármegyei főispán Szebenben halt meg a gubernium ülése alatt 1735-ben. Holttestét a vármegye lakosságának nagyobb része, vicetisztek és sok előkelő úr kísérte Kolozsvárra, hová a városon kívül eljűk ment az egész collegium, papok, professorok és számos előkelő ismerős és énekkal kísérték a koporsót a gyászos házhoz.¹

Minthogy III. Károly idejében még nem volt törvény a halott eltemetésének idejére nézve s a készülődések igen sok időt vettek igénybe, sokszor nagyon is későre halasztották a temetés napját. Az előkelőségénél az egy hónapos határidő egészen közönséges. Sőt előfordulnak két-három hónapos, rendkívüli esetekben *esztendőös határidők is*. Úgy látszik, a pompás temetés rendezését elmulasztathatlan kötelességnek tekintették s ha valami akadály jött közbe, bevárták annak megszűntét s utána rendeztek ünnepies temetést. Persze, rövidebb időköz is előfordult a haláleset és temetés között, mint fentebb említettem, gyermekeknél, alsóbb osztálybeli embereknél, néha előkelő uraknál is. Id. Petrichevich Horváth Boldizsár 1736. nov. 25-én halt meg Széplakon; dec. 16-án már eltemették a család „széplaki boltos kriptájában.“² Ellenben Kemény László báró kormányiszéki tanácsost, ki 1734. aug. 1-én halt meg, csak a következő év júniusának 12. napján temették el, „sok méltóságos úri, fő- és nemesi rend s asszonyok és papok praesentiajokban szép solemnitással.“³ Czegei Vass Lászlónak egy éves kis fia Szebenben halt meg 1736-ban máj. 25-én. 26-án este tették koporsóba több ismerős és rokon jelenlétében. Jun. 2.-án az apa társzekéren küldte Czegére, s csak midőn Szebenből az országgyűlésről haza ment, volt a kis fiú temetése, jul. 15-én.⁴ Aránylag rövid időn belül temették el Bonyhai Simon György erdélyi református püspököt, ki 1737. szept. 19-én halt meg s már 29-én megvolt a temetése.⁵

¹ Vass L. 586-87.

² Ház. IX. 215.

³ Vass L. 584.

⁴ Vass L. 590.

⁵ Enyedi Márton emlékezetnek kve. (Érd. Muz. 18. k. 449.)

Gyászjelentők nem lévén ismeretesek, a halálesetről levélben szokták értesíteni az ismerősöket, s midőn már megállapították a temetés napját, „*hívogató leveleket*“ küldtek széjjel. Esterházy Mihály atyja haláláról Kassa városát fekete pecsétellátott, gyászszegélyű levélen értesítette 1713-ban. — A szokásos latin megszólítás után így hangzik a levél: „Szívem keserves fájdmával adom kegyelmeteknek értésére, mikénten az mindenható fölséges úristen az ő öröktől fogva elrendelt titkos ítélete szerint az én nagy kegyelmes uramat, atyámat, néhai szentséges imperiumbéli herceget, Atdagyarország palatinussát, fraknai gróf Estorás Pált, az mostanban lefolyó mart. havának 26. napján, regvéli 10 és 11 óra közben, életének 78. esztendejében, ez árnyékvilágból csöndessen és boldogul kiszólitotta. Mely szomorú esetet, amidőn akartam kegyelmeteknek értésére adnom, Isten mindnyájunkat vigasztaljon és tartsa s éltesse jó egészségbe sokáig szerencsésen.“ Ezután a latin keltezés és aláírás következik.¹ Pogány László haláláról az értesítést „s a temetésre hívogató levelet“ is egy napon kapta meg Cz. Vass László.* Midőn Várkonyi Amadé Antal meghalt, fia már a következő napon értesítette az esetről Esterházy József bánt. — A levélnek a végén ezt írja: „Mely Excellentiád öreg szolgálójának, említett Méltóságos Uram Atyámnak utolsó sorsát s ez világból lett kimúlását s tartozó alázatos kötelességgel jelentvén. Magamat Excellentiád Aáéltóságos Gratiájában alázatosan devovealom és állhatatosan

Alarad Excellentiádnak

Alázatos szolgálója:

B. Amadé László.“⁵

Ha nagy ember volt az illető halott, akkor az ország katalógusa szerint levélben hívták meg az ország rendeit feleségükkel együtt.⁴

A temetés szertartása két helyen folyt le: *a házban és a temetkezés helyén*. Azért a gyászos házban — és ha a temetőben nem volt templom, — ott is szent v gyászátort (castruni doloris) állítottak fel, — melyet belülről s részben kívülről is fekete posztóval vontak be; a közepére fekete lepellet

¹ T. T. 1895. 761.

² Napi. 530.

³ 1737. Figyelő. III. 308.

⁴ Met Trans. 104.

borított jó magas zsámolyt helyeztek a koporsó számára, hogy a rokonság a koporsót és a „keserveseket“ jól láthassa.¹ Katholikusoknál oltárt is készítettek, melyet szintén fekete posztóval terítették le, nemkülönben a prédikáló széket is. A castrum dolorist különösen a katolikusoknál gyertyákkal, címerekkel és versekkel írott chartáikkal bőven ellátták.² Károlyi Ferencné grófnő temetése alkalmával a vár udvarán gyász-sátor alatt volt felállítva a ravatal, hova harangok zúgása közt vonultak a küldöttségek. S minthogy a halottat a kaplonyi bazilikában temették el, a koporsót a templomban egy kilenclepcsős ravatalra helyezték.²

Az előkelő nemesek temetések alkalmával *családi címer-riket* selyemre és papirosra megfestették s a szertartás végeztével a rokonok és ismerősök közt szétosztották. — Rendszeren 12 selyem címert szegeztek a koporsóra, az oltáron és prédikáló széken szintén selyem címerek ékeskedtek, a castrum doloris falán pedig papiros címerek. Andrássy Pál kurucgenerális temetésére csak 7 darab selyem címert festettek, de ez a temetés Thaly Kálmán szerint szegényes volt, címerekből is alig juthatott egy példány az üdvözült özvegyének, testvéreinek és gyermekeinek, a rokonoknak meg épen nem maradt.¹ Sokkal nagyobb fényt fejtettek ki P. Horváth György temetésén, hol már 40 selyem és 60 papiros címer szerepelt.⁵

Minthogy egy-egy nagyobb temetésre messze vidékekről is elmentek, s az akkori közlekedési viszonyok miatt nem lehetett olyan könnyen távozni, temetések alkalmával is felkértek valakit *a gazda* és néhány rokont vagy jó barátot *a vicegazda* szerepére, hogy gondoskodjanak a vendégek és szolgálók ellátásáról és elhelyezéséről, továbbá a rend fenntartásáról mind a házban, mind a gyászos menetben. Teleki Pál temetésén 1731-ben Cz. Vass László volt a gazda, azért már nov. 15-én átment Lónára, holott a temetés csak 18-án volt. Ugyancsak ő 1736-ban jan. 1-én Vécsen volt Kemény Ádám báró sógoránál, hol Kemény Simonná temetésére vonatkozólag konferáltak, minthogy az atyafiak közül hárman: Kemény Sámuel, Kemény László és ő rendeltettek gazdáknak.⁶

¹ Met. Trans. 404—405.

² U. o. 409.

³ Éble 333.

⁴ T. T. 1893. 278.

⁵ P. Horváth cs. 275.

⁶ Vass L. 5S3.

A gazdák a vendégeket részben a halottas háznál, részben a községben helyezték el, s ajtójukra cédulát függesztettek, hogy megtalálja ki-ki a maga szállását. Számon tartották a szolgánépet is és azoknak, kik a toron jelen nem lesznek, cédulát adtak, melyen fel volt tüntetve, hogy mi jár nekik s a „proebenda osztó“ aszerint intézkedett.¹

A temetésen a rokonoktól és jó ismerősöktől *elvárták, hogy megjelenjenek*, ha pedig valami országos méltóságot viselő urat temettek, a vármegyék tisztviselői és ha katolikus volt, a különféle szerzetes rendeknek képviselői is ott voltak a végső tisztesség megadásán; épúgy a kegyurasága alá tartozó plébánosok, deákok és a jobbágy népség is kivonult. A diákság különben a nagyobb temetésekről elmaradhatatlan volt.² Koháry István gróf országbíró mellett utolsó óráiban Károlyi Sándor gróf volt, ki rokona s egyúttal bizalmasa is volt. Márc. 30-án levélben értesítette fiát a gyászos eseményről; megírta neki, hogy mikor szándékozik eltemettetni, ha tehát gyermekei eleget akarnak tenni kötelességüknek, lesz idejük nagybátyjuknak megadni a végső tisztességet. Április 3-i levelében megütközéssel említi fiának, hogy az öreg gróf 12 napig vívódott a halállal, már hatod napja fekszik holtan s még egy atyafi és jóakaró sem jelent meg.³ Wesselényi István báró erdélyi orsz. gyűlési elnöknek és feleségének temetésén Károlyi Sándor Jasztrabszki János viceispánnal képviseltette magát, a vármegye nevében pedig Zrínyi Imrét és Korda Mihály: küldte.⁴ Bánffy György bárónak, Doboka vármegye főispánjának temetése Kolozsvárott ment végbe, 1735. dec. 18-án, igen nagy pompával s nagy közönség jelenlétében. A papi rend, deákok, úri, fő, nemesi és városi rend nagy számmal volt képviselve. Az egész megye lóháton, zászlóval az élén, kísérte a holttestet a háztól a templomig s míg a szertartások tartottak, lóháton álltak az udvaron.⁵

Akik nem jelenhettek meg a temetésen, mint ma is szokásos, a gyászolók vigasztalására *részvét sorokat küldtek*. Dániel Istvánnak igen jól esett, midőn Lajos fiának halála alkalmával Bethlen Klárától vigasztaló levelet kapott. Cserei

¹ Met. Trans. 405.

² Horváth Cyrill: Ad. itj.

Csécsei J. életéhez. (Ir. tört. Köz. 1907. 169.)

³ ír. tört. Közl 1895 464 -465.

⁴ Károlyi S. It. 131.

⁵ Vass L. 687.

Mihály szintén írt neki.¹ Mikor Károlyi Ferenc gróf 1737-ben a bánjalukai katasztrófa után két hétig nem hallatott magáról, mindenki azt hitte, hogy meghalt s az apa egész csomó kondoleáló levelet kapott.*

A gazdákon kívül szerepeltek még a temetéseken a *keserves fogók*, kiknek az volt a feladatuk, hogy a koporsótól elvonják a síróasszonyokat, az u. n. keserveseket.

Haláleset alkalmával a megholt családja *gyászruhát öltött*, még pedig a férfiak lehetőleg durva kelméből készült ruhát viseltek, fekete báránybőrrel bélelve, fekete szőrzsínórral, szörgombokkal és övvel, a nők pedig és a közeli rokonok fekete posztó palástot. Az előkelőbbek temetésén még az idegenek is minél egyszerűbben jelentek meg. Már erre a célra volt gyászruhájuk, vagy pedig szederjes, violaszínű ruhájuk, melyen selyem zsinór, selyem öv s az övön a gombok szintén selyemből készültek. A nők hosszú, fekete fátyolt hordtak fejükön; a nyakukon legfeljebb aprószemű fekete kláris volt, derekukon hasonló öv; szoknyájuk szederjes vagy violaszínű volt s azon is fekete selyem csipke vagy szegély.³ Cz. Vass László anyjának temetésére gyászba öltözött s csak másfél év múlva tette le a gyászt.⁴ Úgy látszik, *volt bizonyos gyász idő*, melyet pontosan betartottak, különben nem esett volna oly rosszul Radvánszky Jánosnak, hogy veje, be sem várva a gyászidő leteltét, újra meg akart nősülni s az ő beleegyezését kérte hozzá.⁵

A megholt úr lábánál *gyászba öltözött cselédek*, vagy ha nő volt a halott, cseléd leányok szoktak állni;⁶ erről a szokásról mondja Teleki Sándor, hogy neki pregnáns ratiokból nem tetszik.⁷ Elérkezvén *a temetésnek napja*, már hajnalban elhelyezték a koporsót a ravatalon. — Ha katolikus volt az elhunyt, fejénél és lábánál, valamint az oltárnál gyertyák égtek.⁸ Általános szokás volt az is, hogy *6 tősgyökeres magyar nemes talpig feketébe öltözve, fáklyát tartott a koporsó mellett*. Apor is felemlíti ezt.⁹

¹ Vajda: A Dániel-család 500 és 501.

²Éble 407.

³ Met. Trans. 407.

⁴ 1773—15. Napl. 472. 479.

⁵ Ir. tört. Közl. 1898. 267.

⁶ Met. Trans. 408.

⁷ Ház. XI. 231.

⁸ Met. Trans. 407.

⁹ Met. Trans. 408.

A koporsó körüli fekete posztóval bevont székeket állítottak, hogy a hosszú gyászszertartás alatt ne legyenek kénytelenek mindvégig állni. — Ide a színbe gyülekezett a gyászoló közönség is, akik pedig nem fértek be, a színen kívül, az udvarban maradtak.

Nők, férfiak temetése körülbelül egyforma volt, azzal a különbséggel, hogy magasrangú férfiak temetésén pompásan felöltöztetett vezetéklovak, trombitások, dobosok s töröksíposok is szerepeltek, míg a nőkénél nem.¹

Nagyúri temetésekről elmaradhatatlanok voltak a *vezetéklovak*. — Apor szerint, ha az illető „tanács úr“ volt, 12 úri paripát, ha nem volt az, rangjának megfelelő számú lovat öltöztettek fel aranyos, ezüstös, köves, szerszámos, boncsokos tollas bőrökkel, cafrangokkal, s a szín mellé állították őket.² A Wesselényi István temetésére vonatkozó utasítás szerint a gyászos udvarban a muzsikások után a vezetékek következnek, s utánuk „tiszteséges paripán ülő, díszes öltözetű lovászmester.“ A vezetékek közül a nyerges lovakra „nyereg s újszerű Jakubok“³ kellene. A metszett lovakra üstök nyomtatók.⁴ Bánffy György főispán temetésén 8 pompásan öltöztetett ló volt, melyek közül „2 boncsokos volt, a 9. fekete bársonnyal bevont címeres ló.“⁵ Nagy ritkán kiválóan magyaros temetésen ebb.en a korban is szerepelnek a *felöltöztetett vitézek*. Az egyik a *kuracélos*, ki cifrán volt felöltözve, aranyos, ezüstös páncéllal, sisakkal, fegyverekkel ellátva; a megholt úr fejénél jobb felől állt. — Ölében ezüstös, aranyos kardot és buzogányt tartott, az elhunyt főúr fegyvereinek s igaz nemesi voltának, zászlósúri karakterének jeléül; oldalán szintén kard díszlett.³ Néha még szép aranyos zászlót is tartott a kezében, melynek egyik oldalán a megholt úr címere, a másikon valami epitaphium volt látható.⁷

A *másik vitéz balfelől állt* a koporsó fejénél, s tiszta feketébe volt öltözve, rá páncél inget öltött, páncél keztyűt húzott; páncél sisak volt a fején, kard övezte derekát, s fekete lobogós zászlót tartott kezében s földig feketébe öltöztetett lovon vett részt a menetben. Még a kardja hüvelyének

¹ Met. Trans. 410.

² U. o. 407.

³ Nyeregtakarók.

⁴ Ház. XI. 229.

⁵ Vass L. 587.

⁶ Ház. XI. 231.

⁷ Met. Trans. 407.

is feketének kellett lennie. Károlyi Sándor gróf azt írja fiának Koháry István temetésére vonatkozólag: ha ő nincs ott, egyszerűen fölteszik a koporsót s minden gyász és pompa nélküli temetik el, amint is végrendeletében testének minél egyszerűbb és gyorsabb eltemetését rendelte; de ő megmutatja, hogy nem atyafia, hanem szolgálja s tisztességes eltakarításáról gondoskodik. Azért 14 szabóval készítetteti az „egész udvar gyászát“ — „2—3 nap múlva mindazokra, lovakra, szekérre, koporsóra, s alája és székekre is megleszen. Páncélt, vasembert Posonbul hozatok. *Az két felöltötett vitéz meg lesz.*“² Bánffy György temetésén is volt egy páncélos vitéz fekete lobogóval, s egy kuraziros, ki ölében köves kardot és buzogányt tartott.³

A színben helyezkedett el a papság és deákság is, s a gyászos udvarban mindazok, kik a menetben részt akartak venni, így, ha voltak, a muzsikások is.

Miután minden előkészület megtörtént, *a gazdák kivették a keserveket*; közvetlen a koporsó mellett a közeli atyafiak, utánuk a távolabbi rokonok ültek. A megholtak a fiai a koporsó fejénél az egész szertartás alatt állva maradtak, a nők pedig zokogva borultak a koporsóra.³ Azután megkezdődött a szertartás, a katolikusoknál énekes szent mise, más vallásúaknál könyörgés és prédikáció, utána rendesen deák oratio, majd a búcsúztató versek következtek. Ugyanezek a szertartások ismétlődtek a temetőben is. Még ha nem is áldoztak sokat a temetési költségekre, annyi fényt többnyire megengedtek maguknak, hogy a háznál is és a temetőben is más és más pappal tartatták a prédikációt és oratiót. Bethlen Miklós pl. azt írta Bécsből felesége temetésére vonatkozólag: ő nem gondol a világ nyelvével és sok bolondságával, tzimet, bársony, selyem és szegek nem kellenek, hanem csak fehér gyolcs és koszorúk. A két prédikátorral beszélje meg fia a textiust, két orator is lehet.⁴ Kemény László temetése „sok méltóságos úri, fő és nemesi rend s asszonyok és papok praesentiájokban szép solemnitással“ folyt le. Vele együtt temették el Kati nevű unokáját és „egy harmadik öccsét“. A háznál a nagyenyedi collegium theol. professora

¹ 1731. ápril. 3. lev. (Ir. tört. Közl 1895. 466.:

² Vass L. 537.

³ Met. Trans. 408.

⁴ 1716. márc. 25. lev. (T. L. 1874. 128.)

prédikált és deákul óráit a kolozsvári collegium egyik professora, a temetőben levő színben egyik enyedi pap prédikált és magyarul óráit ugyancsak a kolozsvári collegium egyik tanára.¹

A temetések fényét és pompáját mintegy teljessé tették a prédikációk, oratiók és a búcsúztatók. Egy-egy nagyobb temetésen több beszédet is mondtak latinul, magyarul, szükség esetén más nyelven is. Ezek a beszédek többnyire felölelték a halott egész élete történetét, erényeit persze túlozva, mit leszámítva, szinte életrajzi forrásul használhatók. A Ráday Pál felett mondott emlékbeszédeket felesége kinyomatta. A gyűjtemény hat beszédet tartalmaz, továbbá egy búcsúztatót és sirverseket. Egy beszédet tartott a péceli református pap a koporsóba tételkor, egyet a koporsónak a családi sírba helyezésekor Losoncon a ref. templomban, a losonci ref. lelkész és esperes. Kármán András ugyanott, ugyanakkor latinul, Pataji Sámuel ugyanakkor a „templomba be nem fért nép előtt a kerítésben.“ Jánosi György, a losonci ref. egyház egyik „méltatlan tanítója“, ugyanazon alkalommal a losonci temetőhelyen készült színben. Sárkány Dávid ragyistyáni ref. lelkész ugyanakkor a temető színben. Kármánét kivéve, valamennyi beszéd latin, s Ráday Pálnak különösen élete második feléről nagyon fontos adatokat tartalmaznak. Két latin s egy magyar emlékvész is van a gyűjteményben. T. i. szokásban volt, hogy előkelő emberek halálakor *emlékverseket, epitaphiumokat* írtak; néha az illető maga készítette még életében, ha volt hozzá tehetsége. Ezeknek némelyikét a sírkőre vésették, másokat chartákra írtak s temetések alkalmával a castrum dolorisra kifüggesztették. Hogy mily divatosak voltak az ilyen emlékversek, mutatja az is, hogy midőn Spangár András krónikájában megemlékezik I. József király haláláról, gondolatait a következőképen szedi versbe:

„Ím halálnak nyíllá megakad koronán,
Midőn József császár meghal nagy szaporán.
Virágzó élete hosszú napot ígirt,
De nagy véletlenül megtalálta a sírt.
József hírét, nevét a Világ hallotta,
Fáma gyözedelmit kiprédikállotta.

¹ (T. T. 1903. 584.)

² Ráday Pál munkái 34.

Igen szerencsés volt rövid birodalma,
 E rövid időben sok a diadalma.
 Legjobban virágzott, midőn halál érte,
 Itt Amáliának szíve repedezett,
 A római sasnak tolla szélledezett.“¹

A kolozsvári bélfarkasutcai református templomban még ma is van 10 darab egyleveles nyomtatvány, charta, melyek tudós tanárok, lelkészek életrajzát tartalmazzák, s latin vagy magyar emlékkereseteket, aszerint, amilyen nyelvű az életrajz. Szerzőik bizonyára az illető tanárok tisztelői. — Az egyik charta Szatmárnémeti Sámuelre, a kolozsvári ref. collegium fil. görög, héber stb. nyelvek tanárára vonatkozik, ki 1717. dec. 17-én halt meg. — Életrajza latin s utána 14 gyászvers következik különböző szerzőktől. Rajta van a nyomdász neve is és a nyomtatás éve: 1718. Görög Ferenc a2t mondja, ez a körülmény is mutatja, hogy a chartákat nem nyomtatták rögtön, mint ma a gyászjelentőket. — Ámde ennek az volt az oka, hogy nem temették el a halottat a második, vagy harmadik napon, hanem minél tekintélyesebb volt az illető életében, annál később. Így aztán megtörtént, hogy aki például még december közepén elhunyt, csak a következő évben jutott örökös nyugvó helyére, mint a fent említett Szatmárnémeti Sámuel; a nyomtatvány keltezésénél az 1718-as dátum tehát egészen természetes.¹

Huszi Lovász Sámuelnek, ki a kolozsvári kollégiumban fejezte be Magyarországon megkezdett tanulmányait és később püspöki funkciókat végzett, halálakor a kolozsvári collegium tafota zászlóra epitaphiumot írt, mely a huszi eklézsia templomában tisztelet jelül kitűzetett.²

A nagyobb temetések alkalmával elmondott gyászbeszédet, búcsúztatókat s az ez alkalmakra készült emlékkereseteket többnyire ki szokták nyomtatni s az ismerősök közt szétosztották. Cserei Mihály könyvjegyzékében ott látjuk Apor István gróf „funebris oratio“-ját, Bethlen Elek és Mikes Mihályét. Wesselényi István, Teleki Pál temetésén elmondott prédikációk, orációk gyűjteményét stb.⁴

Prédikáció, oratio után következtek a *búcsúztató versek*, melyeknél a fő cél az volt, hogy jól megrikássák a közön-

¹ Spangár. 88.

² Ir. Tört. Közl. 1835.82,93 és 1301. 89.

³ Tóth Ferenc: Túl a tiszai ref. superintendensek élete. 159.

⁴ T. T. 1903. 570 - 571.

séget. Papok, deákok vagy kántorok készítették és a halottat sorban elbúcsúztatták először a közeli, azután távoli rokonaitól, majd az egész gyülekezettől. Apor szerint mindig valami „szépszavú gyermek“ vagy valami „jósavú deák“ mondta el őket.¹

Jósika Gábor búcsúztatóját páter Kapi készítette. A halottal beszéltet benne. Jákob példájából indul ki; elmondja, hogyan halt meg Jákob, mint búcsúzott el övétől, most ő is az örök útra megy, miután 67 esztendő megért. Azután elbúcsúzik a királytól, Isten minden áldását kívánva rá, az erdélyi hadak főcommandánsától, a gubernátortól, a guberniumtól (ő ugyanis főcommissarius volt), Mikes Mihály gróftól, fiaitól, leányaitól, menyeitől s rokonaitól, külön-külön mindegyiktől bocsánatot kér, ha megbántotta őket. A végén pedig:

„Immár eltávozom, mert kifolyt az óra,
Fogjátok koporsóm, tegyétek a sirba,
Onnan csak hallgatok a trombita szóra
Ki felkölt engemet, bízom minden jóra.²

1724-ből fennmaradt Sárossy András búcsúztatója. 53 személy névszerint van megemlítve benne, s ezenkívül több család együttesen. Először szüleitől búcsúzik el benne:

„Tekintetes édes Atyám,
Sárossi Dániel Uram,
Halál mérgétől bágyadtan
Sírban szállottam.
Indítja Káron hajóját,
Már felvonta vitorláját,
Utánam küldte postáját,
Fogja kormányát.
Azért hajójába szállók,
Majd a szent helyre eljutok,
Angyali karral vigadok,
Szentekkel járok.
Már édes atyám elhagylak,
A nagy Istennek ajánlak,
Kívánom, mennyben lássalak,
Ott találjalak.“

Azután az anyjától, majd a közeli és távoli rokonoktól

¹ Met. Trans. 409.

² T. L. 1874. 542.

külön-külön elbúcsúzik, továbbá a jóakaró szomszédoktól és végül az egész gyülekezettől együttesen.¹

Mikor a gyászos háznál már vége volt minden szertartásnak, elindult a menet a temető-hely felé. Még pedig, ha közel volt a temető, gyalog mentek még az urak és „keservesek“ is, a koporsót szintén így vitték felváltva hatan vagy nyolcán. Ideiglenes temetésnél hasonló volt az eljárás; például midőn Wesselényi Istvánt ideiglenesen a Székely család rakott sírjába helyezték, Kolozsvárt a ház grádicsától kezdve egy darabig a két fia, két veje és Bánffy Zsigmond és Imre bárók vitték; őket aztán felváltották Kemény Sámuel báró és Lázár János, gróf Gyulai Ferenc és Bethlen Gábor úrfiak, báró Bánffy Ferenc és Rhédei József urak. Harmadízben Bethlen Farkas gróf és ifj. Kemény László báró urak, gróf Bethlen Pál úrfi és Cz. Vass László, Vass Miklós és György urak vitték, mely sorrend kétszer ismétlődött; a templomba fiai és társai vitték be a koporsót, hol két rúd közé vévén, a becsületes nemes emberek vállukon tették le a sírba.²

Ha távolabb volt a temető, *gyászszekerre* helyezték a koporsót, s az urak és keservesek számára a gazdák már előre elkészítették a hintókat. Akár gyalog, akár kocsin mentek, bizonyos *sorrendet* mindig megtartottak. Még pedig elől ment a jobbagy népség, mint Csáky Krisztina temetésén;³ ha igen fényes volt a temetés, amilyent különösen az országos méltóságot vagy magasrangú katonai tisztséget viselő férfiakkal szoktak rendezni, a zenészek haladtak a processio élén. Wesselényi István erdélyi országgyűlési elnök temetése páratlan fényvel és pompával ment végbe; Teleki Sándor a zenészek elé még két lovast is rendelt, „kik tisztességes rendű értelmes, nemes személyek legyenek,“ a gazdákkal egyetértve megtartsák a rendet s az utánuk jövő lovasokkal is megtartassák; a gazdák segítségére és a pompa emelésére szolgáljanak. Lehetőleg egyforma alakjuk legyen, ruhájuk tisztes, lovuk szintén „tisztes, úri és kapricia nélkül“ valók legyenek, illendő nyereggel és nyeregapparatusokkal.

A zenét dob, trombita és török síp (tárogató) együttes hangjai szolgáltatták, néha még *ágyúkat* is sütögettek katonai temetéseken. Például Károlyi Sándor azt írja fiának, ha

¹ T. T. 1831. 244-351.

² Vass L. 576.

³ Éble 333.

teljes pompa nem is lesz Koháry temetésén, „de egész becsületi, tiszteleti meglészen“. „Dob, trombitások, négy kompánia német s *ágyúk* s lovasok alatt tétetem“ be a sírba.¹ Kivált tiszti temetések alkalmával volt szokásban a zene. Azért Teleki Sándor Wesselényi temetésére vonatkozólag megjegyzi, hogy zene dolgában legjobb tanácsot a német tisztek és trombitások adhatnak.² Majd az utasításában meghagyja, hogy a zenészek lóháton muzsikáljanak, még pedig lehetőleg legyen egy dobos, minél nagyobb dobbal, három töröksípos, egyező hangú sípokkal és három trombitás. Temetés előtt igazítsák össze muzsikájukat, különösen a dobos a töröksíposokkal, különben nagy „disconcentusok“ támadnak. A dobosnak és mindenik síposnak lova mellé két-két posztóruhás gyalogvezető embert kell adni, kik a vezető szíjjakkal röviden tartják a lovak száját. A lovak szelídek, kipróbáltak legyenek, mert a dobosok és töröksíposok két kezükkel muzsikálnak.³

Nők temetésén, bármily fényes volt, nem volt ilyen zene. Károlyi Ferencnéen például abból állt a zene, hogy a vértések két kürtöse tompított hangon fújta a generálmarsot.⁴

Hogyha felöltötetett vezetékek is voltak, akkor azok a zenészek után következtek s mindegyiket két-két gyalogvezető vezette. Teleki Sándor utasítása szerint egyenkint haladjanak egymás után s a szebbek mind hátrább legyenek. Mellettük „oldalfélt“ illő ruhában lóháton járjon értelmes, lóhoz szokott lovászmester, hogyha valami hiba esik a vezetékek öltözetén, azonnal megigazítsák. Mögöttük szintén lovászmester s oldalfélt kis távolságban elegendő számú lovasz „pányvás nyűgökkel“, „fêkes lovak nyergét béterítô jakubokkal“ s paripákat és nyergeket béterítô új csajtárokkal azon esetre, ha esô találna esni, a nyergek megvédésére, illetve a nyughatatlan lovak megnyűgözésére.⁵ Utánuk két felöltötetett vitéz lovgolt, jobbfelôl a kuracélos, balfelôl a gyászlobogós vitéz; ez utóbbi a fekete lobogót félvállán vitte, hegyét lefelé tartva. A vitézek után a deákok, kántorok és papok lépdeltek. Károlyi Ferencné temetésén a különbözô szerzetesrendek képviselôi is megjelentek. Így a kaplonyi franciská-

¹ Ir. tört. Közl 1895. 451-68.

² Ház. XI. 232.

³ U. o. 229.

⁴ Éble 333.

⁵ Ház. XI. 230.

nusok, a kassai szürke barátok, a nyírbátori minoriták, a szatmári jezsuiták, a nagykárolyi kegyesrendűek teljes számmal, egy dominikánus, a környék kegyúri templomainak valamennyi plébánosa s utánuk a szertartást végző indulás kano-nok és segédlete következett.¹

A papság után szép sorban haladt a férfi közönség, még pedig rang szerint: lefelől a *tisztességes rendű nemesség*, azután a *főrend*, majd az *úri rend*; utánuk a férfikeservesek következtek rokonsági fokozat szerint, minél közelebbi rokona volt a halottnak, annál közelebb a koporsóhoz. Csak ő utánuk következett a koporsó, melyet Károlyi Ferencné temetésénél a városon kívül levő keresztig gyalog vittek felváltva udvari tiszték, ferencrendűek, minoriták, piaristák, megyebeli tisztviselők és kétoldalt a vármegyék lovasai haladtak zászló alatt lebecsájtott karddal. A koporsó után két század vértés lovagolt Bottá őrgrof ezredes vezetése mellett, ki a meztelen kardot hegyénél fogta és magasra emelte, míg a lovasok hátrafelé fordított karabélyt tartottak kezükben. A keresztnél aztán hatlovas gyász kocsi helyezették a koporsót s a családtagok és előkelőségek fogatokra ültek. Egyébként a sorrenden nem történt változtatás.³

A koporsó után haladt még a „keserves asszonyt” *rend*; ők is fokozat szerint mentek: elől a halott hozzátartozói, hátrább a távolabbi rokonok, majd az úri, főrendű, közrendű nemes asszonyok, s végűi a populáris asszonyi rend következett.

A menet mellett kétfelől jártak a *gazdák*, kik a rendre ügyeltek; vigyáztak rá, hogy a soron keresztül ne járkáljanak s a processióban menő rendekhez senki se keveredjék a köznép közül.³

Útközben hol a tanulóifjúság énekelt, hol a zene szólt mindaddig, míg a temetkező helyre nem értek, s ott a színben vagy templomban ugyanazon szertartások ismétlődtek, melyek a házban tartattak; ezeknek befejezése után a holtat letették a sírba. Teleki Sándor Wesselényi temetésére vonatkozólag a legapróbb részleteket sem hagyja figyelmen kívül, így az éneket és zenét sem. Azt mondja, ha már a gyászos udvarházban elhelyezkedtek, szólaljon meg a zene, mi jel legyen a teme-

¹ Éble 333.

² U. o. 333.

³ Ház. XI. 231.

tési szertartás megkezdésére. Mikor már a keservek elhelyezkedtek a ravatal körül, egy vicegazda adja értésükre ezt a zenészeknek, kiknek rögtön el kell hallgatniok, s mindaddig szünetelniök, míg a prédikációnak, orationak és búcsúztatónak vége nem lesz. Ekkor újból zendítsenek rá, hogy a külső nép megtudja a szertartások befejeztét, — s a menet megindultáig szóljon a zene. Akkor hagyják abba mindaddig, míg a két lovas ki nem ért a menet élén a gyászos kapun; ekkor ismét szólaljon meg addig, míg a koporsót ki nem hozzák a gyászos udvarkapun; majd a deákok kezdjenek énekelni s két-három strófát énekelve, újból a zene szólaljon meg, s annyi ideig tartson, ameddig a deákok éneke, s így folytatódjék felváltva, míg a koporsó a prédikáló helyre nem ér. Ekkor hallgassanak el és a zene szüneteljen a szertartások végeztéig, azután újra zendítsenek rá, s húzzák azt a nótát, melyet harcban szoktak fújni akkor, mikor leghevesebben folyik a küzdelem, illendő fervorral mindaddig, míg le nem teszik a sírba a halottat.¹ Károlyi Ferencné temetésén menetközben a barátok s a tanuló ifjúság zsolozsmákat énekeltek, a vértetek két kürtöse pedig tompított hangon fújta a generálmarsot.

Apor még megemlíti, hogy a sírnál a gyászruhába öltözött páncélostól a zászlót és kardot elvették és a koporsó mellé tették le.²

A földesurak, s általában a vagyonosabb nemesség a *templomokban temetkezett*, míg mások, mint napjainkban szokás, *a temető kertekben*. Cserei Mihálynak atyja Nagyajtán halt meg 1712-ben, s fia az ottani templomba temettette el; feleségének atyját pedig, ki gutaütésben halt meg Kálban, a káli unitáriusok templomában tette örök nyugalomra, minthogy apósa unitárius vallású volt.³ Andrassy Pál végrendeletében meghagyta, hogy ott temessék el, hol meghal. S minthogy Trencsénben adta ki lelkét, az odavaló jezsuiták templomában temették el, kiknek a kriptáért 100 rhénes forintot fizettek.

A sír fölé, mint ma is, *sírkövet helyeztek, melyre emléksorokat véstek*. Az akkori síriratok nem csupán a halott életének főbb időpontjait, nevét és állását foglalták magukban, hanem sokszor egész élete történetét röviden elmondották.

¹ Hazánk XI. 233.

² Met. Trans. 410.

³ Cserei Al. jkve (T. T. 1903. 500.)

⁴ T. T. 1898. 278.

Nyelvük általában latin s formájuk vers. Sokan egész élvezettel szerkesztettek találó sírverseket s még saját epitahiumukat is elkészítették. Így Kermann Dániel evangélikus püspök 1731-ben fogságából levél kíséretében küldte meg Bél Mátyásnak a saját sírfeliratát, melyet latin nyelven írt versben és ügyesen, mondhatni szellemesen felöleli egész élete történetét.¹ Ráday Pál a losonci református temetőben van eltemetve. Sírirata, melyet Kármán József néhai losonci ref. lelkész és superintendens szerzett, a következő:

Vis scire Viator!

Dormit ut evigilet lapidali mole sub isto
Paulus de Ráda, Stirpis honos et amor.
Quis quantus fuerit, scit Panno nec extera nescit
Natió, testantur scripta nec acta tacent.
Régió, relligio junctim sociataque virtus
Amisum deflet saucia quaeque virum
I nunc, vive memor cinerum vitaeque fugáei
Condole, et ut possis vivere, disce móri!²

Az a motívum, hogy a vándort vagy utast a halál kéréselehetlenségére figyelmeztetik s általában a halálról elmélkednek, alig marad el a verses epitahiumokból.

A Kolozsvárott működő lengyel származású Wissováthy András latin sírfelirata magyarul így hangzik, Jakab Elek fordításában:

„Életemtől megfosztva, élettelenül fekszem itt. Utas! Tanuld megismerni a halál gyorsan siető útját. Az egek mozgó oszlopa önmagától megreped, s az idő a nemes márványt porrá őrli. Az ősök címerei nem tartóztatják fel a bosszús halált, de a tudomány a halál e jogát kikerüli.

Tiszta életnél s halált nem ismerő kegyességnél a Párkáknak nincs joga. Íme a köoszlop hirdeti, mely vérből származtam, de életem erőteljes oszlopa ledőlt. Ősi vérnél fogva Wissováthy András voltam, az Isten házának első oszlopa.

¹ Zsilinszky: Kermann D. ev. püspök élete 113.

² Sz. k. 1870. 258. Magyar fordítása: Tudd meg vándor! Nyugszik, hogy felébredjen ezen köteher alatt Ráday Pál, törzsének disze és szerelme, ki hogy mily nagy volt, tudja Pannónia, tudja a külső nemzet, tanúsítják Írásai s tettei sem hallgatják el. Ország, vallás közösen s a társuló erény mindegyik bánkódva gyászolja az elvesztett férfiút. Most menj emlékezve a halálra s a tűnő élet iránt légy részvétellel és hogy élhess, tanulj meghalni!

Poroszország szült, de mint serdülőt Kolozsvár anyai szeretete dajkált s fejemet örök dísszel övezte.

Mert ott hirdetem lengyel nyelven 12 éven át buzgóan Isten titokzatos igéit, de előbb Németországban és Belgiumban tudományt gyűjtöttem, ami a halál nyilát megtörni még sem vala képes. Kilenc 4 éves lustromot éltem Kolozsvárnak, lelkem az égi angyalok társaságában örvend.¹

A temetési szertartás befejező mozzanata a *halotti tor* volt, melyen egy-egy főúri temetés alkalmával jól tartották az egész gyülekezetét. Azonban a tor lefolyása nem lehetett mindig a legépületesebb, különben a rózsashegyi zsinatnak nem kellett volna tiltakoznia a halotti torok kicsapongásai ellen.² Apor szerint az embereket társadalmi osztály és nem szerint különítették el. T. i. külön szobában vendégelték meg a papságot és deákságot, külön az úri, főrendű és közrendű nemességet, így elkülönítve az asszonyokat, sőt még a koldusokat is külön szobában látták el étellel-itallal.* Károlyi Sándor gróf anyósának temetése nagy ünnepiességgel ment végbe 1718-ban; körülbelül 4000 ember volt jelen, kiket — visszatérve Károlyba — jól megvendégt a gróf.* Károlyi Ferencné grófnő torján 1736-ban 4 ökröt, 50 bárányt, 16 juhot s 12 szekér halat fogyasztottak el, minthogy akkor böjt volt.⁵

Végül álljon előttünk egy 1714-ben készült gúnyversnek néhány szakasza, mely szintén bizonyítja, hogy temetéseken az általam leírt szokások tényleg divatoztak. A költemény Csicseri Ferenc gúnyolására készült. Csicseri híres volt vadász-szenvedélyéről, részegeskedéséről s általában tobzódásairól. A költemény címe: „Tekintetes nemzetes Csicseri Ferenc testamentuma“. Csicseri maga beszél benne s többek között ezeket mondja puskás szolgálainak:

„Tudjátok, hogy voltam jó jáger mesteriek,
Azért imígy-amúgy el ne temessetek.
Páncélban, sisakban öltözzék egyitek,
Ló gyanánt egy kopót felülteztessenek

Papot is hozzatok, aki prédikáljon,
Dicsirt viselésem mind előszámláljon,

¹ Szk. 1S92. 389.

² Zsilinszky: Egy forr. zsinat története. 71.

³ Met. Trans. 410.

⁴ Károlyi S. I. 118.

⁵ Éble 337.

Micsodás volt életem, ő arról tanétson,
Figyelmetességgel minden rá hallgasson.

Temetésem pedig ceremóniával,
Koporsóm bévonják habos tafotával.
Pecérem kísérjen hangos ktirtfúvással.
Úgy kísérjenek sírva, zokogással“.

Halotti torjára vonatkozólag így beszéltetnek vele:

»Gutta halat, mennykölével vigyék a konyhára,
Szegény megholt Tsitserinek süssék a torjára,
Semmi szükség nincs neki fényes mennyországra,
Mert lelkénél nagyobb gondja volt kopóra“.¹

Megemléltető még az a kegyelet, mellyel az előkelők halottaik iránt viseltettek. Katholikusoknál ez különösen misék mondatásában nyilvánult, miről egyébként az illetők maguk is szoktak gondoskodni végrendeletükben. Gyászmisét mondatnak a koporsóba tételkor, a temetéskor s azután is több helyen, különböző plémlomokban.

Andrássy Pál volt kuruc generális temetésekor a pruszi barátoknak 5, a beckóiaknak 10, az illavai trinitáriusoknak 6 forintot fizettek misékre. Kaptak a rabok, koldusok s valami Krompochné „Isten nevében“, továbbá a trencsényi Boldogasszony-congregatioja. A trencsényi plébános mondta a requiemet, ezért s a processióért kapott 3 aranyat, azok a páterek, kik segédkeztek a nagymisénél, szintén kaptak pénzt; valamint a muzsikások; s még ezeken kívül is költöttek misékre.* Károlyi Sándor gróf anyja és atyja halálának évfordulóját minden esztendőben megülte s naplójában pontosan feljegyezte. 1729 február 28-án azt írja: „lévén 40 esztendeje szegény édes atyámnak, t. nagyságos Károlyi Lászlónak, arra nézve nem farsangolással, hanem anniversáriumjának emlékeztével töltöttem csendesen ez napot“.³

Ugyanezen évben január 2-án ezt írja: „Voltam unokáimmal és az becsületes páterekkel csendesen házamnál, isteni szolgálatban, néhai édes anyám: Sennyei Erzsébet anniversariuma lévén, áhítatos emlékezettel voltunk“.⁴ Mikor Koháry István gróf holttestét már koporsóba helyezték, Károlyi Sándor gróf minden nap officiumot és énekes misét tartatott

¹ Radványi verses kvek (Ir. tört. Közl. 1904. 88.)

² 1713. T. T. 1898. 274-279.

³ Károlyi S. I. 322.

⁴ U. o.

felette. Március 30-iki levelében pedig azt írja, hogy április 11-én vagy 12-én téteti kriptába a koporsót Május 4-én lesz az exequiája. Ha „dolgodat jó rendbe hozhatod s egyéb sem gátol, jó szívvel látlak benneteket“.¹ Az 1728. július 14-én szép hadi pompával eltemetett Czobor Márk gróf lelki üdvéért a trinitariusok templomában devotiok tartattak.’

¹ Károlyi levele fiához 1731. ápr. 3. (Ir. tört Közl. 1895. 465.)

² Károlyi S. I. 301.

X. FEJEZET.

A kor babonás szelleme.

Babonás gyógyszerek. — Csodákban való hit. — Boszorkány fogalom. — Peres eljárás. — Sabbatok. — Boszorkányperek. — Tetemrehívás.

E kor egyik meglepő tulajdonsága az a nagymértékű hiszékenység és babonás szellem, mellyel az értelmiségnél ép úgy találkozunk, mint a köznépnél. Oka a természettudományi ismeretek fogyatékosága volt. Vegyük csak az *orvostudományt*: alig van egy-két tanult orvosunk s azoknak is milyen kevés a tudása. A napjainkban már kitűnően kezelt betegségeket akkor még alig tudták gyógyítani. Például, mikor Bercsényi Miklósné fekete himlőbe esett, bár egy egész sereg orvos iparkodott segíteni rajta, igen különös eredményre jutottak. T. i. mindenáron meg akarták őrizni arcának szépségét, azért egyik orvos tanácsára arannyal vonták be. Ámde vesztükre, mert midőn az aranylemez eltávolítására került a sor, csak nehezen sikerült, különösen az orráról, minek következtében az fekete lett, míg arca féhéren maradt.¹

A tanult orvosok hiányát *borbélyok és kuruzslók* pótolták, s különösen ez utóbbiak alkalmazták nagy mértékben a babonás gyógyszereket és szertartásokat. Apor Péter egy alkalommal nagyon aggodott gyermekeinek betegsége miatt s azt tanácsolta feleségének, hogy hívassa hozzájuk Egerpatakról Izsák Péter nevű százesztendős öreg embert. „Szepsiszekben az mely gyermekeknek a torka fáj, mind az fogdosta s jobban lettek“.² Károlyi Sándor gróf köszvényben szenvedett s egy százesztendős sváb asszonyhoz fordult gyógyítás végett.*

¹ Mikes K. 1718. dec. 28. lev.

² Mon. Hung. Hist. II. o. 37.

Különben minden család bőven el volt látva a legkülön-
 bözőbb babonás patikaszerekkel, melyeket alkalomadtán gyó-
 gyításra használtak. Nevezetesebbek közülük: *gyöngykláris-
 por*, *lencse-víz*, *sáfrányos tej*, himlőben szenvedőknek; külön-
 böző balsamok, térjék, zsája-víz, „kivált ha melegen isszák,
 hurut ellen“.¹ Cserei Mihály nagyajtai házában volt egy juhar-
 csontból való gyűrű, mely nagyon jó italban, kissé levakarva
 belőle, ha valaki „arénában“ van; rókatüdő nevű gyökér,
koporsóból kiszedett vasszeg fülkifakadás ellen; *egy puskából
 kilőtt golyóbis*, mellyel ha olyant meglőnek, kit a fegyver
 nem jár, mindjárt megsebesedik; egérkő, kőrishogár, négy
 darab *hiúz köröm*, egyik ezüstbe foglalva, aki ijedős, annak
 a nyakába kell kötni; borzafagomba, melyet, ha megáztatnak
 borzafavízben, fájós szemre jó; timsó crispán (rézroszda),
 poma granátlíej, szárcsa gyökér, vérkő, gálickő, tinijén, timsó,
 kékkő, crispán, büdöskő, alabástromkő.³ Brassói szállásán
 pedig tartott: *sárkányfog-at*, *óriás-fog-at*, *fecskefészekben tar-
 tott apró köveket*, melyek szemfájás ellen jók, ha megdörgölik
 velük a szemet.³ Hasonló szerekl volt megtömve mások
 patika-ládája is. És ha a koporsóból kiszedett vasszeg s
 egyéb dolog csudás erejében tudtak hinni, érthető, hogy a
ritkább természeti jelenség még jobban izgatta fantáziájukat
 A földrengés mindenkit megrémít; nem az okozott károk
 miatt, hanem mert valami nagy szerencsétlenség előjelének
 tartják. Cserei szerint ugyanis Erdélyben bizonyos experien-
 ciákból már kitanulták, hogy a földindulás „mindenkor a
 jelen való állapotnak megváltoztatását jelenti.“ Ő háromra
 emlékezik s utána mindig rosszabbra fordult Erdély sorsa.¹

Csereinél képzetesebb emberek, még a tudós jezsuiták is
 többnyire kritika nélkül fogadják a csodás híreket. Így Spang-
 gár András jezsuita Magyar Krónikájában a történeti esemé-
 nyek között több csodás dologról mint tényről emlékezik
 meg. Elmondja, hogy Horváth András györmegyei plébános-
 nak, midőn egy este prédikációra készült, megjelent azon
 plébános lelke, kit két évvel azelőtt meggyónatott és elteme-
 tett; vele volt még két lélek, kik katonaruhát viseltek. A

¹ Haller J.-né lev. (Mon. Hung.
 Hist. II. o. 37. k. 79.)

² Cserei jkve. (T. T. 1903.
 553-558.)

³ U. o. 548.

⁴ Cserei M. Hist. 477.

plébános bátor ember lévén, megkérdezte a lélektől, hogy ő-e az, kit két évvel azelőtt eltemetett és mit akar? Mire azt a választ nyerte: „Fater András, ne félj, jere velem!“ Páter András azonban stólat ragadva, kiüzte a lelkeket; de utána oly bágyadt lett, hogy belebetegedett s nemsokára meghalt. 1724-ben pedig azt írja, hogy Kisasszony havának 23. napján reggel 7 és 8 órakor Erdélyben és a Partiumban tüzes meteor, „draco volans“ volt látható, mintegy repülve napkelet felé, hol hosszabban, két ölnyire, hol rövidebben, szivárványszínekben is szikrázva. Majd megemlékezik a szerencsétlenségről, melyet e jel megjósolt: Szent-Mihály havának 4. napján Kolozsvárott 63 ház a napkeleti kapu feletti óriási bástyával leégett.¹ Szeles János Székelyudvarhely történetében beszéli, hogy 1725-ben egy jezsuitától hallotta a következő esetet: A kurucvilág alatt két német tiszt párbajban esett el s tisztársai, hogy tisztességesen eltemethessék, elhitették a plébánossal, hogy haláluk előtt az igaz töredelmesség jeleit adták. Így tisztességes ceremóniával a Szent-Miklós templomba el is temették őket. Ámde attól fogva éjjelenként nagy zörgést hallottak a templomban; utána jártak, hát látták, hogy a két tiszt egymást a székeken kergeti. A plébános megtudván az előzményeket, újabban kihordatta testüket a templomból.²

Ha még a tanult emberek is babonásak, hiszékenyek voltak, elképzelhetni, hogy milyen volt a nagy tömeg. Innen van, hogy sok faluban és városban egy-egy asszonyt, elvéve férfit is, *boszorkánynak* kiáltották ki s mindenféle gonosz cselekedetet fogtak rájuk és üldözték őket. A bíróság pedig, melynek tagjai szintén naivak, hiszékenyek voltak, ha elegendő számú tanú vallott ellenük, rendesen elégettetésre ítélte a szerencsétleneket. A legtöbb erkölcstelen viselkedésével és babonás gyógyításaival vonta magára a gyanút. Ha aztán a véletlen úgy hozta magával, hogy az épen vele érintkezőkkel történt valami baj, akkor senkinek másnak nem tulajdonították, mint az illető boszorkányságának. Csodálatos erővel fölruházottnak vélték őket; az ördögökkel cimboráinak, vihart, betegséget tudnak előidézni és meggyógyítani; különböző alakot vehetnek föl; hol macska, hol lepke képében járnak,

¹ 91. és 100.

² Erd. Muz. 15. 451.

s akikre haragusznak, azokat megnyomorgatják; akiket csak akarnak, magukhoz tudnak bilincselni, szóval *természetfeletti erővel* rendelkeznek. Az úriszék, a városi és megyei bíróság a legnagyobb komolysággal tárgyalta ezeket a pereket s a boldogtalan vádlottakat gyakran kínvallatásnak vetették alá s ha bűnösnek ítélték, elevenen elégették. De úgy látszik, nemcsak a vádló, hanem legtöbbször a vádlott maga is hitt csudás erejében. Íme egy példa: A munkácsi uradalmi úriszék vizsgálatot folytatott Szabó Andrásné, férjétől elváltan élő csavargó ellen, ki önkéntes vallomásában előadta, hogy ő kuruzslásból él, azaz füvekkel való gyógyítással keresi kenyerét. Tudományát Istentől vette; *féltáltos*, egy zápfoggal jövén a világra. 17 éves korában egy férfi- s egy nőtáltos Páparól magukkal vitték. Mikor a városból kiértek, a lovak felrepültek a levegőbe és Székesfehérvártól két mértföldnyire egy örhegyen szálltak le, hol a táltosok évenként háromszor össze szoktak gyűlni. Ekkor a két táltos a lovakat a fához kötötte s őt letették a földre, maguk pedig bikává változva, egy óráig a földön, másfél óráig pedig a levegőben viaskodtak. Az egyik táltosló neki azt mondta, ne féljen. Majd leszálltak a táltosok, ismét emberi alakot öltöttek s kérdezték tőle, hogy mit látott, ő azt felelte, hogy villámlást, de nem félt, mert a ló biztatta. Próbára akarták tenni, hogy megmeri-e ülni a lovat, de ő félt a táltoslótól. Azután Vácra repültek, hol egy orvoshoz utasították őt, kinél három és fél évig volt; több asszonnyal eljárta fűvet szedni; megtanulta az orvosi mesterséget és nem sokára igen nagy híre lett. Elmondta azt is, kiknek van táltoslovak; mi különbség van az egész és féltáltosok között. Az egész táltosok csak viaskodnak, a féltáltosok gyógyítanak, de nem rontanak, megismerik a boszorkányokat és tudják cselekedeteiket.¹

A peres eljárás abban állt, hogy a vádlottat előbb elfogták s szigorú felügyelet alatt tartották. Majd a tanúk kihallgatására került a sor. Sokszor rengeteg tanú vallott ellenük. Például 1724-ben Biharmegyében Otomány községben több asszony és férfi ellen folytattak vizsgálatot s a község előljárósága által foganatosított tanúkihallgatásban összesen 72 tanú szerepelt.⁵ A tanúk által előadott indiciu-

¹ 1735. Beregm. bösz. p. (Ház. VII. 304.)

² Komáromy 326.

mok alapján a vádlott *önkéntes vallatásához* fogtak. De a per legkegyetlenebb része a *tortúra* volt; melynek célja egyrészt a vádlott bűneinek kivallatása, másrészt társainak megneveztetése volt. Sokszor vízbevetésre ítélték a vádlottat s ha elmerült, akkor a haláltól megmenekült, amennyiben csak a községből űzték el, ellenkező esetben azonban máglyára ítélték. A szerencsétlenek persze a tortúra alatt gyakran a legképtelenebb dolgokat vallották magukra, hogy csak minél előbb megszabaduljanak nyomorgattatásuktól.

Azonban a boszorkányokban való hit és azok üldözése nemcsak a mi társadalmunk szégyenfoltja. Egész Európában megvolt s a felvilágosodás beköszöntőig szedte áldozatait. Sőt a külföldi boszorkányperek sokkal rémesebbek a mieinknél. Nálunk többnyire csak kártékony varázslással (*maleficium*, *veneficium*) vádolták őket, s kevés perünkben van nyoma a külföldi módra kifejtett boszorkányhitnek. T. i., hogy a boszorkányok egy eretnek testületet alkotnak. Tagjai az ördöggel *pactumot* kötnek s hűséget esküsznek neki. Vannak nagygyűléseik, hol a sátán, valamely rémes alakban, trónon ülve elnököl; jelen van számos alsóbbbrangú ördög s a boszorkányok ezrei. Akik hűséget esküsznek az ördögnek, azok a testükön kapnak valamiféle jelet (*stigma*). Ezeken a sabbatokon tanítják a boszorkányokat ördögi mesterségükre. Itt főzik a keresztelés előtt megölt gyermekek zsírából az ördögi célokra szolgáló kenőcsöket. Fontos része a gyűlésnek a *mise*, melyet az ördög tiszteletére tartanak. Utána erkölcstelen mulatozás következik, melynek csak a kakasszó vet véget, mikor is a boszorkányok haza sietnek s otthon aztán sokakat megrontanak, hogy az ördög kedvében járjanak.¹ A boszorkányfogalomnak ilyen módon való kialakulása nyilvánul meg egy 1713-ban Nagyszébenben tartott pörünkben, melyben a vádlott egy hetvenéves öregasszony volt az 1728-i híres szegedi boszorkányperben, melynek eredménye az lett, hogy jul. 23-án egyszerre tizenkét embert égettek meg elevenen, egyet pedig csak a lefejezése után.³ Pestmegyében 1728-ban Koldus Molnár Anna ellen folytattak vizsgálatot. Többszörí tortúrának vetették alá s kínzatas közben a szerencsétlen elismerte, hogy ő boszorkány. Nevét

¹ Komáromy, Előszó. X. I.

³ U. o. 395.

² U. o. 258.

beírták a boszorkányok könyvébe, de jegyet nem kapott. Volt Fejérhegyen a boszorkányok gyűlésén. Elmondta, hogy micsoda szert készített lózsírból, juhvajból, juhfaraggyúból, szélesmentából, fodormentából, cickafarkából és homorgyűkérből; kik a boszorkánytársai, mikor vétetett fel a boszorkányok közé. Megnevezte a generálisukat, zászlótartójukat, kapitányukat, a dobost, trombitást, strázsamestert és írődeákot. Zászlójuk kékszínű s Szegeden van Horváth Benedeknél dióhéjban. A dob lókörom s szamárszár a verője, trombitájuk szamárcsont. Megtagadtatták vele az Islent s helyébe Plútót állították. Férjül kapott egy Brezbutz nevű ördögöt, kivel papjuk összeadta, s még sok efféle badarságot vallott magára.¹ Csakhogy, mint már fentebb említettem, a mi boszorkánypereink között az ilyesfajta nagyon ritka. A legtöbb esetben a vád a kártékony varázslás különféle cselekedeteiért volt emelve. Lássunk néhány ilyen pert! Ifjú Szász Gergelyné, Medgyesi Kis Anna ellen folytatott boszorkánypertben (1715. máj. 7.) a bíróság kérdőpontjai ezek voltak: „Tudja-e nyilván a tanú, látta-é, hallotta-é s kitől bizonyosan, hogy ifjú Szász Gergelyné, M. Kis Anna, Isten s keresztényi szent élet ellen bűvölést, bájolást, babonaságot, ördögi mesterséget, varázslást, vesztést s egyéb ezekhez hasonló mesterséget, tudományt gyakorlott volna; hol, mikor, kik ellen?” Összesen 26 tanú vallott ellene. Többen vallották rá, hogy egy férfit, mivel nem szökött el vele, természetellenes betegségbe ejtett s később valami lepénnyel kigyógyította. Egy asszony látta, midőn az új istálló küszöbén madzagon csomókat kötött, s mindegyikre száját kitátva, erősen rálehelte; azt is látta, hogy egyszer a pitvarban a farostát felfelé megforgatta, s mindenféle babonaságokat csinált vele. Egy másik tanú azt hozta föl ellene, hogy az ő házában történt még a kuruc világ alatt, hogy egy este hajdúk mulattak ott, majd elaludtak; csak egy maradt ébren, alvást tetetve. Egyszer csak látta, a mint a kulcslyukon keresztül megjelent egy hosszú alak, melyből szép menyecske lett s azután három. Elkézdtek mulatni. Mulatozás után a polcról levettek valami kenőcsöt, mellyel bekenték magukat, s azután a kulcslyukon át eltávoztak. Többen azt vallották,

¹ Komáromy. (403—420.)

² Felsőbányái bosz. p. (Ház. VIII. 302.)

hogy bosszúból betegséget idézett elő; így Bóth Mihályéé szerint egyszer egy negyed málét kért tőlük kölcsön Szász Gergelyné; nem adtak neki, s gyermekük lába estére felzsugorodott. Vádolták, hogy betegségeket babonával gyógyított meg; például fűrólyukba háromszor kell kiáltani, s meggyógyul a beteg. A bíróság az ellene felhozott bizonyítékokat elegendőnek találván a következő ítéletet mondta ki: „Nyilván lévén az istenes törvényszék előtt Szász Gergelynének mind gonosz élete, mind pedig ördögi, sok rendbéli cselekedete, amelyeket is nyilvánosságra hoztak a tanúk, kihez képest tetszett az istenes törvényszéknek, hogy tűz által fogyjon el élete, amint az 1714. esztendőbeli 1. Mártii lett hasonló cselekedetei ellen Deliberatuma az istenes törvényszéknek.“

Jókus Erzsébet ördögi mesterségével kapcsolatos volt erkölcstelen viselkedése. Annyira értett a bűvöléshez-bájo-láshoz, hogy egyik tanúnak a fia betegségében az anyja főztét nem ette meg, de Jókus Erzsébetét igen. Többeket bosszúból betegséggel sújtott; kedvesét s másokat is babonás cselekedettel gyógyított meg, így egy magas, száraz oláh nőt magához hívva, tálba vizet öntöttek s egy szál cérnát megkötözve, belémártották; az oláh nő ráolvasott s azután egy lakatot tettek a tálba s feltették a gerendára. A törvényszék úgy határozott, hogy Jókus Erzsébet és Csiszár Márton erkölcstelen viselkedésük miatt ugyan megérdemelnék, hogy a hóhér verje ki őket a városból, de mivel magukat a törvényszék előtt kézbeadással házasságra kötelezték, büntetésük csak az legyen, hogy a hóhér helyett egymást verjék el keményen.¹

1722-ben Máté Miklósné és Varga Istvánná csetfalvi lakosok ellen folytatott vizsgálatot Cserni Pál szolgabíró és Jándi András esküdt. A legtöbb tanú azzal vádolta őket, hogy marhájukat megrontották. Egyik tanú szerint egyszer az egész falu marhája futkosott, bögött és sehol meg nem állt, csak Máténé háza előtt, kivel akkor együtt lakott Varga Jánosné. Ott szájukat befelé tartották s bögtek. Rilaj Samu nem adta oda Máténének búzáját részben aratni, mire Máténé megfenyegette s egy tinóját megnyargalta. Kardos András nemesen pedig úgy állt bosszút, hogy amikor két fiát Váriba vitte

¹ 1728. Felsőbányai bős. p. Ház. VIII. 313.)

iskolába, az ökrök megvadultak s árkon-bokron át ragadták őket. Egy nemes, aki rostáját megtagadta Máténétől, azzal bosszult meg, hogy menyé leesett a szilvafáról s kitorpte a kezét. Király Anna az okból tartja Máténét boszorkánynak, mert mikor férje beteg volt, azt tanácsolta neki, hogy egy egerfark nevű fűvet törjön meg s adjon be neki belőle, mitől meggyógyul, ha azonfelül három falu határán álló akasztófáról forgácsot ad hozzá. Összesen 14 tanú vallott ellene, kiken természetfeletti módon állt bosszút a megbántásért. Érdekes Csemerki Ferenc nemes vallomása, ki megesküszik fejére, hogy Máténé boszorkány, de bővebb vagy közelebbi okát nem tudja adni. A vallomások alapján Máténét, mint boszorkányt elítélték.¹

Ugyancsak Cserni Pál szolgabíró folytatott vizsgálatot 1728-ban Kállayné ellen; 13 tanú vallott. A legtöbb csak úgy, hogy ettől vagy attól hallották.

Orosz Sándorné például Elek Borbálától hallotta, hogy Kállayné reá járt s olyankor sírnia, nevetnie, visítania kellett s a Borsovába is bele kellett szaladnia. De ráüzenvén Kállaynéra, kezdett csillapulni a baja. Azt is hallotta, hogy Jánki András szolgáját, Csenged Gyurkát, Kállayné megfenyegette; nem sokára megcsípte egy méh és félesztendeig fájta bele a karja; ma sem olyan, mint a másik. Orosz János özvegye szerint ura elrekesztette a Kállaynétól szomszédolt tengeriföldet. Kállayné ezért megbabonázta, úgy, hogy vagy a saját, vagy marha képében ment eléje; megnyomorgatta, szájába salátát dugott s azt mondta: egyél, te kutya! Fállábon állt előtte. Férje ráüzent, de nem használt s nem sokára meg is halt. Egy másik tanú szerint boszúból fergeteget idézett elő.²

Abrakosztóné és Gál Mihályné kisdobronyi lakosok ellen is hasonló bünpert folytattak. Ők nemcsak nyomogattak, hanem öltek is. Gál Mihályné egy gyermeknek pogácsát adott, amitől az meghalt, egy másik gyermeknek pedig lepényt, amitől az olyan lett, mint az üveg; leesett a lábáról és meg is halt. Egy gyermeknek éjjel kitekérték a lábát e boszorkányok. A szülők Gálnét okolják s készek rá megesküdni. Valószínűleg méregkeverő volt, s a tudatlan, babonás emberek gonoszságát boszorkányságnak tartották. Abrakosztó-

¹ Beregm. bosz. p. (Ház. VII. 298.)

² 1728. Beregm. bosz. p. (Ház. VII. 239.)

nének szintén sok „rontás“-t tulajdonítottak. Például egy 16 éves leány azt vallotta, hogy Abrakosztóné rontotta meg őt három évvel ezelőtt, úgy hogy sem éjjel, sem nappal nem lelte helyét. Mihelyt szemét lehunyta, tüstént megjelent Abrakosztóné és kínoztta; templomokon, palotákon keresztül hurcolta; és csak akkor gyógyult ki bajából, mikor a vádlott nőt elfogták. Jellemző a vád „alaposságára“ Szabó Anna 30 éves asszony vallomása: Egy este a falubeli boszorkányokról beszélgettek, még azon éjjel bement egy lepke a szobájába és nagy szuszogással repkedett. Kapkodtak utána, de nem tudták elfogni. Abrakosztónéra ismertek benne. Ebben az ügyben 16 tanú szerepelt, kiknek vallomása alapján Gál Mihálynét „mint nyilvánvaló boszorkányt“ arra Ítélték, hogy először vízben fagatással ki kell vallasni társai felől, azután „elevenen máglyán megégetendő.“ Abrakosztónét pedig, ki hasonló ördögi tetteit bevallotta, s a vizsgálat során is teljesen bűnösnek bizonyult, tekintettel hosszadalmas letartóztatására, börtönbeli szenvedésére, arra ítélték, hogy előbb fejét lenyakazzák s azután égessék meg máglyán.¹

Vége hossza nem lenne, ha mind felsorolnám a III. Károly alatt lejátszódott szomorú emlékü boszorkány pereket. Komáromy Andor a *Magyarországi boszorkány perek. oklevéltára-ban* az 1711—40. közti időből körülbelül kétszáz eset fennmaradt emlékei közli. E perek nagy részében a vádlottak halállal lakoltak. Hát még azon esetek, melyekről a feljegyzések elvesztek! Sőt a régi tetemrehívás nyomai is fellelhetők e korban némely helyen. Így Udvarhelyszék 1740. febr. 6-án tartott gyűlésén kimondták, hogy a „tetem felszabadítást ne a keserves, hanem a gyilkos javaiból fizessék, még a régi uzus szerint.“ A tetemrehívást „halálújítás“-nak is nevezték, mert akit tetemrehívás alkalmával bűnösnek találtak, a helyszínén rögtön halálra ítélték s kivégezték, tehát a halál mintegy megújított.²

A felhozott példák mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy még a XVIII. században is, az általános haladás mellett, sok megmaradt a babonás középkorból.

¹ 1735. Beregm. bős. p. (Ház. VII. 304.)

² Balássy Ferenc: Székely tanulmányok. (Új Magy. Muz. 1858. I. 195.)